

**İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK TARİHİ
İLE İLGİLİ KONULARIN
SOSYAL BİLGİLER DERSİ
ÖĞRETİM PROGRAMLARINA
YANSIMALARI (1924-2017)**

Şule VATAN ÖLMEZ
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Prof. Dr. Şaban ORTAK
Temmuz, 2019
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLKÖĞRETİM ANABİLİMDALI
SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLİĞİ
BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK TARİHİ İLE İLGİLİ
KONULARIN SOSYAL BİLGİLER DERSİ ÖĞRETİM
PROGRAMLARINA YANSIMALARI (1924-2017)

Hazırlayan
Şule VATAN ÖLMEZ

Danışman
Prof. Dr. Şaban ORTAK

AFYONKARAHİSAR 2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK TARİHİ İLE İLGİLİ KONULARIN SOSYAL BİLGİLER DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARINA YANSIMALARI (1924-2017)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

19/07/2019

Şule VATAN ÖLMEZ

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Şaban ORTAK
Jüri Üyeleri : Doç. Dr. Barış METİN
: Dr. Öğr. Üyesi Ceren UTKUGÜN

İmza

İlköğretim Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Şule VATAN ÖLMEZ' in “İslamiyet Öncesi Türk Tarihi İle İlgili Konuların Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarına Yansımaları (1924-2017)” başlıklı tezi, 25/06/2019 günü saat 11:00’ de Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği’ nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

ÖZET

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK TARİHİ İLE İLGİLİ KONULARIN SOSYAL BİLGİLER DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARINA YANSIMALARI (1924-2017)

Şule VATAN ÖLMEZ

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLKÖĞRETİM ANABİLİM DALI
SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLİĞİ BİLİM DALI

Temmuz 2019

Danışman: Prof. Dr. Şaban ORTAK

“İslamiyet Öncesi Türk Tarihi İle İlgili Konuların Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarına Yansımaları (1924-2017)” başlıklı bu çalışmada 1924’ten 2017’ye kadar çıkarılan programlar İlkokul Sosyal Bilgiler Programları ve Ortaokul Sosyal Bilgiler Programları olarak kronolojik sıraya göre incelenmiştir. Bu programlarda yer alan Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçları, Sosyal Bilgiler dersinin amaçları, İslamiyet Öncesi Türk Tarihi konularının programda yer alışı şekli ve konu içeriklerinin ders kitaplarında nasıl ele alındığı belirlenmiştir. Araştırmanın süreci tarihsel bir konuya dayandığından literatür tarama yöntemi, açıklayıcı ve tanımlayıcı yöntem kullanılmıştır. Araştırmanın yöntemi nitel araştırma modellerinden olan durum çalışması olarak belirlenmiştir.

Araştırmada 1924, 1930, 1948, 1956, 1961, 1968, 1971, 1989, 1995, 1997 ilkokul programları ile 1930, 1931, 1938, 1949, 1951, 1961, 1970, 1995, 2005 ve 2017 ortaokul programları ve bu programlar çerçevesinde okullarda okutulan Tarih, Milli Tarih ve Sosyal Bilgiler ders kitapları incelenmiştir.

Araştırmanın sonucunda 1924'ten 2017'ye kadar yapılan ilkokul ve ortaokul Sosyal Bilgiler programlarında İşlamiyet Öncesi Türk Tarihi konularının hem siyasi hem kültür-medeniyet tarihinin yer aldığı görölmüştür. 1924'ten 2017'ye kadar olan süreçte ders içeriğinin kapsamının giderek daraldığı ve konuların daha genel bir anlatımla programlarda ve ders kitaplarında yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilgiler, eğitim programı, İşlamiyet Öncesi Türk Tarihi

ABSTRACT

REFLECTIONS OF PRE-ISLAMIC TURKISH HISTORY ON SOCIAL STUDIES CURRICULUMS (1924-2017)

Şule VATAN ÖLMEZ

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF PRIMARY EDUCATION
SOCIAL SCIENCES TEACHING FIELD**

July 2019

Advisor: Prof. Dr. Şaban ORTAK

In this study which is called “The Reflections of Pre-Islamic Turkish History on Social Studies Curriculums (1924-2017)” the programs from 1924 to 2017 were examined in chronological order as Primary School Social Studies Programs and Secondary School Social Studies Programs. General Objectives of the Turkish National Education in these programs, the aims of the Social Studies course, the pre-Islamic Turkish history of the subject of the way in the program and the content of the subject were discussed in the textbook. As the process of the research was based on a historical subject, literature screening methode, descriptive and descriptive

method were used. The method of the study was determined as a case study which is one of the qualitative research models.

Research 1924, 1930, 1948, 1956, 1961, 1968, 1971, 1989, 1995, 1997 Elementary school programs, 1930, 1931, 1938, 1949, 1951, 1961, 1970, 1995, 2005, 2017 secondary schools and programs within the framework of these programs are taught in schools History, National History and Social Studies textbooks are examined.

As a result of the research, it was seen that the history of pre-Islamic Turkish History took place in the Social Studies programs between 1924 and 2017, which included both political and cultural history. It is concluded that the content of the course is gradually narrowing in the period from 1924 to 2017 and the subjects are included in the programs and textbooks in a more general way.

Keywords: Social Studies, education program, Pre-Islamic Turkish History

ÖNSÖZ

Bir toplumun gelişip ilerlemesi her şeyden önce geçmişini bilmesiyle başlar. Geçmiş, toplumların geleceğine yön veren en önemli etkenlerden biridir. Türkler, tarihin en eski dönemlerinden beri varlığını sürdüren, pek çok medeniyetle iletişim kuran, geniş coğrafyalara yayılan ve büyük olaylara yön veren bir millettir. Savaşçı yapısı ve bağımsızlık tutkusuyla pek çok devlet kurmuş, büyük hükümdarlar yetiştirmiştir. Birçok ülkenin ve medeniyetin tarihçesinde yer almış ve o medeniyetleri büyük oranda şekillendirmiştir.

Türklerin tarihteki yerini ve önemini, geçmişini, etkilediği ve etkilendiği olayları anlamanın ve yaşatmanın en iyi yolu eğitimidir. Eğitimin bu görevini de Sosyal Bilgiler dersi üstlenmiştir. 1931’de Türk Tarih Kurumu’nun kurulmasından sonra Türklerin en eski tarihi ile ilgili araştırmalar hızlanmış ve yapılan çalışmalarla önemli bilgilere ulaşılmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda 1931’den itibaren eğitim programlarında Sosyal Bilgiler dersi müfredatı içinde İslamiyet Öncesi Türk Tarihi konuları yer almaya başlamıştır. Böylece eğitim yoluyla Türk tarihi ve medeniyeti nesilden nesile aktarılmaya başlanmıştır.

Tezin her aşamasında büyük destek olan danışmanım Prof. Dr. Şaban ORTAK’a, maddi ve manevi desteğiyle her zaman yanımda olan eşim Emre Ölmez’e gönülden teşekkür ederim.

Şule VATAN ÖLMEZ

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	i
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLOLAR LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiv
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xvi
GİRİŞ.....	1
PROBLEM DURUMU	2
ARAŞTIRMANIN AMACI.....	3
ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. BİLİM, SOSYAL BİLGİLER VE SOSYAL BİLİMLER KAVRAMLARI	5
1.1. SOSYAL BİLGİLER KAVRAMI.....	6
1.2. SOSYAL BİLİMLER İLE SOSYAL BİLGİLER ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	9
2. SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİMİNDE İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK TARİHİ KONULARININ YERİ.....	10
2.1. TÜRKLERİN KÖKENİ VE ANAYURDU	10
2.2. ASYA HUN DEVLETİ (M.Ö. 220-M.S. 216)	11
2.3. GÖK-TÜRK DEVLETİ (552-659)	13
2.4. KUTLUK DEVLETİ (682-745)	15
2.5. UYGUR DEVLETİ (744-840)	17
2.6. AVRUPA HUN DEVLETİ (374-469)	18
2.7. TÜRGİŞLER (634-766)	20
2.8. AVARLAR (558-805).....	21

2.9. HAZARLAR (630-965)	22
2.10. BÜYÜK BULGAR DEVLETİ (630-665)	23
2.11. PEÇENEKLER (860-1091)	24
2.12. KUMAN-KIPÇAKLAR (1000-1303)	25
2.13. AKHUN-EFTALİT DEVLETİ (420-557)	26
2.14. TABGAÇ DEVLETİ (386-534)	26
2.15. İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DEVLETLERİNDE KÜLTÜR VE MEDENİYET	27

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

1. ARAŞTIRMANIN MODELİ	30
2. VERİ TOPLAMA SÜRECİ	31
3. VERİLERİN ANALİZİ	32

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

1. İLKOKUL SOSYAL BİLGİLER PROGRAMLARINA İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK TARİHİ KONULARININ YANSIMALARI	33
1.1. 1924 TARİHLİ İLK MEKTEP MÜFREDAT PROGRAMI	33
1.2. 1930 TARİHLİ İLK MEKTEP MÜFREDAT PROGRAMI	33
1.3. 1948 TARİHLİ İLKOKUL PROGRAMI	34
1.4. 1956 TARİHLİ İLKOKUL PROGRAMI	38
1.5. 1961 TARİHLİ İLKOKUL PROGRAMI	41
1.6. 1968 TARİHLİ İLKOKUL PROGRAMI	45
1.7. 1971 TARİHLİ İLKOKUL PROGRAMI	51
1.8. 1989 TARİHLİ İLKOKUL PROGRAMI	56
1.9. 1995 TARİHLİ İLKOKUL PROGRAMI	63
1.10. 1997 TARİHLİ İLKOKUL PROGRAMI	67
2. ORTAOKUL SOSYAL BİLGİLER PROGRAMLARINA İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK TARİHİ KONULARININ YANSIMALARI	71
2.1. 1930 ORTA MEKTEP MÜFREDAT PROGRAMI	71
2.2. 1931 ORTA MEKTEP MÜFREDAT PROGRAMI	72

2.3.	1938 ORTA MEKTEP MÜFREDAT PROGRAMI.....	77
2.4.	1949 TARİHLİ ORTAOKUL PROGRAMI.....	80
2.5.	1951 TARİHLİ ORTAOKUL PROGRAMI.....	84
2.6.	1962 TARİHLİ ORTAOKUL PROGRAMI.....	88
2.7.	1970 TARİHLİ ORTAOKUL PROGRAMI.....	92
2.8.	1995 TARİHLİ İLKÖĞRETİM II. KADEME PROGRAMI.....	96
2.9.	2005 TARİHLİ İLKÖĞRETİM II. KADEME PROGRAMI.....	103
2.10.	2017 TARİHLİ İLKÖĞRETİM II. KADEME PROGRAMI.....	109
3.	İLKOKUL VE ORTAOKUL TARİH, MİLLİ TARİH VE SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINA İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK TARİHİ KONULARININ YANSIMALARI	112
3.1.	1938 YILI İLKOKUL IV. SINIF TARİH DERS KİTABI.....	112
3.2.	1939 YILI ORTAOKUL I. SINIF TARİH DERS KİTABI.....	116
3.3.	1945 YILI İLKOKUL IV. SINIF TARİH DERS KİTABI.....	119
3.4.	1953 YILI ORTAOKUL I. SINIF TARİH DERS KİTABI.....	126
3.5.	1964 YILI ORTAOKUL I. SINIF TARİH DERS KİTABI.....	127
3.6.	1967 YILI İLKOKUL IV. SINIF TARİH DERS KİTABI.....	128
3.7.	1975 YILI İLKOKUL IV. SINIF SOSYAL BİLGİLER DERS KİTABI.....	129
3.8.	1981 YILI ORTAOKUL I. SINIF SOSYAL BİLGİLER DERS KİTABI.....	131
3.9.	1988 YILI ORTAOKUL I. SINIF MİLLİ TARİH DERS KİTABI.....	134
3.10.	1996 YILI ORTAOKUL I. SINIF MİLLİ TARİH DERS KİTABI.....	137
3.11.	2006 YILI İLKÖĞRETİM II. KADEME 6. SINIF SOSYAL BİLGİLER DERS KİTABI.....	141
3.12.	2014 YILI İLKÖĞRETİM II. KADEME 6. SINIF SOSYAL BİLGİLER DERS KİTABI.....	145

3.13. 2018 YILI İLKÖĞRETİM II. KADEME 6. SINIF SOSYAL BİLGİLER DERS KİTABI.....	150
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	154
KAYNAKÇA	166
EKLER DİZİNİ.....	169

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1. İncelenen İlk Mektep/İlkokul, Orta Mektep/Ortaokul Ve İlköğretim Programları.....	31
Tablo 2. 1930 İlk Mektep Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları.....	34
Tablo 3. 1948 İlkokul Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları.....	37
Tablo 4. 1956 İlkokul Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları.....	40
Tablo 5. 1961 İlkokul Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları.....	44
Tablo 6. 1968 İlkokul Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları.....	50
Tablo 7. 1971 İlkokul Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları.....	55
Tablo 8. 1989 İlkokul Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları.....	63
Tablo 9. 1995 İlkokul Sosyal Bilgiler Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları.....	66
Tablo 10. 1997 İlkokul Sosyal Bilgiler Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları.....	69
Tablo 11. 1930 Orta Mektep Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları.....	71
Tablo 12. 1931 Orta Mektep Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları.....	72
Tablo 13. 1938 Orta Mektep Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları.....	77
Tablo 14. 1949 Orta Mektep Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları.....	83
Tablo 15. 1951 Ortaokul Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları.....	87
Tablo 16. 1962 Ortaokul Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları.....	91
Tablo 17. 1970 Ortaokul Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları.....	95

Tablo 18. 1995 İlköğretim II. Kademe Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları.....	102
Tablo 19. 2005 İlköğretim II. Kademe Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları.....	105
Tablo 20. 2017 İlköğretim II. Kademe Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları.....	111

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 1. Çin Seddi.....	113
Şekil 2. Çin’de İlk Türk İmparator Fu-Hi.....	114
Şekil 3. Büyük Hun İmparatorluğu Haritası.....	115
Şekil 4. Çin Haritası.....	117
Şekil 5. Topa Sanat Eserlerinden Bir Duvar Resmi.....	118
Şekil 6. Türklerin İlk Yurtları Ve Göç Yolları Haritası.....	120
Şekil 7. Çin Seddi.....	121
Şekil 8. Büyük Hun Devleti Haritası.....	122
Şekil 9. Attila Ve Kendisini Selamlayan Romalılar.....	123
Şekil 10. Gök-Türk Anıtlarından Biri.....	124
Şekil 11. Uygur Kral ve Kraliçesi.....	125
Şekil 12. Asya Hun Devleti Haritası.....	130
Şekil 13. Attila’yı Temsil Eden Büst.....	131
Şekil 14. Asya Hun Devleti Haritası.....	132
Şekil 15. Bir Kurgan (Orta Asya Türk Mezarı).....	133
Şekil 16. Hunlardan Kalan Altın Kemer Tokası.....	134
Şekil 17. Hun İmparatorluğu Haritası.....	135
Şekil 18. Uygurlardan Kalma Resimlerden Bir Örnek.....	136
Şekil 19. Avrupa Hun İmparatoru Attila.....	136
Şekil 20. Büyük Hun Devleti Haritası.....	138
Şekil 21. Uygur Devleti Haritası.....	139
Şekil 22. Orhun Yazıtları.....	139
Şekil 23. Avrupa Hun Devleti.....	140
Şekil 24. İpek Yolu Haritası.....	141
Şekil 25. Asya Hun Devleti Haritası.....	142
Şekil 26. Türklerin Orta Asya’dan Göç Nedenleri.....	143
Şekil 27. Orhun Alfabesinden Bazı Harfler.....	144
Şekil 28. Orta Asya Fiziki Haritası.....	145
Şekil 29. Türklerde Çadır Kültürü.....	146

Şekil 30. Kavimler Göçü Haritası.....	147
Şekil 31. Kurultaydan Bir Kesit.....	148
Şekil 32. Bezeklik Kalıntıları.....	148
Şekil 33. Hun Süvarisi.....	149
Şekil 34. Orta Asya Fiziki Haritası.....	150
Şekil 35. Konargöçer Yaşamdan Bir Kesit.....	151
Şekil 36. Temsili Kurultay Resmi.....	151
Şekil 37. Kök-Türk Kitabeleri.....	152

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

Ed : Editör

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

GİRİŞ

İnsan merak eden ve araştıran bir varlıktır. İçinde bulunduğu dünyayı, yaşadığı coğrafyayı, iklimleri, kendinden önceki uygarlıkları ve coğrafi olayları her zaman merak etmiş ve merakını gidermek için sürekli olarak düşünme ve kendince olaylara açıklama bulma eyleminde bulunmuş, bu eylemler sonucunda sözel bilimleri meydana getirmiştir. Bu sözel bilimler de zamanla alt dallara ayrılmış ve ortaya “Sosyal Bilimler” kavramı çıkmıştır. Sosyal Bilimler, İnsanı, toplumu ve ağırlıklı olarak insan- insan, insan- eşya ilişkilerinin sistemli bir biçimde incelenmesini amaçlayan, bilimsel yönetime uygun olarak üretilmiş düzenli bilgilerdir (Demir ve Acar, 2005: 371). Sosyal Bilimlerin yöntemleri birincil kaynaklar, görsel ve basılı eserler, eşyalar ve arkeolojik araştırmalardan elde edilen verilerle belirlenmiştir. Sosyal Bilimler konularının eğitim kurumlarında temsilcisi olan ders ise Sosyal Bilgiler dersi olmuştur.

Sosyal Bilgiler, Tarih, Coğrafya, Felsefe, Edebiyat, İletişim, Hukuk, Dil, Resim, Müzik, Sosyoloji, Psikoloji, Siyaset gibi konuları içinde barındırır. İçerdiği konularla bireyi ilköğretim çağından yükseköğretim çağına kadar hayata hazırlamaktadır. Bunu yaparken de gelişen ve değişen dünya değerlerini ve teknolojik gelişmeleri de göz önüne almaktadır. Bu gelişmeler eğitim programlarına da yansımali ve çağın gereklerine göre programlar ve ders içerikleri güncellenmelidir.

Sosyal Bilimlerin en temel ve en önemli alanlarından biri Tarih’tir. Coğrafya bilimi ile beraber Sosyal Bilimlerin temelini oluşturmaktadır. Tarih bilimi, Sosyal Bilgiler dersi içinde sınıf ve yaş seviyesine göre ders kitaplarının ve öğretim programının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Nasıl ki insanlığın ilk tarihini bilmek tüm toplumların ortak merakı ve göreviyse, Türk milletinin kendi kökenlerini bilmesi de Türk toplumunun temel görevidir. Bu konunun Sosyal Bilgiler dersi içinde yer alışı ise “İslamiyet Öncesi Türk Tarihi” ya da “Orta Asya Türk Tarihi” başlığı içinde incelenmiştir. İslamiyet’ten önceki Türklerin siyasi olayları ve kurdukları medeniyet, yaşam şekilleri, yaşadıkları coğrafya ve diğer milletlere etkisi konu içeriğini oluşturmuştur. Konular Sosyal Bilgiler dersinin

kapsamının zaman içinde değişmesi ile daha kısa ve özet bilgi halinde sunulmaya başlamıştır.

1. PROBLEM DURUMU

Bir toplumu diğer toplumlardan ayıran özelliklerin başında tarihi geçmişi ve kültürel özellikleri gelir. Her toplum kendi tarihi köklerini aramanın peşinde koşar ve kimliğini buldukça kendi geleceğini oluşturur. Toplum, belirli bir coğrafi bölge üzerinde temel ihtiyaçlarını karşılamak için örgütlenmiş, aralarındaki etkileşim ve iletişimi düzenleyen kuralları ve kurumsal ilişkileri olan, benzerlerinden göreceli de olsa farklı özellikler taşıyan, hem biyolojik hem de kültürel olarak kendisini yeniden üretecek mekanizmalara sahip büyük insan topluluğudur (Demir ve Acar, 2005: 406). Toplumun ve dolayısıyla bir ulusun tarihi kimliğini bulmak tarih biliminin görevidir. Bu görev eğitim programları ve öğretim programları aracılığıyla öğrencilere aktararak somut hale gelir. Eğitim programlarında tarihi geçmişimizin nesillere aktarılmasından en temelde Sosyal Bilgiler dersi sorumludur.

Eğitim sistemi oluşturulurken temel hedeflerden biri tarihi geçmişini bilen ve sahip çıkan, atalarının yaptıklarından ders çıkaran ve kendini tanıyan bireyler yetiştirmektir. Bu misyonla hazırlanan Sosyal Bilgiler dersinin özel amaçları arasında öğrencilerin geçmişini öğrenerek kendinden sonraki kuşaklara aktarmalarının gerekliliği şu madde ile belirtilmiştir; Türk kültürünü ve tarihini oluşturan temel öğe ve süreçleri kavrayarak milli bilincin oluşmasını sağlayan kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi gerektiğini kabul etmeleri amaçlanmaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2017).

Türk toplumunun geçmişinin anlatıldığı konu içerikleri “İslamiyet Öncesi Türk Tarihi”, “Orta Asya Türk Tarihi” ve “İpekyolu’nda Türkler” başlıkları altında eğitim programlarında ve Sosyal Bilgiler öğretim programlarında yer almıştır. Bu konuları en önemli yapan etken Türk toplumunun kim olduğunu ve nereden geldiğini anlatarak geçmişten günümüze Türklerin köklü bir millet olduğunu ortaya çıkarmasıdır. Geçmişinin bilmeyen ve tarihteki yerini önemsemeyen bir milletin geleceğinin de olması mümkün değildir. Bu nedenle araştırmada İslamiyet öncesi Türk tarihinin eğitim programlarında ele alınış şekli ve ders kitaplarına yansımaları incelenmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmanın amacı 1924-2017 yılları arasında çıkarılan ilkokul ve ortaokul Sosyal Bilgiler programlarında İslamiyet öncesi Türk tarihi konularının nasıl ele alındığını incelemektir. Araştırma yapılırken; 1924-2017 arasında çıkarılan ilkokul ve ortaokul programlarında Türk Milli Eğitimi'nin amaçlarının neler olduğu, 1924-2017 yılları arasında çıkarılan ilkokul ve ortaokul programlarında Sosyal Bilgiler dersinin genel amaçlarının neler olduğu, 1924'ten 2017'ye İslamiyet öncesi Türk tarihi konularının yer aldığı ilkokul ve ortaokul sınıf kademeleri, haftalık ders saati ve konu içeriğinin hangi kapsamlardan oluştuğu ve 1924-2017 arasında çıkarılan ders kitaplarında İslamiyet öncesi Türk tarihi konularının nasıl ele alındığı, görsel ve içerik uyumu çerçevesinde araştırma yapılmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

İslamiyet öncesi Türk tarihinin, incelenen kaynaklar göz önüne alındığında Asya Hun Devleti ile başladığı görülmektedir. İlkçağlardan beri Altay-Sayan Dağları'nın güneybatı bölgesinde yaşayan ve brakisefal savaşçı beyaz ırktan olan Türk soyu, çeşitli sebeplerle milattan önce ve milattan sonraki dönemlerde değişik bölgelere yayılmışlardır. Bu göçler neticesinde Orta Asya başta olmak üzere Karadeniz'in kuzeyi, Doğu Avrupa, Kafkaslar, İran ve Anadolu gibi değişik coğrafyalar Türk devletlerinin kuruluş sahasını teşkil etmiştir (Ahmetbeyoğlu, 2016: 3).

Yayıldıkları bu geniş coğrafyada çeşitli devletler kuran Türkler, İslamiyet'i kabullerinden önce Orta Asya dolaylarında Asya Hunları, Gök-Türkler, Kutluk Devleti ve Uygur Devleti'ni kurmuşlardır. Avrupa'da ise Avrupa Hun Devleti'ni kurarak sınırlarını Avrupa'ya kadar genişletmişlerdir. Türklerin İslamiyet öncesi tarihinin öğretim programına girişi 1930 ilköğretim programı ile olmuş ve "Tarih" dersleri ilköğretim programlarında yer almıştır. İdeal vatandaş yetiştirme amacıyla hazırlanan bu programda, Türklerin İslamiyet öncesi tarihine oldukça önem verilmiştir. 1930 İlk Mektep Müfredat Programı ve 1948 İlkokul Programı'nda da ilgili konu yer almış ve "Tarih" dersi içerisinde İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları işlenmeye devam etmiştir.

1962 yılında çıkarılan program, önceki programlardan daha farklı bir şekilde tasarlanmıştır. Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi gibi üç ayrı ders ve alan şeklinde verilen konular “*Toplum ve Ülke İncelemeleri*” adıyla tek başlık altında toplanmıştır. 1962 İlkokul Programı taslağı ve bu taslağın uygulanan sonuçları üzerinde çalışarak “*Geliştirilmiş İlkokul Program Taslağı*” hazırlanmıştır. Geliştirilen bu taslak program, 25-30 Nisan 1968 tarihleri arasında toplanan “*İlkokul Programı Değerlendirme Semineri'nde*” incelenmiştir. 1962 tarihli programda yer alan ‘*Toplum ve Ülke İncelemeleri*’ dersinin adı 1968 tarihli programda “*Sosyal Bilgiler*” olarak belirlenmiştir (Yalçın, 2016: 45).

1968-1974 yılları arasında çıkarılan eğitim programlarında “*Sosyal Bilgiler*” ders adı kullanılmıştır. Ancak, 1985 yılına gelindiğinde ders yeniden üç parçaya ayrılmıştır. “*Milli Tarih*”, “*Milli Coğrafya*” ve “*Vatandaşlık Bilgisi*” adını almıştır. 1998 yılında ilköğretim 8 yıla çıkarılmış ve ders içerikleri de buna göre değişiklik göstermiştir. Bu eğitim programına göre oluşturulan öğretim programında “İslamiyet Öncesi Türk Tarihi” konuları 6. sınıfta “*Türkiye Tarihi*” adıyla işlenmiştir (Yalçın, 2016: 52-53).

2005 Sosyal Bilgiler Programı’nda ise 6. sınıflarda “*Kültür ve Miras*” öğrenme alanı içinde ve “*İpek Yolu’nda Türkler*” ünitesinde İslamiyet öncesi Türk devletleri konusu yer almıştır. 2017 Sosyal Bilgiler Programı’nda da yine “*Kültür ve Miras*” öğrenme alanının “*Destan ve Yazıtlarda Türkler*” konusu içinde İslamiyet öncesi Türk devletlerine yer verilmiştir.

Bu çalışmada ilk olarak, Türk tarihinin öğretilmesinde temel derslerden biri olan Sosyal Bilgiler programlarının 1924-2017 yılları arasında hangi değişimlere uğradığı ve genel amaçlarında nasıl değişiklikler olduğu ve “*İslamiyet öncesi Türk tarihi*” konularının bu programlarda nasıl ele alındığı belirlenecektir. İkinci bölümünde ise dönemin ders kitapları incelenerek Sosyal Bilgiler eğitim programlarının ders kitaplarına nasıl yansıdığı ve ilgili konunun işlenmesinde nasıl bir içerik kullanıldığı incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1. BİLİM, SOSYAL BİLGİLER VE SOSYAL BİLİMLER KAVRAMLARI

İnsanlık tarihi var olduğu günden bu yana yaşadığı dünyayı anlamaya ve bu dünyaya hükmetmeye çabalamıştır. Doğa olayları karşısında savunmasız kalan insan ihtiyaçlarını karşılamak için doğa ile mücadeleye girmiş ve bunun sonucunda doğa-insan bilimleri ortaya çıkmıştır. Yaşam koşullarının zor olması ve ihtiyaçlarını gidermede sıkıntı çeken insanoğlu zekâsını ve yaratıcılığını kullanarak yaşamını kolaylaştırmaya çalışmış ve bu çaba sonucunda da “bilim” kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

İnsanın ihtiyaçlarının bir zorunluluğu olarak ortaya çıkan bilim kavramı şu şekilde tanımlanabilir, Beş duyunun algı alanına giren nesne, olgu veya ilişkilerin gözlem, test, tümevarım, tümdengelim, doğrulama gibi yöntemlerle sistematik olarak incelenmesidir (Demir ve Acar, 2005: 55). Bilim kavramı zaman geçtikçe ve insanların merakları arttıkça daha da gelişmiş ve araştırmada kolaylık sağlaması ve kullanılan yöntemlerdeki farklılıklar açısından “*Sosyal Bilimler*” ve “*Fen Bilimleri*” olarak iki dala ayrılmıştır.

Sosyal Bilimler; Tarih, Coğrafya, İletişim, Hukuk, Vatandaşlık, Resim, Müzik, Antropoloji, Arkeoloji, Sosyoloji, Psikoloji, Dil ve Edebiyat gibi pek çok sözel beceri alanını kendisine araştırma konusu olarak seçmiştir.

Sosyal Bilimler, durağan bir bilim dalı gibi görünse de aslında sürekli olarak değişmekte ve gelişmektedir. Çünkü sosyal bilimlerin ana temasını insan oluşturmaktadır. İnsan ve dolayısıyla toplum geliştikçe ve kendini yeniledikçe sosyal bilimler de yenilenmektedir.

1.1. SOSYAL BİLGİLER KAVRAMI

Sosyal bilim dallarının sadeleştirilerek ve sınıf seviyesine uygun hale getirilerek ilköğretimde yer alan temsilcisi Sosyal Bilgiler dersi'dir. Sosyal Bilgiler alanı disiplinler arası bilgiler bütünü'nü kapsamaktadır. Sosyal Bilgiler eğitimini, sosyal bilimlerin bulgularını entegre ederek öğrencilerin düzeyine göre basitleştiren, bu bulguları kullanarak öğrencilere sosyal yaşama uyum sağlamada ve sosyal sorunlara çözüm üretmede ihtiyaç duyacakları bilgi, beceri, tutum ve değerleri kazandırmayı amaçlayan yurttaşlık eğitim programı olarak tanımlayabiliriz (Duman, 2011: 14).

Sosyal Bilgiler, ilköğretim derslerinin temel taşlarından biridir. Öğrencilere ulusunun kökeninden, yaşadığı coğrafyanın özelliklerine, vatandaşlık haklarından, günlük yaşamında gerekli tüm bilgileri anlatan bir içeriğe sahiptir.

Sosyal Bilimler adı konulmamış olsa da insanın var olduğu ilk andan beri mevcut olan bir bilimdir. Toplumsal, sosyal bilimleri zaman içerisinde geliştirip; tarih, coğrafya, dil, din, arkeoloji, sosyoloji, antropoloji, vb. bilim dallarına ait konulara önemli katkılar sağlamışlardır. Bu bilimlerin temelleri Antik Yunan döneminde atılmış ve pek çok değerli sosyal bilimci yetişmiştir. Yunan medeniyeti temelleriyle kurulan Roma'da da sosyal bilimler önemli bir bilim dalı olarak yer almıştır. Ancak bu bilim dalının asıl gelişimi ve değer kazanması ABD'nin 19. yüzyıl sonrası ve XX. yüzyıl başlarında yaşadığı büyük toplumsal değişikliklerle olmuştur. Özellikle sosyoloji, tarih ve siyaset bilimleri çerçevesinde temelleri atılan modern sosyal bilimler zamanla daha da yayılmış ve diğer dallarıyla birlikte kült bir sistem haline gelmiş ve bunun sonucu olarak da eğitim sisteminde yerini almıştır. Bu bağlamda ilk kez ABD'de "*Sosyal Bilgiler*" adı altında bir ders eğitim programlarına girmiştir.

"*Sosyal Bilgiler*" terimi, 1916 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde "Milli Eğitim Derneği Orta Dereceli Okulu Yeniden Teşkilatlandırma Komisyonu Sosyal Bilgiler Komitesi" tarafından kabul edilmiştir. Komite bu terimi, "*Mevzu doğrudan doğruya insan cemiyetinin teşkilatına, tekâmülüne ve bu içtimai birliklerin bir uzvu olması dolayısıyla insana dair olan bilgiler, Sosyal Bilgilerdir*" diye belirtmişlerdir (Yalçın, 2016: 34).

Sosyal Bilgiler dersi, Türk eğitim tarihinde sosyal bilimlerin alt dalları şeklinde yer alsa da ilk kez 1968 yılında bu isimle programlara girmiştir. 1980'lere kadar da bu isimle okutulmaya devam etmiştir. 1983 yılında çıkartılan 2917 sayılı, İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile ilköğretim 6-14 yaşlarındaki çocuklar için zorunlu olmuş ve ilköğretim okulları 5 yıllık ilkokul ile 3 yıllık ortaokullardan oluşturulmuştur (Akyüz, 2009: 548). 1985 yılında yeniden bölümlere ayrılan ders, 1997 yılında yine "*Sosyal Bilgiler*" adıyla okutulmuştur. 1990'lı yıllarda Fen Bilgisi, Hayat Bilgisi, Yabancı Dil ve Sosyal Bilgiler öğretim programları sekiz yıllık ilköğretim bütünlüğü içerisinde hazırlanan programlardır. Bu programlarda hedef hiyerarşisine ve hedeflerin davranışsal ifadelerine yer verilmiştir. 2005-2006 öğretim yılından itibaren ise ilköğretim programlarında köklü değişiklikler getirilerek program anlayışında yeni bir sistem belirlenmiştir (Yakar, 2013: 19).

2017 yılında 2005 programı yenilenmiş ve Sosyal Bilgiler dersi daha günlük yaşama yönelik bir içeriğe sahip olmuştur.

1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nda ifade edilen Türk Millî Eğitimi'nin Genel Amaçları ve Temel İlkelerine uygun olarak şöyle ifade edilmektedir: Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ile öğrencilerin;

1. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, millî bilince sahip birer vatandaş olarak yetişmeleri,
2. Atatürk ilke ve inkılaplarının, Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmasındaki yerini kavrayıp demokratik, laik, millî ve çağdaş değerleri yaşatmaya istekli olmaları,
3. Hukuk kurallarının herkes için bağlayıcı olduğunu, tüm kişi ve kuruluşların yasalar önünde eşit olduğunu gerekçeleriyle bilmeleri,
4. Türk kültürünü ve tarihini oluşturan temel öge ve süreçleri kavrayarak millî bilincin oluşmasını sağlayan kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi gerektiğini kabul etmeleri,
5. Yaşadığı çevre ile dünyanın genel coğrafi özelliklerini tanıyarak insan ile çevre arasındaki etkileşimi açıklamaları ve mekânı algılama becerilerini geliştirmeleri,

6. Doğal çevrenin ve kaynakların sınırlılığının farkına varıp çevre duyarlılığı içerisinde doğal kaynakları korumaya çalışmaları ve sürdürülebilir bir çevre anlayışına sahip olmaları,
7. Doğru ve güvenilir bilgiye ulaşma yollarını bilen bireyler olarak eleştirel düşünme becerisine sahip olmaları,
8. Ekonominin temel kavramlarını anlayarak kalkınmada ve uluslararası ekonomik ilişkilerde millî ekonominin yerini kavramaları,
9. Çalışmanın toplumsal yaşamdaki önemine ve her mesleğin gerekli ve saygın olduğuna inanmaları,
10. Farklı dönem ve mekânlara ait tarihsel kanıtları sorgulayarak insanlar, nesneler, olaylar ve olgular arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirlemeleri, değişim ve sürekliliği algılamaları,
11. Bilim ve teknolojinin gelişim sürecini ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini kavrayarak bilgi ve iletişim teknolojilerini bilinçli kullanmaları,
12. Bilimsel düşünmeyi temel alarak bilgiye ulaşma, bilgiyi kullanma ve üretmede bilimsel ahlakı gözetmeleri,
13. Toplumsal ilişkileri düzenlemek ve karşılaştığı sorunları çözmek için temel iletişim becerileri ile sosyal bilimlerin temel kavram ve yöntemlerini kullanabilmeleri,
14. Katılımın önemine inanmaları, kişisel ve toplumsal sorunların çözümü için görüşler belirtmeleri,
15. İnsan hakları, ulusal egemenlik, demokrasi, laiklik, cumhuriyet kavramlarının tarihsel süreçlerini ve günümüz Türkiye'si üzerindeki etkilerini kavrayarak yaşamını demokratik kurallara göre düzenlemeleri,
16. Millî, manevi değerleri ile evrensel değerleri benimseyerek erdemli insan olmanın önemini ve yollarını bilmeleri,
17. Ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konulara duyarlılık göstermeleri,
18. Özgür birer birey olarak fiziksel, duygusal özelliklerinin; ilgi, istek ve yeteneklerinin farkına varması amaçlanmaktadır (MEB, 2017).

1.2. SOSYAL BİLİMLER İLE SOSYAL BİLGİLER ARASINDAKİ İLİŞKİ

Sosyal Bilimler ve Sosyal Bilgiler her ne kadar aynı tanıma sahiplermiş gibi görünse de aralarında temel farklılıklar vardır. Her şeyden önce Sosyal Bilimler tüm sözel bilim alanlarını içinde barındırırken; Sosyal Bilgiler, bu bilimlerin eğitim sürecindeki temsilcisi görevini görmektedir. Ayrıca Sosyal Bilimlerin öncelikli amacı içinde barındırdığı bilim alanlarındaki gelişmeyi sağlamak iken Sosyal Bilgilerde temel amaç bireylerin topluma faydalı, tarihini bilen ve onu koruyan, hukuk kurallarını bilen ve kurallara uymaya dikkat eden bir yapıya kavuşmalarını sağlamaktır.

Genel olarak değerlendirildiğinde sosyal bilimler, birden fazla bilim dalını bünyesinde barındıran, deney, buluş ve birincil kaynaklara dayalı araştırmalar yapan bir bilim dalı iken; sosyal bilgiler, eğitim programlarında sosyal bilim dallarının yansıttığı bilgileri aktaran bir ders adı olarak tanımlanabilir.

2. SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİMİNDE İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK TARİHİ KONULARININ YERİ

2.1. TÜRKLERİN KÖKENİ VE ANAYURDU

Türkler, dünya üzerinde var olan en eski milletlerden biridir. Genel değerlendirmelere bakıldığında Türklerin anayurdu bugün “Orta Asya” olarak adlandırdığımız bölgedir. Tarihte bilinen ilk teşkilatlı ataları Asya Hunları olan Türklerin, kendi adlarıyla kurdukları ilk devlet ise Gök-Türk Devleti olarak bilinmektedir.

Asya Hunları, Batı Hunları, kuzey Çin’de Tabgaçlar ile aynı sahanın çeşitli bölgelerinde küçük devletler kuran Hun imparatorlarına bağlı toplulukların ekseriyeti anadilleri Türkçe olan ve Türk soyundan gelen kütleler idiler. Türklerin böylece tarihte büyük yer tutan eski bir millet olduğu düşüncesi birçok tarihçi ve dilciyi “Türk” adının pek eski bir maziye sahip olabileceği hükmüne götürmüş ve bunlar “Türk” adını en eski tarih kaynaklarında aramak yoluna gitmişlerdir (Kafesoğlu, 2017: 12).

Türkler hakkında elde edilen tüm temel bilgiler Çin kaynaklarına dayanmaktadır. Öyle ki M.Ö. 2000’li yıllara kadar dayanan ve Hun Türklerinden bahseden Çin vesikaları bulunmaktadır. Çin kaynakları harici ise Bizans ve Arap kaynakları kendi ilişkileri münasebetinde Türklerden bahsetmektedir. Çin yıllıklarında M.Ö. 2000 ortalarından itibaren görüldüğü söylenen “Tık” kavminin adının, telaffuz bakımından “Türk”e yakınlığı sebebiyle, “Türk” kelimesinin Çince’deki ilk şekli olduğu ileri sürülmüştür (Kafesoğlu, 2017: 13).

Bizans da “Türk” adına kaynaklarında sıklıkla yer vermiştir. Bizanslılar, Türkleri eskiden Troya’da yaşayan insanların torunu olarak görmüşlerdir. “Türk” adı ile “Troa” adını aynı kabul etmişlerdir. Ancak Türklerin Bizans ile ilk resmi münasebeti ve “Türk” adının ilk kullanılışı Gök-Türk ile Bizans ilişkileri çerçevesinde olmuştur.

Tarihte “Türk” adına birçok manalar verilmiştir. Gök-Türk devrindeki Sui-şu adlı Çin kaynağına göre, T’u-küe, Türk dilinde “miğfer” manasına gelir. Çünkü Türkler adlarını, Altay bölgesinde, eteklerinde oturdukları, miğfer biçiminde yükselen dağın şeklinden almışlardır (Kafesoğlu, 2017: 21).

“Türk” adı ile ilgili bir diğer izahı Kaşgarlı Mahmut yapmıştır. Türk dünyasını dolaşıp, Türk dili hakkında önemli incelemeler yapan Kaşgarlı Mahmut, “Türk” adının “olgunluk çağı” manasına geldiğini söylemiştir. A. Vambéry’ye göre ise bu kelime “yaratılmış” manasına gelmektedir. Türkçülüğün temellerini yazan Ziya Gökalp ise bu adın anlamını “törelî” olarak açıklamıştır.

2.2. ASYA HUN DEVLETİ (M.Ö. 220-M.S. 216)

Orhun-Selenga ırmakları ile Ötüken bölgesinde yaşayan Hun Türkleri, bilinen en eski Türk topluluğu ve tüm Türklerin atasıdır. Ancak Hunlara ait en eski kayıtlar kaynaklarda mevcut değildir. Bu nedenle Hunlarla ilgili bilgiler M.Ö. 300’lü yıllardan itibaren kaynaklarda yer almaktadır. Hunlara ait en eski yazılı belge M.Ö. 318 yılına aittir.

Asya Hun Devleti’nin kuruluş yılı M.Ö. 204 yılı olarak kabul edilmektedir. Hunlar, Japon Denizi’nden Volga Irmağı’na kadar uzanan büyük bir imparatorluk kurmuşlardır. Devletin ilk kurucusu Teo-man (Tuman)’dır. Ancak asıl kurucu olarak Mete Han gösterilmektedir. Bu büyük imparatorluk, 200 sene müddetle bütün Orta Asya halklarını bir bayrak altında toplamıştı. Disiplinli ve büyük bir devlet hayatı büyük halk kitlelerini, her bakımdan birbirleri ile kaynaştırmıştı (Ögel, 2001: 9).

Hun devleti genel olarak Türk kökenli bir devlettir. Ancak devlet sınırları içinde yaşayan Moğollar ve Tunguzlar gibi başka kavimler de vardı.

Asya Hun Devleti’ne en güçlü dönemini yaşatan hükümdarı Mete Han olmuştur. Mete, tahta geçtiğinde ilk faaliyeti Tunghulara saldırmak olmuştur. Ardından da Hunların o dönemdeki en güçlü rakibi olan Yüecilere saldırmıştır. Büyük bir yenilgi alan Yüeciler, topraklarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Böylece İpek Yolu hâkimiyeti Hunların eline geçmiştir. Ayrıca Mete’nin fetihleri sonucunda Türk soyundan olma tüm topluluklar ilk kez bir çatı altında toplanmış oldu.

Mete’nin en büyük hedefi Çin’dir. Komşu devletleri tek tek hâkimiyeti altına aldıktan sonra Çin’deki Ordos bölgesini ele geçirerek Çin Seferi’nin ilk adımını attı. Yen ve Tai ülkelerini sırasıyla ele geçirerek Kuzey Çin’e hâkim oldu.

Mete Han, Çin'in üzerine doğrudan saldırmak yerine küçük çaplı askeri birlikler yollayarak yıpratma taktiği uyguladı. Yedi gün süren savaş sonunda ordu aç kalıp güçten düştü. Bütün Çin'i ele geçirme fırsatı varken Türklerin Çinliler karşısında asimile olmasını engellemek için Çin'i vergiye bağlamakla yetindi. M.Ö. 197 yılında iki ülke arasında anlaşma imzalanarak savaş sona erdirildi.

Mete Han'dan sonra devletin başına oğlu Ki-ok geçti. Ki-ok, babasının aksine Çin ile mücadele etmek yerine dostane ilişkiler kurmayı tercih etti. Hatta bir Çin prensesi ile evlenerek dostluk ilişkilerini daha da geliştirdi. Çin ile olan bu dostane ilişki Çinlilerin, Türklerin içine sızmasına neden oldu. Ki-ok'un oğlu Kün-çin zamanında Çinliler Türkler üzerine saldırı planları yapmaya başladı.

M.Ö. 127 yılında Çin kuvvetleri, Hunlar için ekonomik önemi olan Ordos bölgesini ele geçirdi. Kifayetsiz, dirayetsiz kimseler Hun tanhusu oldu. Ülkenin iç işlerinde ve savaşlarda sağlam bir politika yürütülemez hale geldi. M.Ö. 124 yılında hafif süvari birliklerinden oluşan Çin ordusu, eskiden beri Hunların yaşadığı Kansu bölgesine saldırarak Hunların bu sağ kanadındaki prensliğini mağlup etti. M.Ö. 121'deki ikinci saldırı ile Çinliler, batıya açılan Kaşgar'ın doğusu ile Kansu'nun batısı arasındaki bölgeyi ele geçirdi (Ahmetbeyoğlu, 2016: 9).

Çin gittikçe güçlenirken, Hunlar iyice zayıflamaya başlamışlardı. Hun bünyesindeki milletler de yavaş yavaş koparak Çin'e bağlanmaya başlamıştı. M.Ö. 119 yılında Çin imparatoru Wu-di ile Hunlar arasında "Kum Fırtınası Savaşı" gerçekleşti. Hunlar, bu savaşta ağır bir yenilgi aldılar. Bu savaş Hunların daha da zayıflamasına ve bağlı toplulukların hızla Hun hâkimiyetinden ayrılmasına yol açtı. M.Ö. 50'li yıllarda Hunlar, Çin hâkimiyetini isteyenler ve bağımsızlık için mücadele etmek isteyenler olarak ikiye ayrıldı. Meclisteki tartışmalardan sonra kurtuluşu Çin'e bağlanmakta gören Ho-han-yeh ile onun hükümdarlığını tanımayan, Çin tahakkümünü reddeden ve Kuzey Moğolistan'da kendine bağlı kuvvetleri takviye eden bağımsızlık taraftarı Çi-çi arasında uzun bir taht mücadelesi başladı. Çi-çi kardeşini mağlup ederek Orhun Nehri civarındaki başkenti ele geçirdi. Bunun sonucunda Hun devleti ikiye ayrıldı. Ho-han-yeh'in yönetimindeki Doğu Hun Devleti, Çin tabiliğine girerken, Çi-çi'nin liderliğindeki Batı Hun Devleti ise Çu-

Talas havzasında etrafı surlarla çevrili yeni bir başkent kurarak M.Ö. 36 yılına kadar bağımsızlığını muhafaza etti (Ahmetbeyoğlu, 2016: 10).

2.3. GÖK-TÜRK DEVLETİ (552-659)

Gök-Türkler, Hunların soyundan gelen bir Türk devletidir. Gök-Türkler yüksek ihtimalle Hunların kuzey boylarına mensuptular. Önceleri kuzeyde yaşayan Gök-Türkler sonraları Altay Dağları'nın güney eteklerine inmişlerdir.

Gök-Türklerin tarih sahnesindeki ilk yeri Juan-Juanları yenerek bağımsızlık kazanmaları olmuştur. Gök-Türklerin ilk resmi kayıtlarda yer alışı 542 yılıdır. Bu yıldan önceki faaliyetleri Çin'e akınlar yaparak geçmiştir. 545 yılı Gök-Türklerin dönüm noktasıdır. Bu sırada Gök-Türklerin lideri Bumin'dir. 542-545 yılları arasında Bumin'in boyu kuvvetlenmiş, sonra Çin'in dışındaki pazarlarda ipek alışverişine başlamıştı. Çin'in nazarında ipek alışverişi yapmak Orta Asya kavimleri hakkında kuvvetlenme emaresi olmalıdır (Taşağıl, 2018: 18- 19).

Gök-Türklerin Bumin Kağan önderliğinde güçlendikleri dönem Kuzey Çin'de yaşayan Topa Devleti'nin çöküş dönemine denk gelmiştir. Doğu ve Batı şeklinde ikiye ayrılan devletten Batı Topa Devleti, Doğu'daki devlete karşı Bumin'den yardım istemiştir. Batı Topa Devleti ile ilişkilerini geliştiren Bumin, bu sırada Töleslere de saldırarak onları da yenmiştir. Ardından 552 yılında Juan-Juanları bozguna uğratmıştır. Bu zafer sonrasında "İl Kagan" unvanını alan Bumin, Ötüken merkezli Gök-Türk Devleti'ni resmen kurdu (Ahmetbeyoğlu, 2016: 14).

Devletin kurucusu olan Bumin'in ölümünden sonra devletin başına "İlci" unvanlı Kara Kagan geçti. Ancak Kara'nın hâkimiyeti vefatından dolayı kısa sürdü. Kara'dan sonra ise devletin başına Mukan Kagan getirildi. Kara Kagan'dan sonra tahta oturan Mukan Kagan, babası ve ağabeyinin Juan-Juan siyasetini sürdürdü. Juan-Juanları üç kez üst üste bozguna uğrattı. Mukan Kağan, güneyindeki komşuları ile olan her iki Çin devletiyle siyasi münasebetlerini geliştirirken, Juan-Juanların peşini de bırakmıyordu. Dördüncü kez onları ağır bir yenilgiye uğrattı (Taşağıl, 2018: 25).

Mukan Kağan Juan-Juanlardan sonra Kitanlara saldırarak onları kendine bağladı. Ardından Baykal Gölü'nün kuzeyindeki Kırgızları kendine bağladı. Batıda

ise Akhunları yendi. Doğuda Kitanların batısında yaşayan K'u-mo-hsi ve Shih-wei kabileleri de Gök-Türklere bağlandılar (Taşağıl, 2018: 25).

Mukan Kagan'dan sonra yerine Taspar Kagan geçti. Bu dönemde toprakları oldukça büyüyen devletin yönetimi doğu ve batı şeklinde ikiye ayrıldı. Taspar, kendisine “Kaganlar Kaganı”, kendine bağlı diğer kaganlara ise “Küçük Kagan” unvanını verdi. Taspar Kagan, Chi'lerle yakın ilişki kurarak zamanla onların kültürel özelliklerini de almaya başladı. Bunda bir yağma sırasında ele geçirilip, Ötüken'e götürülen Budist rahip Hui Lin'in büyük payı vardı. Böylece Taspar Kagan, Budizm etkisine girdi (Taşağıl, 2018: 35).

581 yılında Taspar'ın ölümünden sonra annesi Türk olan İşbara Kagan kurultayın da kararıyla devletin başına geçti. Aynı dönemde Çin'de de Sui Hanedanı başa geçmişti. Gök-Türklerin zayıflamaya başladığı dönem Çin'in birleşip güçlenmeye başladığı dönemdi. Çin, Gök-Türkleri daha da zayıf düşürmek için Tardu'ya “kurt başlı sancak” göndererek ona bağımsızlık teklifinde bulundu. Bu durum Gök-Türk hakanlarının birbirine düşmesine neden oldu. Bu dönemi anlatan Koşo Yazıtları'nda küçük kardeşlerin ağabeyler, oğulların babalar gibi yaratılmadığı, bilge ve kahraman olmayan kağanların başa geçmesinden Gök-Türk İmparatorluğu'nun zayıflayarak çökme noktasına geldiği yazmıştır (Ahmetbeyoğlu, 2016: 15).

Tüm bu olaylara rağmen Gök-Türkler beş kagan idaresinde dört yüz bin kişilik bir orduyla Çin üzerine sefere çıktı. Çin'e yönelik aralıksız akınlar yapıldı. Ping eyaleti ele geçirildi. Türk ordusu Çin Seddi'ni aştı. Ancak sefer daha da ilerleyemeden Tardu ihanet etti ve İşbara da geri dönmek zorunda kaldı.

Gök-Türklerin son iki kaganı olan Baga Kagan ve Taou-lan Kagan Çin'in üstünlüğünü kabul ederek onlarla iyi ilişkiler kurma yoluna gitti. Tao-lan Kagan'ın temel amacı devleti eski gücüne kavuşturmak iken buna engel olan kuvvet Batı Gök-Türk kağanı Tardu'dur. Aralarında süren sonuçsuz savaşlar sonucunda Sui hanedanının devreye girmesiyle iki kagan da kendi bölgelerine geri dönmüşlerdir (Taşağıl, 2018: 62-63-64).

2.4. KUTLUK DEVLETİ (682-745)

Gök-Türkler, elli yıl boyunca Çin esareti altında yaşamış, bu dönemde pek çok kez isyan bayrağını çekmişlerdir. Ancak bu isyanlar içinde başarılı olup yeni bir Gök-Türk devleti kurmayı başaran kişi Doğu Gök-Türk kağanı İl-kagan'ın soyundan gelen Kutlug olmuştur. Kutlug Kagan 682 yılında II. Gök-Türk Devleti'ni kurmuştur. Çinlilerin elinden kurtulan Kutlug, Çogay-kuzı'ya sığındı. Onun bu bölgeye varışı Gök-Türkler için adeta bir dönüm noktası oldu. Burada kendini Çin baskısından korumak imkânı bulduğu gibi Dokuz Oğuzların sürülerini yağma etti. Bu şekilde kuvvetinin arttığını görünce de bağımsızlığını ilan ederek devleti resmen kurdu (Taşağıl, 2018: 331).

Kutlug'a hapisten kaçan Tonyukuk da katılmıştır. Zekâsı, planlamacılığı ve askeri becerilerinden dolayı Tonyukuk'a "Apa Tarkan" unvanı verilmiştir. Tonyukuk'un ilk faaliyeti Ogin Irmağı'nın ötesindeki Ötüken Dağları'nı askerle kuşatmak olmuştur. Oğuzları büyük bir yenilgiye uğratarak Kutlug'a bağlamıştır. Çin üzerine de seferler yapan Kutlug ve Tonyukuk Ping ve Lan eyaletlerini ele geçirmiştir. Bu dönemde başta olan Tang hanedanlığına karşı başarılı seferler yaparak Çin'i mağlup etmişlerdir.

Gök-Türk tahtına Kutlug'dan sonra (692 yılı) Kapgan Kagan oturmuştur. Bu dönem iki yüz yıllık Gök-Türk tarihinin en başarılı dönemi olmuştur. Kapgan, tam yirmi dört yıl tahtta kalmıştır. Başarıları Orhun Abideleri'nde de anlatılmıştır. Çin'i en çok korkutan Gök-Türk kaganı olan Kapgan'ın unvanının anlamı "fatih"tir. Kapgan tahta oturduktan sonra, 693 yılında Çin'in Ling eyaletine saldırıp yağmalar yaptı. 695 yılında ise Çin'e elçi göndererek, dostluk münasebetleri tesis etmek istedi. Bu durumdan memnun olan Çin, Kapgan'a "Sol Muhafızları Büyük Generallığı" ve "Ülkeye Dönen Dük" unvanlarını takdim etti (Taşağıl, 2018: 345).

Kapgan Kagan, 696 yılında Çin ile anlaşarak Yenisey'deki Kırgızlara saldırdı. Bu saldırı bilgisi yalnızca Tonyukuk Abidesi'nde geçmektedir. Bu saldırı sonucu Kırgız bölgesi ele geçirildi.

Kapgan Kagan ülke idaresinde de değişikliklere gitti. Kardeşini Sol Kanat Şad'ı, Kutlug'un oğlu Bilge'yi de Sağ Kanat Şad'ı tayin etti. Böylece kendisi "Kaganlar Kaganı" unvanına sahip oldu (Taşağıl, 2018: 352).

Bu idari teşkilatlanmadan sonra Gök-Türkler isyan eden Türgişleri mağlup etti. 709 yılında Çikler, 710 yılında isyan eden Kırgızlar itaat altına alındı. 711 Bolçu Savaşı'nda Türgişler yenilerek kaganları öldürüldü. 714 yılında ise Karluklar denetim altına alındı.

716 yılı Gök-Türkler için kötü bir yıl oldu. Bayırkularla savaşan Türk ordusu onları yendikten sonra Söğüt Ormanı'nda ilerlerken ani bir saldırı ile büyük hakan Kapgan öldürüldü. Böylece büyük ve şanlı bir dönem sona ermiş oldu. Kapgan'ın yerine Kutlug'un oğlu Kül Tegin geçti. Ondan sonra da tahtı Bilge Kagan'a bıraktı.

Bilge Kagan'ın ilk faaliyeti isyan çıkaran Tatabıları dağıtıp Karluklar üzerine yürümek oldu. Karlukların kağanı İlteber bu seferle öldürüldü. 717 yılında Karluk toprakları tamamen ele geçirildi.

Çin, Gök-Türk başarıları karşısında boş durmayarak üç yüz bin kişilik ordusuyla saldırıya geçti. Tatabí ve Kitanlar ile Basmiller de bu saldırıya destek verdi. Ancak Tatabí ve Basmil ordusu geri çekilince Çin de seferi iptal etmek zorunda kaldı.

731 yılında Kül Tegin vefat etti. Bu ölümden sonra adına bir yazıt dikilmesine karar verildi. Abideyi tarihteki ilk Türk tarih yazarı olarak kabul edilen Yollug Tigin dikti. Ayrıca Kül Tegin adına görkemli bir türbe inşa edildi. 25 Kasım 734'de Buyruk Çor tarafından zehirlenen Bilge Kagan vefat etti. Oğlu İ-jan Kagan onun için büyük bir cenaze töreni düzenledi. Onun adına dikilen kitabe de Yollug Tegin tarafından bir ay dört günde yazıldı (Taşağıl, 2018: 376).

Bilge Kagan'ın ölümünün ardından oğlu İ-jan Kagan tahta geçti. Onun ardından da kardeşi Bilge Kutlug kagan oldu. Ancak yaşının küçük olması sebebiyle tahtın sahibi Tonyukuk'un kızı Po-Fu Hatun oldu. Kaganın devleti idare edememesi sonucu hızlı bir çöküş dönemi başlamış oldu.

Gök-Türklerin zayıflaması fark edilince Basmıl, Karluk ve Uygurlar ayaklandı. Son Gök-Türk kağanı Kutlug Yabgu öldürüldü. Ayaklanan üç Türk boyu kendi içlerinde önceliği Basmıllara verdi. Onların reisi Chie-tie-i-shih kagan ilan edildi. Sağ kanat yabguluğunu Karluklar, sol kanadı da Uygurlar aldı (Taşağıl, 2018: 382).

2.5. UYGUR DEVLETİ (744-840)

Uygurlar, Çin kaynaklarında “*gaoche (yüksek arabalı)*” kavim olarak yer almaktadır. Ancak resmi olarak ilk kez adları Orhun Yazıtları’nda 717 yılındaki isyanlarından dolayı geçmektedir. Yaşadıkları coğrafi bölge Doğu Türkistan’dır. Ancak zaman içinde Asya ve Avrupa’ya göç etmişlerdir. “Uygur” sözcüğü “yerleşik, yumuşak başlı, uygar” gibi anlamlara gelmektedir. Uygurlar, Selenga Irmağı etrafında yaşıyorlardı. VII. yüzyılın ilk çeyreğinde altı boydan kurulu Sir Yantuo birliğine katıldılar ve sonra Bugu, Tongra, Bayırku, Ediz ve Baixi adlarındaki 5 boy da Uygurlarla birleşerek hepsi “Uygur” adını aldılar. 50.000 savaşçı çıkaran bunların beyi “Erkin” unvanını taşıyordu (Yıldırım, 2016: 27).

Uygurların asıl kuruluşu 745’de Gök-Türklerin yıkılışı sonucu olmuştur. Uygurlar dokuz boydan oluşmaktadır. Bunlar; Mokosiki, Avuçö, Huvusu, Yovuku, Yaqlaqar, Hutuko, Hu, Küremür, ve Hiyevu’dur.

Uygurların kurucusu Kutlug Bilge Kül’dür. Devletin merkezi Karabalsagun şehridir. Kutlug’dan sonra devletin başına Bayan-çor Kagan geçmiştir. 751 yılında Çinlilerin Araplara yenildiği Talas Savaşı, Uygurlar için dönüm noktası oldu. Çin’in zayıflaması Uygurların gelişme sahasını genişletti. Uygur Devleti’nin sınırları kuzeyde Yenisey ve Orhun Irmakları, batıda Sayan Dağları, güneyde Kumderya, Hotan ve Kaşgar’a kadar genişlemiştir.

Uygur Türklerinin ortaya çıkışı Çin’de gerileme dönemine denk gelmiştir. Çin iç işlerindeki karışıklıklarından dolayı Uygur hakanı Moyençur’dan yardım istemiştir. Uygur kaganı Çin’e girerek Louyang kentini geri aldı. Çin de Uygurlara vergi ve ipek vermeye başladı.

Kutlug’dan sonra devletin başına Böğü Kagan geçmiştir. Böğü, 762’de Çin’e saldıran Tibetlileri yendi. Ancak bu sefer Uygurlar için önemli bir dönüm noktası oldu. Böğü, yanında dört Mani rahibi ile geri döndü. Bundan sonra bu din Türkler arasında yayıldı ve Manicilik devletin resmi dini oldu.

Böğü Kagan’ın diğer bir faaliyeti de Kırgızlara saldırmak oldu. Ancak Böğü, bakanı Tun Baga Tarkan tarafından ortadan kaldırıldı. Baga Tarkan devletin başına böylelikle geçmiş oldu.

Manicilik yüzünden bozulan Uygur toplum yapısına karşılık yirmi yıldır dinç bir kuvvet olarak Orhun havalisini baskı altında tutan Kırgızlar, 840 yılında Ordu-balık'ı ele geçirdiler ve Kagan Hesa'yı öldürerek Uygur Kaganlığı'nı yıktılar. Uygurlar bundan sonra yurtlarını terk edip Karluk memleketine, Çin'e ve İç Asya'ya kitleler halinde göç ettiler. Bunların bir kısmı Gansu'ya yerleşip Gansu Uygur Devleti'ni kurdular. Bir kısmı ise Doğu Türkistan Uygur Devleti'ni kurdu (Yıldırım, 2016: 30).

2.6. AVRUPA HUN DEVLETİ (374-469)

Avrupa Hunları, Türk, Moğol- Türk karışımı ya da Fin-Ogur kökenli oldukları söylenen ancak yapılan araştırmalarla Batı Hunları'nın torunları oldukları düşünülen bir kavimdir. Hunların Avrupa'da ilk görünüşleri 374-375 yılları civarı olmuştur. V. asır başlarında Balkan dağlarına kadar sokulmuş olduklarını bildiğimiz Hunlar, kültürleri, teşkilatları ve dilleri hakkında yapılan tetkiklere göre, Hiung-nu diye tanınmış Asya Hunlarından bir kısım olup Türk ırkından ve Türkçe konuşan bir kavimdi (Kafesoğlu, 2017: 154).

Avrupa Hunlarının kökeni Büyük Hun Devleti'ne dayanmaktadır. Bizans tarihçisi Haraks'lı Dionisios'a göre 330-350 yılları civarında Hunlar, Aşağı İdil boyundan hareketle Güney Kafkasya istikametinde yayılarak Hazar Denizi'ne dökülen Terek Nehri ile Karadeniz'e dökülen Kuban Nehri arasındaki havzaya gelmişlerdir. Hunlar, Kuban-Terek bölgesindeki İran asıllı bir kavim olan Alanlara baskı yaparak bu bölgedeki bozkırı ele geçirmişlerdir. Buradan da Hunlar, Daryal ve Derbent geçitlerinden hareketle Doğu Anadolu istikametinde akınlara başladılar. 359 ve 373 tarihlerinde bugünkü Urfa civarına kadar gelen Hunlar, buralara yerleşmeyip sadece akınlar düzenlemekle yetinmişler ve bir müddet sonra Kuzey Kafkaslara ve Aşağı İdil bölgesine geri dönmüşlerdir (Kayapınar, 2015: 79).

Hunlar akınlarıyla Alan bölgesini ele geçirerek İtil kıyılarına gelmişlerdir. Bu bölge Doğu ve Batı Gotları, İranlı ve Slavlar ve Germanlerin yaşadığı bir bölgeydi. Hunlar öncelikle Balamir'in idaresinde Doğu Gotlarını yıktı. Bu darbe sonucu Batı Gotları da çökme sürecine girdi. Kalabalık Vizigot kütleleri batıya kaçtı. Böylece Hun askeri gücünün harekete geçirdiği ve çeşitli kavimlerin birbirlerini yerlerinden atarak, topraklarından çıkararak, Roma İmparatorluğu'nun kuzey eyaletlerini alt üst

ederek, İspanya'ya kadar uzanmak suretiyle Avrupa'nın etnik çehresini değiştiren tarihi **“Kavimler Göçü”** başlamış oldu (Kafesoğlu, 2018: 71).

Hunlar, 395 yılında Roma İmparatoru Theodosios I'in ölümünden sonra yeniden harekete geçtiler. Bir kavim Balkanlara, bir kavim de Kafkaslar zerinden Anadolu'ya göç etmeye başladı. Anadolu'ya giden Hunların başında Basık ve Kursık adlı iki komutan bulunmaktaydı. Hunlar, Urfa ve Antakya tarafına inip oradan da Kudüs'e yöneldiler.

Hunların Avrupa akınları 378'de Tuna'yı geçmeleri ile başladı. Roma'ya akınlar düzenleyen Hunlar, Macaristan ovalarına kadar ilerlediler. Hunlardan korkan Markomanlarla Kuadlar Roma topraklarına geçmeye hazırlanırken, Pers asıllı Sarmatlar sınırları aşıp Roma İmparatorluğu'na girmişler, Transilvanya'da duraklamış olan Batı Gotları da Roma sınırlarını geçmişlerdi (381). Bazı Germen kökenli topluluklarla Pers kökenli Baştarnalar Pannonia (Batı Macaristan)'dan Alplere doğru sarkarak İtalya'yı tehdide başlamışlardı (zkan, 2010: 24).

400'l yıllara gelindiğinde Hunlar, daha da güçlenip nüfuslarını da arttırmıştı. Bu dönemde Hunların başında Uldız bulunmaktaydı. Uldız, Doğu Gotları ve Roma ile mücadele etti. Bu dönemde Hun sınırları Asya'daki Aral Gölü'nden Avrupa'ya kadar uzanmaktaydı. Uldız'dan sonra devletin başına Karaton geçti. Ancak bu döneme ait bilgiler yeterli değildir.

422 yılında devletin başına Rua geçmiştir. Rua'nın ilk faaliyeti Bizans zerine sefer düzenleyip vergiye bağlamak olmuştur. Rua döneminde temel hâkimiyet sahası Macaristan olmuştur. Doğu Roma'nın zayıflığından faydalanarak Makedonya ve Trakya'yı ele geçirmiştir. Bizans'ın casusluk faaliyetlerinden dolayı Rua, Bizans'ın Hun idaresindeki yabancılardan asker toplamasını ve ticaret yapmasını yasaklamıştır. Rua, 434 yılında ölmüştür. Rua'dan sonra devletin başına Attila geçmiştir. Attila'nın ilk faaliyeti Margus şehrinde Roma elçileri ile görüşmek olmuştur. Bu görüşme sonucunda “Margus Barişı” imzalanmıştır. Bu anlaşma 441 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

Attila'nın sonraki hedefi 441 yılında başlattığı Balkan Seferi olmuştur. Yapılan savaşla Bizans'ın sınırındaki kaleler ele geirilmifitir. Balkanlardan Bizans'a, İtalya'ya ve Avrupa'ya uzanan büyük yolları ve kavşak noktaları ele

geçirildi. İstanbul yolu açılmıştı. Bizans senatosu durumun vahimliğini anladı. Attila ile anlaşma çareleri aradı. İmparator Theodosius, Hun imparatorunun kendisine itimat etmeyeceğini bildiği için Batı Roma'dan sulhta bulunmasını rica etti. Roma'nın patricius'u o zaman Hunların ve dolayısıyla Attila'nın dostu, meşhur Aetius'un araya girmesiyle, fakat yeni şartların kabulü mecburiyeti altında, sulh yapıldı. Şartlardan biri Aetius'un oğlu Karpilion'un rehine olarak Attila'ya gönderilmesi idi (Kafesoğlu, 2017: 157).

447 yılında Attila'nın emir vermesiyle Hunlar Bulgaristan topraklarına girdi. Bizans ile yapılan savaşta Bizans ağır bir yenilgi aldı. Niğbolu civarındaki Osem Kalesi'ni muhasaraya memur eden Attila, bir Hun kolunu Tuna boyunca sıralanmış şehirleri almak üzere doğu istikametine sevk etti. Sofya ve Filipe'yi aldı. Silistre ve Preslav'ı ele geçirdikten sonra Edirne'yi zaptetti. Lüleburgaz, Gelibolu ve Akbaş Limanı'na kolayca girdi. Artık Attila'nın Yıldızlı Kapı önünde zuhuru bekleniyordu. Ancak ansızın geri döndü. Trakya'dan geçerek Teselya'ya daldı (Kafesoğlu, 2017: 158).

Bu sefer sonucunda Bizanslı devlet adamı Anatolius öncülüğünde yıllık verginin üç katına çıkarılması ve savaş tazminatı verilmesi şartıyla “Anatolius Barışı” imzalandı. Attila'nın bundan sonraki hareketi Batı Roma üzerine oldu. İlk işi Frankları yenmek oldu. Attila, 452 yılında İtalya'ya girdi. Bunun sonucunda Po Ovası'nda Attila ile Batı Roma arasında görüşme yapıldı. Bu görüşmeden sonra Attila, Sasanilere saldırmak üzere ordusunu geri çekti. Tüm bu başarılarla imza atan Attila 453 yılı ilkbaharında ağzından ve burnundan kan boşalmak suretiyle vefat etti (Ahmetbeyoğlu, 2016: 52).

Attila'nın ölümü ile Hunlar gerilemeye başladı. Attila'dan sonra başa İlek geçti ancak uzun süre tahtta duramadı. Attila'nın oğulları İrnek ile Dengizik Karadeniz'in kuzeyine çekildiler. Dengizik, 469'da Doğu Roma karşısında yenilince Hunlar, Doğu Roma hâkimiyetine girdi.

2.7. TÜRGİŞLER (634-766)

Türgişler, Batı Gök-Türk boylarından biriydi. Gök-Türkler yıkılınca onların mirasına Türğişler konmuştur. Türğişlerin Türk tarihindeki önemi Gök-Türklerin yıkılışı sonrası boşta kalan Türkleri bir araya toplamasıdır. Türğişleri ilk kuran boy

Sarı Türgişlerdir. 657'den sonra Çin baskısı ile batıya doğru göç etmişlerdir. 658'de Türgiş kabilelerinden bir kısmı, Beşbalık şehrine doğru gelmiş ve diğerleri de İli Nehri'nin kenarlarına gelmişlerdi. Başlarında Baga Tarkan adlı bir reis vardı (Ögel, 2001: 46).

II. Gök-Türk Devleti döneminde Türgişler, İltiş Kagan'ın denetimini kabul etmişlerdir. 717 yılına geldiklerinde Türgişlerin beş boy halinde bir birlik oluşturduğu görülmektedir. Bu dönemde Türgişlerin en önemli faaliyeti Sulu'yu kağan olarak seçmeleridir. Sulu, merkez olarak Balasagun şehrini seçmiştir. Komutanı Köl-çor Arapları Semerkand'da yenmiştir. Sulu, Buharayı'da ele geçirdi. 738 yılında Köl-çor Sulu Kagan'ı öldürerek devletin başına geçti. Bundan sonra Türgişler gittikçe zayıflayarak Karluk denetimine girdi.

2.8. AVARLAR (558-805)

Avarların Türk kavmi olup olmadığı tartışma konusu olsa da son dönem araştırmaları Türk olma ihtimallerinin kuvvetli olduğunu göstermektedir. Bizans tarihçisi Teofilaktos Simokates “Hakiki Avarlar” ve “Sahte Avarlar” diye iki Avar topluluğundan bahsetmektedir. Sahte Avar, Türk kökenli olup “Avrupa Avarları” olarak adlandırılmaktadır. Bizans kaynaklarında Hakiki Avar olarak geçenler ise köken itibariyle Moğol asıllı Juan-Juanlara dayanmakta ve “Asya Avarları” olarak bilinmektedir (Kayapınar, 2015: 82).

Avarlar, ilk kez 558 yılında Rusya dolaylarında görülmüşlerdir. Dokuz Ogur ve Otuz Ogurları kendi hâkimiyetleri altına almış ve buradan Avrupa'ya yönelmişlerdir. Gök-Türk Devleti'nin kurulmasından sonra Avarların bir kısmı İdil Nehri'ni aşarak Avrupa'ya geçmişler ve 568'e doğru, Pannonya merkez olmak üzere, büyük bir Avar İmparatorluğu'nu kurmuşlardır (Kurat, 2014: 6).

Avarları oluşturan “Uar-Hun” adı verilen iki boydur. “Avar” kelimesi ise “karşı koyan” anlamına gelmektedir. Avarlar 3. ve 6. yüzyıllar arasında Asya'da yaşarken; 6. ve 9. yüzyıllar arasında Avrupa'da yaşamışlardır.

Avarlar, 552 yılında Gök-Türklerin Juan-Juanları yenmesi sonucunda Azak dolaylarına gelmişlerdir. 565 yılında Hakan Bayan idaresinde Bizans'ı sıkıştırmaya başladılar. 568 yılında Macaristan'ı fethettiler. 592'de Hakan Bayan'ın hedefi İstanbul oldu. Ancak Hakan Bayan ölünce İstanbul Seferi gerçekleşmedi. Bu

dönemde Sasaniler ile savaşıyan Bizans, Avarlar ile dostça ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Ancak Avarların daha fazla vergi istemesi ve Bizans'ın bunu reddetmesi üzerine Sırbistan ve Belgrad'ı ele geçirdiler.

Avarlar 616 Temmuz'nda İstanbul surları önünde görülmüşler de, hakiki Avar muhasarası 626 yılında olmuştur. 29 Haziran 626'da Trakya tarafından Avar ordusunun öncüleri görüldü. Otuz bin kişi tahmin edilen öncüler Uzun Sur'a yaklaştıkları zaman şehirde ve etrafında müdafaa tedbirleri alındı. Müzakere etmek amacıyla Avar hanına Athanasius gönderildi. Bir süre Avar karargâhında alıkonulan senatör, ağır bir vergi teklifi ile iade edildi. 30 Temmuz günü, surlardan takriben 100 metre uzaktaki St. Marie Kilisesi'ne sokulan Avarlar, ani bir hareketle geri püskürtülseler de 31 Temmuz'dan itibaren sıkı muhasara başlamıştı (Kafesoğlu, 2017: 161).

Haliç'ten Marmara'ya kadar yayılan Avar ordusu üç günlük kuşatma sonucunda ağır zarara uğradı. On iki günlük Avar saldırısı başarısız olsa da Bizans'ı derinden etkilemiştir. Ayrıca bu saldırı Avarların çözülmesine ve dağılma sürecine girmesine neden olmuştur. Dağılma sürecinde Avarlar toprakları üzerine yerleşen Slavlarla karışmışlardır.

2.9. HAZARLAR (630-965)

Hazarlar, VII. ve XI. yüzyıllar arasında İtil, Ural ve Kırım dolaylarında hâkimiyet kuran bir devlettir. "*Hazar*" kelimesinin "*gezer*" anlamına geldiği düşünülmektedir. İlk dönemleri hakkında fazla bilgi yoktur. Ancak milattan önceki dönemlerde Gürcü lideri Mirvan ile savaşmışlardır.

VI. yüzyıl dolaylarında Gök-Türklerle bağlı olan Hazarlar, 630'da Gök-Türkler yıkılınca bağımsızlıklarını kazanmışlardır. 679'a gelindiğinde Dynyeper ve Don nehirlerini geçerek batıya doğru gitmişlerdir. Kırım'ı ele geçirerek Azak Denizi'ne egemen olmuşlardır.

700'lü yıllar Hazarların Araplarla mücadele yılları olmuştur. Azerbaycan'ı da bu dönemde ele geçirmişlerdir. Bu sayede Arapları Azerbaycan'dan çıkarmışlardır. Arap mücadeleleri Bizans ile Hazarların yakınlaşmasına neden olmuştur. Bizans İmparatoru III. Leon 731 yılında oğlu V. Constantinos'u Hazar Hakanı'nın kızı Çiçek ile evlendirdi. Çiçek, Bizans'a gelince vaftiz olarak Irene adını aldı.

Constantinos'un Prenses Çiçek'ten olan oğlu tarihte "Hazar Leon" diye tanınan İmparator IV. Leon'dur (Ahmetbeyoğlu, 2016: 57).

780'li yıllardan sonra Bizans ile Hazarların arası Kırım nedeniyle açılmıştır. Hazarlar IX. yüzyıla kadar en geniş sınırlarına ve güçlerine ulaşmışlardır. Ancak ticari faaliyetleri ve yerleşik yaşam özellikleri zamanla askeri özelliklerinin kaybedilmesine neden olmuştur. Zenginleşme toplumun rahata ve sefahate alışmasına neden olmuştur. Bu nedenle bu güçlü devlet çevresindeki düşmanların hedefi haline gelmiştir. IX. yüzyılın sonlarına doğru Kıpçaklar ile Uzlar ittifak yaparak Hazarlara saldırmışlardır. 850'li yılların başından itibaren sırasıyla Hazarlara bağlı kavimler isyan etmeye başladılar. 965'de Ruslarla yaptıkları savaşı kaybedince bir kısmı Kırım'a, bir kısmı ise Kafkaslara indiler. Kıpçak denetiminde kalan Hazarlara ise 1229 yılında Moğollar son verdi.

2.10. BÜYÜK BULGAR DEVLETİ (630-665)

V. yüzyılın son döneminde ortaya çıkan Bulgarların adı ilk kez Bizans imparatoru Zenon'un Doğu Gotlara karşı istediği destekte geçmiştir. "*Bulgar*" kelimesi "*karişmiş*" anlamına gelmektedir. Kuzey Kafkasya'da yaşayan ilk Bulgar toplulukları buraya "Magna Bulgaria" adını vermiştir. Devletin kurucusu Kubrat Han'dır. Kubrat Han "Dulo" isimli Asya Hun soyundan bir aileden gelmektedir. Devletin resmi kuruluş yılı 635 olarak kabul edilmektedir. Kubrat Han'ın ilk faaliyeti Bizans ile anlaşma imzalayarak Avar-Sasani ittifakına karşı Bizans'ın yanında yer almak olmuştur. Kubrat Han'ın ölümünden sonra Büyük Bulgar Devleti'nin ömrü uzun olmamıştır. Bayan Han, kuzeye çekilip İtil Bulgar Devleti'ni kurmuştur. Asparuh ise batıya giderek Tuna Bulgar Devleti'ni kurmuştur.

Asparuh'un ilk mücadeleleri Bizans ile olmuştur. Bulgar topluluklarını Balkan Dağları ile Tuna arasına yerleştirmiştir. 688 yılında Bizans'ın saldırısı karşısında tutunamayarak geri çekilmişlerdir. Asparuh 702'de vefat etmiştir. Asparuh'tan sonra başa Tervel Han geçmiştir. Ancak onun hâkimiyeti de uzun sürmemiştir. Tervel Han'dan sonraki dönem Bizans ile barış içinde geçmiştir.

803 yılı Bulgarlar için dönüm noktası olmuş ve Krum Han öncülüğünde yeniden akınlara başlamışlardır. Krum Han, Balkan-Bizans ve Avrupa ticaret yolunu

denetim altına almıştır. Selanik, Macaristan ve Niş'i ele geçirmiştir. 814'te İstanbul'u kuşatmış ancak Krum Han ölünce kuşatma yarım kalmıştır.

Krum Han'dan sonra başa geçen Omurtag Han devlete en güçlü ve zengin dönemini yaşatmıştır. Bunun nedeni ise Maroş Vadisi'ndeki tuz yataklarını işleterek satmaya başlamasıdır. Boris Han'ın 864 yılında Ortadoksluk'u resmen kabulü ve "Han" unvanı yerine "Çar" unvanı almasıyla Bulgarların Türklüğü ile Tuna Bulgar Devleti sona ermiş oldu (Ahmetbeyoğlu, 2016: 62).

İtil-Bulgar Devleti ise Bulgar şehrinde kurulmuştur. Bu topluluk Otuz-Ogurlar tarafından oluşturulmuştur. İlteber Almış döneminde İslamiyet'i seçmişlerdir. İtil Bulgarlarının sonu Moğolların buralara saldırması ile gelmiştir. 1236'da Moğol saldırısı ile dağılmışlardır.

2.11. PEÇENEKLER (860-1091)

Peçenekler, Rusya dolaylarından Avrupa'ya kadar uzanan bir coğrafyaya hâkim olmuş atlı göçebe Türk boylarından biridir. Kaşgarlı Mahmut, onların Batı Gök-Türk soyundan geldiklerini söylemektedir. "Peçenek" sözcüğü Bizans kaynaklarında "Pacınak" şeklinde geçmektedir. Peçenekler 9. yüzyılın ilk yarısında Hazar Denizi'nin kuzeyinde yer alan Cim (Emba) ve Yayık-Ural Nehirleri havalisinde yaşıyorlardı (Kayapınar, 2015: 90).

Peçeneklerden 915 yılına ait olan Regino kroniğinde bahsedilmektedir. Rus kaynakları dışında Bizans kaynaklarında da isimleri geçen Peçenekler, Alman Bruno tarafından "Pezengi" olarak adlandırılmıştır.

Bizans kaynaklarına göre Peçeneklerin ilk yaşadıkları yer Yayık ve İdil havzaları olmuştur. 800'lü yılların sonunda Hazar ve Uz ittifakı yüzünden yerlerini terk etmişlerdir. Peçenekler, Uzlar tarafından İdil sahasından çıkarıldıkları zaman sekiz büyük uruttan teşekkül eden bir heyet halindeydiler. Bir kısım Peçeneklerin Uzların yanında kaldıkları anlaşılıyor. Yeni yurt aramak için harekete geçmek mecburiyetinde kalan sekiz urug reislerinin idaresi altında İdil'i geçmişlerdir (Kurat, 1937: 43).

Göç eden Peçenek boyları Deşt-i Kıpçak bölgesine gelmişlerdir. 860 ile 889 yılları arasında Güney Rusya'ya gelmişlerdir. Peçeneklere ait ilk kayıt 915

senesinde başlar. Peçeneklerin ilk kez bu tarihte Rusya'ya geldikleri ve knez İgor ile bir sulh yaparak Tuna'ya doğru gittikleri yazılmaktadır (Kurat, 1937: 85).

896 yılında Bulgar çarı tarafından Macarlara karşı mücadele etmek için çağırılmışlardır. 1035'de Tuna'yı geçip Selanik'e kadar yağma hareketi başlatmışlardır. 1036'da Ruslarla yaptıkları bir savaşı kaybederek Kiev'i terk etmişlerdir. 1088 yılında Bizans'a karşı akınlara başlamışlardır. İstanbul'u hedef alan Peçenekler aralıksız saldırılara başlamışlardır. 1091 yılında Bizans, Peçeneklere karşı Kumanlardan yardım istemiştir. Karargâh kurarak üç gün bekleyen Peçeneklerin en büyük hatası güçsüz Bizans'ı başıboş bırakmaktır. Bizans ordusunu imha etmek Peçenekler için çok kolay bir işti. Fakat onlar bunu yapmamış muhtemelen Çaka donanmasının gelmesini beklemişlerdir. Bu arada Bizans'ın davet ettiği kırk bin kişilik Kuman ordusu yardıma gelmiştir (Kurat, 1937: 217).

Peçenekler saldırı için beklerken Kuman kumandanı Manyak, kırk bin süvarisi ile saldırı başlatmıştır. 29 Nisan 1091'de gerçekleşen ve "Lebunium Savaşı" adını alan bu savaşla Peçenekler tarihten silinmiştir.

2.12. KUMAN-KIPÇAKLAR (1000-1303)

Karadeniz'in kuzeyinden Doğu Avrupa'ya kadar olan sahaya adlarını verip, bu bölgenin Deşt-i Kıpçak (Kıpçak Bozkırı) adıyla anılmasını sağlayan güçlü Türk devletlerinden biridirler. Kökenleri Batı Gök-Türklere dayanmaktadır. "Kuman" kelimesinin Yunanca, Almanca ve Ermenice gibi dillerde "sarışın, solgun renkli, sarımtırak" manasına geldiği görülmektedir (Kayapınar, 2015: 93).

Uzların 1048'de Balkanları terk etmesinden sonra bu bölgeye gelmişlerdir. Doğu Avrupa'da ilk görülmeleri ise 1030 ve 1050 yılları arasında olmuştur. İlk büyük Kuman hücumu 1061 yılında vuku bulmuştur. Bu tarihten itibaren Pereya Slav sahası ve Kiyef mıntıkası Kumanların akınlarına maruz kaldı. Rus köyleri ve şehirleri yağma ediliyor, ahali tutsak sıfatıyla Kırım'daki Bizans iskelelerinde köle diye satılıyordu. 1061 ile 1210 arasında vekayinamede 50 tane büyük Kuman akını kaydedilmiştir (Kurat, 2014: 46).

Kumanlar, 1087 yılında Tuna'nın güneyine inmişlerdir. Bu bölgede Peçenekler ile rakip olmuşlardır. 1090 yılında Bizans'ı hem Çaka Bey'in hem de Peçeneklerin sıkıştırması sonucu Bizans, Kumanlardan yardım istemiştir. 1091

yılında Kumanlar, Peçenekleri ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Ardından 1091’de Macaristan, 1092’de de Lehistan topraklarına girmişlerdir. 1096’da Kiev’i yağmalamışlardır. Ruslar karşısında ilk büyük yenilgilerini 1184 yılında almışlardır.

Kumanların sonunu getiren Cengiz Han önderliğindeki Moğol ordusu olmuştur. Kumanlar bu saldırı karşısında Ruslardan yardım istedilerse de başarılı olamadılar. 16 Temmuz 1223’te Kalka Meydan Savaşı’ndan Moğollar karşısında büyük bir yenilgiye uğrayarak yok olma sürecine girdiler.

2.13. AKHUN-EFTALİT DEVLETİ (420-557)

Akhunların köken olarak batıya göç eden Hunların Güney İran ve Afganistan’ın batısına yerleşen kısmı olduğu düşünülmektedir. Hazar Denizi dolaylarına hâkim olan bu Türk devleti, “Heftal” adı verilen bir hanedanın başa geçmesinden sonra “Eftalitler” adını almıştır. Kün-han döneminde en güçlü dönemini yaşayan devlet Sasani tahtına Firuz’u çıkaracak kadar etkin bir güç olmuştur. Kuzey Hindistan’da Gupta Devleti’nin yıkılmasına neden olmuştur. Çin kaynaklarına göre, İç Asya’da Hoten, Kuça, Aksu, Kaşgar ve etrafını hâkimiyetlerine alan Ak- hun-Eftalitler, bu arada Kuzey Hindistan’ı da zaptetmişlerdi. Bu harekât “Tegin” unvanını taşıyan ve Kabil’de oturan Toramana adındaki başbuğ tarafından idare edilmişti (Kafesoğlu, 2018: 86).

Akhunların giderek zayıflaması İran’da Anuşirvan’ın güçlenmesine denk gelmektedir. Aynı anda Orta Asya’da da Gök-Türklerin ortaya çıkışı Akhunları iki büyük imparatorluk arasında bırakmıştır. Sonunda 557 yılında Gök-Türklerle Anuşirvan ittifakı sonucu parçalandı ve toprakları iki devlet arasında paylaşıldı.

2.14. TABGAÇ DEVLETİ (386-534)

Çin kaynaklarında “Topa Devleti” olarak geçen Tabgaçlar, dördüncü yüzyıl sonlarında Çin’in kuzeyinde kurulmuştur. Türkler bu devlete “Tabgaç” adını vermiştir. Orhun kitabelerinde sık sık geçen ve Gök-Türkler aracılığı ile Bizans kaynaklarına da “Taugast” şeklinde intikal eden “Tabgaç” kelimesi “Çin” manasına da alınmıştır. Çünkü Gök-Türklerin ilk zamanlarında Türklerce büyük tanınan bu sülale Doğu’nun kudretli hanedanı olarak Çin’de hüküm sürmekteydi (Kafesoğlu, 2018: 88).

Tabgaçların bilinen ilk hükümdarı Şamohan'dır. Bu dönemde Hun boyları ve Sienpillerle mücadele etmişlerdir. 384 yılında Çin'in gücünün zayıflamasıyla bölgedeki boyları kendi hâkimiyetleri altına almışlardır.

Tabgaç Devleti'ne en güçlü dönemini yaşatan hükümdarı Tai-wu'dur. Kaşgar, Turfan ve Moğolistan'ın iç kesimleri bu dönemde ele geçirilmiştir. Çin topraklarında da hâkimiyetini arttıran devlet, Budizm etkisine yavaş yavaş girmeye başlamıştır. 534 yılında Batı Wei ve Doğu Wei olarak ikiye ayrılan devlet zamanla Çin hâkimiyetine girerek yok oldu.

2.15. İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DEVLETLERİNDE KÜLTÜR VE MEDENİYET

Din ve inanış: Türkler tarih boyunca çeşitli din ve inanışlara sahip olmuşlardır. Ancak eski Türklerin belli başlı ortak inanışları vardır. Türklerde “*kurt*” kutsal hayvan olarak görülmektedir. Türk destanlarında da adı geçen bir hayvandır. Bu şekilde totemleştirme geleneğine Altay'da yaşayan Türkler “*töz*” adını verirken, Yakut Türkleri “*Tangara*” adını vermiştir. Türklerde Şamanizm de temel inanış biçimlerinden biridir. Bu bağlamda Türklerde ateşin kutsallığına inanma âdeti vardır. Ayrıca atalarını ruhuna inanma ve saygı duyma da temel inanışlardandı. Buna “*Atalar Kültü*” adı verilirdi.

Ruhlara inanış Türklerde fal ve büyüculüğün de önemli olmasına neden olmuştur. Fal ve büyüler devletin aldığı kararlarda etkili olmuştur. Hatta Uygurlar “*İrk Bitig*” adlı kâhinlikle ilgili bir eser de bırakmışlardır.

Eski Türklerin genel dini inanışı Gök-Tanrı inancıdır. Bu, Türklerde tek tanrı inancının olduğunu da göstermektedir. Tanrısına kurban sunma âdeti de bulunmaktadır. Toprak ile ilişkisi bulunmayan Gök-Tanrı telakkisinin yerleşik kavimlerden ziyade avcı, çoban ve hayvan besleyen kütlelere mahsus olduğu, bu itibarla menşeinin de Asya bozkırlarına bağlanması gerektiği etnologlar tarafından kabul edilmektedir (Kafesoğlu, 2017: 113).

Devlet Yönetimi: Eski Türklerde devlet yönetimi deyince akla gelen ilk şey “*kurultay*”dır. Bu terimin Moğolca'dan türeyerek Türkçe'ye girdiği düşünülmektedir. Ancak Türkler kendi meclislerine “*toy*” adını vermeyi daha uygun görmekteydiler.

Asya Hun Devleti'nde her yıl üç büyük toplantı yapılırdı. İlki sene başında yapılırdı. İkincisi yılın beşinci ayı Ong-kin Irmağı kenarında yapılırdı. Sonuncusu ise bugün “kurultay” denen meclisi temsil ediyordu. Büyük ve en mühim toplantı bu idi. Ordunun teftiş edildiği, er ve hayvan sayımının yapıldığı, memleket meseleleri üzerine umumi müzakereler açılarak, bütün ülke işlerinin görüşülüp karara bağlandığı, hükümdarlıkların tasdik edildiği bu toplantıya hatunların, prenslerin, teginlerin, askeri-sivil bütün vazifeli başbuğ ve yüksek memurların, devlete tabi Hun boyları ve yabancı zümre temsilcilerinin katılmaları zorunluydu. Daha sonraki devirlerde Türk tarihinde çok sözü edilen yemekli “toy” geleneğinin aslı bu meclis olmalıdır (Kafesoğlu, 2017: 150).

Toy'un başkanı hükümdardı. Ancak hakan seçilecekse toy başkanlığını başka bir yetkili yapardı. Bu kişi vezir konumunda olan “aygucı” idi. Ayrıca toy kararlarının yürütülmesi için kurulan bir hükümet de vardı.

Eski Türklerde “devlet” kavramı önemliydi. Hükümdara yönetme yetkisinin Tanrı tarafından verildiğine inanılırdı. Buna “kut anlayışı” adı verilirdi. Hükümdar, “tanhu, şanyü, kagan, han, yabgu ve ilteber” gibi çeşitli unvanlarla devleti yönetirdi. Hükümdarın eşine de “hatun” adı verilirdi. Türklerde hatunlar söz sahibiydi. Devlet yönetimine katkı sağlar ve elçilerle görüşürlerdi.

Bir hükümdarın “kagan” olarak kabul edildiğini gösteren belli başlı simgeler vardı Bunlar; Otağ (hakan çadırı), örgin (taht), tuğ, davul, kotuz (sorguç)dur.

Sosyal Yapı: Boylar halinde teşkilatlanmış eski Türk devletlerinde en alttan yukarıya doğru sırasıyla; Oguş (aile), Urug (soy), Bod (Boy), Ok (bir siyasi kuruluşa bağlı boy), Bodun (boyar birliği) ve İl (devlet) şeklinde sıralanırdı. “Oguş” yani aile, Türk sosyal yapısının temel taşıydı. Küçük aile tipi bir yapılaşma vardı. “Urug” soy anlamına gelmekteydi. Aile ve soylar bir araya gelerek “boy” adı verilen sülaleler birliğini oluştururdu. Boylar ise bir araya gelerek “bodun” oluştururdu. “İl” ise tüm bir devleti temsil etmekteydi.

Hukuk ve Adalet: Türklerde adalet sistemi yazısız kurallar bütünü olan “töre”den meydana gelmekteydi. Adam öldürme ve tecavüz suçlarına idam cezası verilirdi. Hırsızlık ve hayvan kaçırma da büyük suçlardan sayılırdı. Ancak göçebe yaşam şekli uzun süreli hapis cezasına engeldi. Hapis cezaları on günü geçmezdi.

Adli teşkilatın, biri hükümdarın başkanlığında yüksek devlet mahkemesi (yargu), öteki de “yargan”lar ve maiyetlerinden kurulu olduğu anlaşılmaktadır (Kafesoğlu, 2017: 147).

Ordu Teşkilatı: Bozkır sahasında yaşayan Türkler her daim savaşa hazır bulunurlardı. Ordu-millet anlayışı hâkimdi. Her doğan çocuk aynı zamanda bir askerdi. Ücretli askerlik sisteminin olmaması ve Türklerin vatansever yapısı askeri sahada başarılı olmalarını sağlamıştı. Ordunun temelini süvariler oluşturmaktaydı. En büyük birlikleri on bin kişiden oluşmaktaydı. Bu onluk sistemin dünyadaki ilk kurucusu Asya Hun hükümdarı Mete Han’dı.

Türklerin en çok kullandığı savaş aleti ok ve yaydı. Türkler at üstünde ok ve yayı etkili bir şekilde kullanabilen askeri yeteneği yüksek bir millettir. Eski Türklerin en sık kullandığı savaş yöntemi “*turan taktiği*” ya da “*hilal kaparı*” denilen yöntemdi. Bu yöntemde ordu düşman karşısında geri çekiliyor gibi yaparak onu tuzağa düşürür ve etrafını sararak pusuya düşürürdü.

İktisadi Hayat: Türklerin yaşadıkları coğrafya ve sahip oldukları göçebe yaşam şekli temel geçim kaynaklarının hayvancılık olmasına neden olmuştur. En çok yetiştirilen hayvan türü at ve koyundu. Özellikle at, Türkler için çok değerli bir hayvandı. Hayvan yetiştiriciliğine bağlı olarak Türklerin en çok tükettiği besin de etti. Dünyada konserve sistemi ile yiyecekleri saklamayı başaran en eski topluluklardan biri Türklerdi. Yahni ve tutmaç sevilen yemeklerdendi. En ünlü Türk içkisi de kısırak sütünden imal edilen kımız idi. Oğuzlar boza da yapıyordu. Sebzeye karşı fazla istek duyulmazdı. Sütü darı, yoğurt, peynir aslında bozkır yemekleri idi (Kafesoğlu, 2018: 304- 305).

Türkler giysilerini yaparken de koyun, sığır, tilki, keçi ve deve yünü kullanırlardı. Bu yünlü kumaşlar Çin’e satılırdı. Giysi olarak ceket ve pantolon giyerlerdi. Başlarına da “*börk*” denilen bir başlık takarlardı.

Türkler, demir madenciliğinde oldukça ileri seviyedeydiler. Mükemmel kılıç ve kalkanlar yaparlardı. Kılıç kabzalarını hayvan figürleri ve değerli taşlarla süslerlerdi.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, verilerin toplanması ve analizi ele alınmıştır.

1. ARAŞTIRMANIN MODELİ

Bir konu ile ilgili bilinmeyeni ortaya çıkarmak, geliştirmek ve bir soruna çözüm bulmak amacıyla yapılan tüm bilimsel çalışmalara “araştırma” adı verilmektedir. Araştırmalar genel olarak 3 türe ayrılmaktadır. Bunlar;

- Betimsel Araştırma (Tarama, Tarihi, Etnografik)
- İlişkisel Araştırma (Korelasyonel, Nedensel karşılaştırma)
- Müdahaleli Araştırma (Deneysel) (Büyüköztürk vd., 2010: 21).

Bu araştırmada araştırma türlerinden “betimsel araştırma” kullanılmıştır. Betimsel araştırma, verilen bir durumu olabildiğince tam ve dikkatli bir şekilde tanımlar. Eğitim alanındaki araştırmada, en yaygın yöntem betimsel yöntem tarama çalışmasıdır (Büyüköztürk vd., 2010: 21).

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerine göre hazırlanmış ve çalışmada nitel araştırma modellerinden durum çalışması modeli kullanılmıştır. Durum çalışmaları, bilimsel sorulara cevap aramada kullanılan ayırt edici bir yaklaşım olarak görülmektedir. Araştırmalarda durum çalışmaları, a) bir olayı meydana getiren ayrıntıları tanımlamak ve görmek, b) bir olaya ilişkin olası açıklamaları geliştirmek, c) bir olayı değerlendirmek amacıyla kullanılır (Büyüköztürk vd., 2010: 20).

Araştırmada durum çalışmasının seçilmesinin birincil sebebi ortaya çıkmış olan bir durumun ayrıntılı bir şekilde incelenmesine olanak sağlamasıdır. Bu yöntemin seçilmesinin bir başka nedeni ise durum çalışmasının tarihsel olayları incelemede sıklıkla kullanılan bir yöntem olması ve bu araştırmanın da tarihsel verilere dayanarak yapılmasıdır.

2. VERİ TOPLAMA SÜRECİ

Bu çalışmada, 1924 yılından 2017 yılına kadar yapılmış olan ilkokul ve ortaokul Tarih, Milli Tarih ve Sosyal Bilgiler eğitim programlarında yer alan İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları incelenmiştir. Bu amaçla ilk adımda tezin kapsamı belirlenmiştir. Belirlenen kapsam doğrultusunda kullanılacak kaynaklar için geniş çaplı bir tarama çalışması yapılmıştır. Milli Eğitim Arşiv Kütüphanesi, Milli Kütüphane ve Talim Terbiye Kurulu'ndan konuya ilişkin belgeler toplanmıştır. Ardından konu ile ilgili yapılmış olan tezler, yayınlanan makaleler ve kitaplar taranarak, benzer nitelikte olan çalışmalar bir araya getirilmiştir. Ayrıca ilkokul Tarih, ortaokul Tarih ve Milli Tarih ve ilkokul-ortaokul Sosyal Bilgiler ders kitapları derlenerek analiz edilmiştir.

Araştırmada 1924-2017 yılları arasında çıkarılan hangi programların yer aldığı Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. İncelenen ilk mektep/ ilkokul, orta mektep/ ortaokul ve ilköğretim programları

1924 İlk Mektep Müfredat Programı	1930 Orta Mektep Müfredat Programı
1930 İlk Mektep Müfredat Programı	1931 Orta Mektep Müfredat Programı
1948 İlkokul Programı	1938 Ortaokul Programı
1956 İlkokul Programı	1949 Ortaokul Programı
1961 İlkokul Programı	1951 Ortaokul Programı
1968 İlkokul Programı	1962 Ortaokul Programı
1971 İlkokul Programı	1970 Ortaokul Programı
1989 İlkokul Programı	
1995 İlkokul Programı	
1997 İlkokul Programı	

1995 İlköğretim II. Kademe Programı
2005 İlköğretim II. Kademe Programı
2017 İlköğretim II. Kademe Programı

Tablo 1’de “İslamiyet Öncesi Türk Tarihi İle İlgili Konuların Sosyal Bilgiler Programlarına Yansımaları (1924-2017)” isimli yüksek lisans tezinin hazırlanma aşamasında yapılan çalışmalar kısaca verilmiştir.

3. VERİLERİN ANALİZİ

Araştırmada literatür taraması yapılarak elde edilen dokümanlar (1924’ten 2017’ye kadar çıkarılan ilkokul ve ortaokul eğitim programları ve ders kitapları) betimsel analiz tekniğine göre analiz edilmiştir. Betimsel analiz yapılırken elde edilen verilerin düzenli bir şekilde sıralanarak verilerin yorumlanması ve okuyucuya bu yorumların sunulması amaçlanmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

1. İLKOKUL SOSYAL BİLGİLER PROGRAMLARINA İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK TARİHİ KONULARININ YANSIMALARI

Bu başlık altında ilkokul eğitim programlarında İslamiyet öncesi Türk tarihi konularının ilkokul programlarına nasıl yansıdığının incelenmesi amaçlanmıştır.

1.1. 1924 TARİHLİ İLK MEKTEP MÜFREDAT PROGRAMI

İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları Türk Tarih Kurumu'nun kurulmasından sonra aydınlatılan bir konu alanı olduğu için 1924 tarihli programda İslamiyet öncesi Türk tarihi öğretim programında yer almamıştır.

1.2. 1930 TARİHLİ İLK MEKTEP MÜFREDAT PROGRAMI

1930 İlk Mektep Müfredat Programı'na göre Tarih dersinin amaçları şu şekilde belirtilmiştir;

- 1- Çocuklara Türk milletinin mazisi hakkında malumat verip onlarda milli şuur uyandırmak,
- 2- Bugünkü medeniyetin uzun bir mazinin mahsulü olduğunu anlamak,
- 3- Büyük şahısların hayat ve hareketleri tasvir edilerek çocuklara imtisale şayan numuneler göstermek (MEB, 1930).

Bu amaçlar doğrultusunda İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları aşağıdaki başlıklar içerisinde öğretim programında yer almıştır.

Tablo 2. 1930 İlk Mektep Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları

IV. Sınıf İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları
Türkler: Eski Türk yurdu olan Orta Asya hakkında kısa coğrafi malumat, bura ile Anadolu arasında mukayese
Eski Türklerin yayıldıkları saha
Türklerin bugün yaşamakta oldukları yerler
Eski Türklerin hayat ve geçim tarzları, din ve adetleri, eski Türk efsaneleri
Eski Türklerin medeniyeti ve bu medeniyetin meydana çıkarılan eserleri.

1930 İlk Mektep Programı'na göre “*Tarih*” dersi 4. sınıfta haftada iki ders saati olarak belirlenmiştir. Konu içeriğinin anlatılması için haftada iki saatin ilgili konuya ayrıldığı görülmektedir. İslamiyet öncesi Türk tarihi, “Orta Asya hangi coğrafyayı kapsamaktadır?” sorusuyla başlamıştır. Ayrıca Orta Asya'nın temel fiziki özellikleriyle Anadolu coğrafyası karşılaştırılmıştır. Türklerin eski yayıldıkları saha ile bugün nerelerde Türk boylarının hala yaşamakta olduğu ve eski Türklerin hayat ve geçim tarzları, din ve adetleri, eski Türk efsaneleri gibi kültürel özellikleri de programda yer almıştır. Ayrıca Türklerin oluşturduğu Orta Asya medeniyetinden hangi eserler meydana getirdiği de ele alınmıştır.

1.3. 1948 TARİHLİ İLKOKUL PROGRAMI

1948 Programı'nda Türk Milli Eğitimi'nin Genel Amaçları şu şekilde belirlenmiştir;

I- Toplumsal bakımdan;

- Türk milletinin bir evladı olmanın şerefini duyar ve sorumluluğunu kavrar,
- Şerefli Türk tarihinin değerlerini korur, Türk devriminin ilkelerine bağlı,
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın sağladığı yurttaş hak ve hürriyetlerine saygılı,

- d. İnsanlara karşı iyi duygulu,
- e. Yurttaşlar arasında milli birlik esaslarını bozmayan fikir ayrılıklarını hoş görür,
- f. Kanunlara uyar ve medeni vazifelerini yerine getirir,
- g. Milli kaynakları korur,
- h. Kötü şartları düzeltmek için çalışır,
- i. Bilimsel çalışma ve ilerlemelerin genel refaha getireceği yardımı kavrar,

II- Kişisel bakımdan;

- a. Öğrenme ve gelişme isteğine, pratik hayatın gerektirdiği bilgi ve becerilere sahip,
- b. Ana dilini doğru olarak konuşur, okur ve yazar,
- c. Kendisinin ve etrafındakilerin sağlığını korur,
- d. Çevresinin sağlık şartlarını düzeltmek için uğraşır,
- e. Sporlara ve temiz eğlencelere katılır ve bunları seyretmekten zevk alır,
- f. Kendi davranışlarını kontrol edebilir ve iyiye yöneltir;
- g. Serbest zamanlarını temiz ve faydalı işlerle geçirir,
- h. Güzel sanatları ve tabiatı sever,
- i. Sorumlu işler almaya hazırlıklı, teşebbüs kabiliyeti gelişmiş:

III- İnsanlık münasebetleri bakımından;

- a. Başkaları ile birlikte çalışıp oynayabilir,
- b. Sözüne güvenilir,
- c. Davranışlarında toplumsal nezaket esaslarına uyar,
- d. Aileye değer verir, evini idarede becerikli,
- e. Ailesinin bütün üyelerine karşı saygılı ve şefkatli,

IV- Ekonomik hayat bakımından:

(Üretmen olarak)

- a. Çalışmanın zevkini duyar,
- b. İşi üzerindeki kudretini geliştirerek devam ettirir,
- c. Yeteneklerine uygun işi seçebilir,

(Tüketici olarak)

- d. Geçimini düzenlemeye muktedir,
- e. Hesabını bilir, bir yurttaş olmasını sağlamaktır (MEB, 1948).

“Tarih” dersinin genel amaçları ise şu şekilde belirtilmiştir;

- 1- Türk çocuklarını, Türk Devrimi’nin manası ve tarihi önemi üzerinde düşündürmek ve onların devrim değerlerine bağlanmalarını sağlamak;
- 2- Bugünkü kültürün uzun bir geçmişin eseri olduğunu onlara kavratmak ve bu kültürde Türk milletinin hizmetlerini ve payını belirtmek;
- 3- Çocuklara, şerefli bir geçmişi olan büyük bir milletin evlatları olduklarını duyurarak, Türk ulusunun geleceğine olan güvenlerini artırmak ve onları Türk milletinin ülkülerini gerçekleştirmek için her fedakârlığı göze alabilecek bir karakterde yetiştirmek;
- 4- Tarihte milletlerine ve insanlığa hizmet etmiş büyük adamların hayatlarına ve hizmetlerine karşı öğrencilerde ilgi ve hayranlık uyandırmak;
- 5- İnsanların çevreleriyle yaşayışları arasındaki sıkı ilişkiyi belirtmek ve insanların çevreleri üzerine nasıl tesir ettiklerini çocuklara kavratmak;
- 6- Çocukların bugünü daha iyi kavramları için onlara geçmişi inceleterek gelecek için önlerine ufuk açmak ve milletler ailesi içinde Türk ulusuna düşen insani ödevler bulunduğunu belirtip bunu onlara duyurmaktır (MEB, 1948).

Tablo 3. 1948 İlkokul Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları

1. Türklerin Anayurdu	A. Orta Asya’da Hayat B. Göçler, sebepleri, sonuçları
2. Anayurtta Kalan Türkler	A. Orta Asya Hunları: Yaşayış ve uygarlıkları B. Gök-Türkler: Gök-Türklerin Bizans ve İranlılarla münasebetleri, Gök-Türk Devleti’nin ikiye ayrılması (Kutluk Devleti), Gök-Türklerde uygarlık. C. Uygurlar: Yaşayış ve uygarlıkları, Uygurların göçleri ve Uygur Devleti’nin yıkılışı.

1948 İlkokul Programı’nda İslamiyet öncesi Türk tarihi konusu 4. sınıfta “Tarih” dersi içerisinde okutulmuştur. Ancak ilgili konuya öğretim programında ayrılan süre belirtilmemiştir. Konuya Türklerin ana yurdu olan Orta Asya’nın tanıtımı ile başlanmış ve bu coğrafyadaki yaşam şeklinin nasıl olduğu anlatıldıktan sonra Türklerin neden buradan başka yerlere göç ettiği ve sonucunda hangi gelişmelerin yaşandığı belirtilmiştir.

Konunun ikinci kısmı göçlerden sonra anayurtta kalan Türklerin hangi devletleri kurduyuyla ilgilidir. Bilinen en eski Türk devleti olan Asya Hun Devleti bu programda “Orta Asya Hunları” adıyla ele alınmıştır. Hunların yaşayış şekli, kurdukları medeniyet ve Çin ile olan ilişkileri anlatılmıştır.

Hunların ardından Gök-Türkler, Bizans ve İran ile ilişkileri ve devletin bölünmesi konusu yer almıştır. Kutluk Devleti’nin de kuruluş ve yıkılışının ardından Gök-Türk medeniyeti ile ilgili bilgi verilmiştir. Gök-Türkler ile ilgili verilen en önemli yazılı eser olan Orhun Abideleri üzerinde ağırlıklı olarak durularak kültür ve medeniyet konusu anlatılmaya çalışılmıştır.

Son olarak da Uygurların yaşıyış ve uygarlıkları ele alınmış ve konu Uygur Devleti'nin yıkılması ile içerik sona erdirilmiştir.

1.4. 1956 TARİHLİ İLKOKUL PROGRAMI

1956 İlkokul Programı'na göre Türk Milli Eğitimi'nin Genel Amaçları şu şekilde belirtilmiştir;

I- Toplumsal bakımdan;

- a. Türk milletinin bir evladı olmanın şerefini duyar ve sorumluluğunu kavrar,
- b. Şerefli Türk tarihinin değerlerini korur, Türk devriminin ilkelerine bağlı,
- c. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın sağladığı yurttaş hak ve hürriyetlerine saygılı,
- d. İnsanlara karşı iyi duygulu,
- e. Yurttaşlar arasında milli birlik esaslarını bozmayan fikir ayrılıklarını hoş görür,
- f. Kanunlara uyar ve medeni vazifelerini yerine getirir,
- g. Milli kaynakları korur,
- h. Kötü şartları düzeltmek için çalışır,
- i. Bilimsel çalışma ve ilerlemelerin genel refaha getireceği yardımı kavrar,

II- Kişisel bakımdan;

- a. Öğrenme ve gelişme isteğine, pratik hayatın gerektirdiği bilgi ve becerilere sahip,
- b. Ana dilini doğru olarak konuşur, okur ve yazar,
- c. Kendisinin ve etrafındakilerin sağlığını korur,
- d. Çevresinin sağlık şartlarını düzeltmek için uğraşır,
- e. Sportlara ve temiz eğlencelere katılır ve bunları seyretmekten zevk alır,
- f. Kendi davranışlarını kontrol edebilir ve iyiye yöneltir;
- g. Serbest zamanlarını temiz ve faydalı işlerle geçirir,

- h. Güzel sanatları ve tabiatı sever,
- i. Sorumlu işler almaya hazırlıklı, teşebbüs kabiliyeti gelişmiş:

III- İnsanlık münasebetleri bakımından;

- a. Başkaları ile birlikte çalışıp oynayabilir,
- b. Sözüne güvenilir,
- c. Davranışlarında toplumsal nezaket esaslarına uyar,
- d. Aileye değer verir, evini idarede becerikli,
- e. Ailesinin bütün üyelerine karşı saygılı ve şefkatli,

IV- Ekonomik hayat bakımından:

(Üretmen olarak)

- a. Çalışmanın zevkini duyar,
- b. İşi üzerindeki kudretini geliştirerek devam ettirir,
- c. Yeteneklerine uygun işi seçebilir,

(Tüketici olarak)

- d. Geçimini düzenlemeye muktedir,
- e. Hesabını bilir, bir yurttaş olmasını sağlamaktır (MEB, 1956).

“Tarih” dersinin genel amaçları ise şu şekilde belirtilmiştir;

- 1- Türk çocuklarını, Türk Devrimi’nin manası ve tarihi önemi üzerinde düşündürmek ve onların devrim değerlerine bağlanmalarını sağlamak;
- 2- Bugünkü kültürün uzun bir geçmişin eseri olduğunu onlara kavratmak ve bu kültürde Türk milletinin hizmetlerini ve payını belirtmek;
- 3- Çocuklara, şerefli bir geçmişi olan büyük bir milletin evlatları olduklarını duyurarak, Türk ulusunun geleceğine olan güvenlerini artırmak ve onları Türk milletinin ülkülerini gerçekleştirmek için her fedakârlığı göze alabilecek bir karakterde yetiştirmek;

- 4- Tarihte milletlerine ve insanlığa hizmet etmiş büyük adamların hayatlarına ve hizmetlerine karşı öğrencilerde ilgi ve hayranlık uyandırmak;
- 5- İnsanların çevreleriyle yaşayışları arasındaki sıkı ilişkiyi belirtmek ve insanların çevreleri üzerine nasıl tesir ettiklerini çocuklara kavratmak;
- 6- Çocukların bugünü daha iyi kavramları için onlara geçmişi inceleterek gelecek için önlerine ufuk açmak ve milletler ailesi içinde Türk ulusuna düşen insani ödevler bulunduğunu belirtip bunu onlara duyurmaktır (MEB, 1956).

1956 programında Tarih dersinin genel amaçları arasında yer alan “*Bugünkü kültürün uzun bir geçmişin eseri olduğunu onlara kavratmak ve bu kültürde Türk milletinin hizmetlerini ve payını belirtmek.*” ve “*Çocuklara, şerefli bir geçmişi olan büyük bir milletin evlatları olduklarını duyurarak, Türk ulusunun geleceğine olan güvenlerini artırmak ve onları Türk milletinin ülkülerini gerçekleştirmek için her fedakârlığı göze alabilecek bir karakterde yetiştirmek.*” maddeleri doğrultusunda hazırlanan İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları tabloda verilen başlıklara göre hazırlanmıştır.

Tablo 4. 1956 İlkokul Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları

I- Türkler, Türk Uygarlığı, Türkler Dünyaya Nasıl Yayıldılar?	a. Kısaca Orta Asya’nın tanıtılması b. Göçler, kısaca sebepleri, yayıldıkları yerlerin belli başlıları, Mezopotamya’ya geçenler (Sümerler), Anadolu’ya gelenler (Etiler), oturdukları yerler, belli başlı kalıntıları, Yunanlılar, İyon medeniyeti, kısaca Romalılar, Avrupa’ya geçen Türkler (Batı Hunları), yayıldıkları yerler, Attila. c. Anayurtta kalan Türklerden Hunlar, Gök-Türkler ve Uygurlar.
--	---

1956 programında ilkokul 4. sınıfta haftada iki saat okutulan “*Tarih*” dersinin içeriğinde İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları ele alınmıştır. Ancak konu içeriğinin anlatılması için kaç ders saatinin ayrılması gerektiği belirtilmemiştir. Tek bir başlık altında toplanan konu içeriği Orta Asya coğrafyasının tanıtımı ile başlamıştır. Orta Asya’dan neden göç edildiği anlatıldıktan sonra Türk göçlerinin hangi yönlerle doğru olduğu üzerinde durulmuştur. Göç konusu üzerinde oldukça yoğunlaşan konu içeriğinde Mezopotamya’ya göç eden Türklerden yola çıkarak Sümer uygarlığı, Anadolu’ya göç edenler üzerinden yola çıkarak da Etiler (Hititler) anlatılmıştır. Ayrıca Anadolu’da yaşayan diğer uygarlıklardan Yunanlılar, İyonlar ve son olarak da Roma İmparatorluğu’na geçilerek tek bir konu içinde pek çok uygarlık ele alınmıştır.

Avrupa’ya geçen Türk boylarından yalnızca “*Batı Hunları*” adı verilen Avrupa Hun Devleti ve Attila’nın faaliyetleri anlatılmıştır. *Bu programı diğer programlardan ayıran en önemli özellik Batı Hunları ve Attila’yı ilk kez bu programın ele almış olmasıdır.* Konu içeriği anayurtta kalan Asya Hun, Gök-Türkler ve Uygurlar’ın siyasi tarihi ile devam etmiştir. Gök-Türk ve Uygur kültürel tarihleri ve yıkılışları anlatıldıktan sonra konu sona ermiştir.

1.5. 1961 TARİHLİ İLKOKUL PROGRAMI

1961 İlkokul Programı’na göre Türk Milli Eğitimi’nin Genel Amaçları şu şekilde belirtilmiştir;

I- Toplumsal bakımdan;

- a. Türk milletinin bir evladı olmanın şerefini duyar ve sorumluluğunu kavrar,
- b. Şerefli Türk tarihinin değerlerini korur, Türk devriminin ilkelerine bağlı,
- c. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın sağladığı yurttaş hak ve hürriyetlerine saygılı,
- d. İnsanlara karşı iyi duygulu,
- e. Yurttaşlar arasında milli birlik esaslarını bozmayan fikir ayrılıklarını hoş görür,
- f. Kanunlara uyar ve medeni vazifelerini yerine getirir,

- g. Milli kaynakları korur,
- h. Kötü şartları düzeltmek için çalışır,
- i. Bilimsel çalışma ve ilerlemelerin genel refaha getireceği yardımı kavrar,

II- Kişisel bakımdan;

- a. Öğrenme ve gelişme isteğine, pratik hayatın gerektirdiği bilgi ve becerilere sahip,
- b. Ana dilini doğru olarak konuşur, okur ve yazar,
- c. Kendisinin ve etrafındakilerin sağlığını korur,
- d. Çevresinin sağlık şartlarını düzeltmek için uğraşır,
- e. Sporlara ve temiz eğlencelere katılır ve bunları seyretmekten zevk alır,
- f. Kendi davranışlarını kontrol edebilir ve iyiye yöneltir;
- g. Serbest zamanlarını temiz ve faydalı işlerle geçirir,
- h. Güzel sanatları ve tabiatı sever,
- i. Sorumlu işler almaya hazırlıklı, teşebbüs kabiliyeti gelişmiş:

III- İnsanlık münasebetleri bakımından;

- a. Başkaları ile birlikte çalışıp oynayabilir,
- b. Sözüne güvenilir,
- c. Davranışlarında toplumsal nezaket esaslarına uyar,
- d. Aileye değer verir, evini idarede becerikli,
- e. Ailesinin bütün üyelerine karşı saygılı ve şefkatli,

IV- Ekonomik hayat bakımından:

(Üretmen olarak)

- a. Çalışmanın zevkini duyar,
- b. İşi üzerindeki kudretini geliştirerek devam ettirir,
- c. Yeteneklerine uygun işi seçebilir,

(Tüketici olarak)

d. Geçimini düzenlemeye muktedir,

e. Hesabını bilir, bir yurttaş olmasını sağlamaktır (MEB, 1961)

“Tarih” dersinin genel amaçları ise şu şekilde belirtilmiştir;

- 1- Türk çocuklarını, Türk Devrimi’nin manası ve tarihi önemi üzerinde düşündürmek ve onların devrim değerlerine bağlanmalarını sağlamak;
- 2- Bugünkü kültürün uzun bir geçmişin eseri olduğunu onlara kavratmak ve bu kültürde Türk milletinin hizmetlerini ve payını belirtmek;
- 3- Çocuklara, şerefli bir geçmişi olan büyük bir milletin evlatları olduklarını duyurarak, Türk ulusunun geleceğine olan güvenlerini artırmak ve onları Türk milletinin ülkülerini gerçekleştirmek için her fedakârlığı göze alabilecek bir karakterde yetiştirmek;
- 4- Tarihte milletlerine ve insanlığa hizmet etmiş büyük adamların hayatlarına ve hizmetlerine karşı öğrencilerde ilgi ve hayranlık uyandırmak;
- 5- İnsanların çevreleriyle yaşayışları arasındaki sıkı ilişkiyi belirtmek ve insanların çevreleri üzerine nasıl tesir ettiklerini çocuklara kavratmak;
- 6- Çocukların bugünü daha iyi kavramları için onlara geçmişi inceleterek gelecek için önlerine ufuk açmak ve milletler ailesi içinde Türk ulusuna düşen insani ödevler bulunduğunu belirtip bunu onlara duyurmaktır (MEB, 1961).

Tarih dersinin köklü Türk tarihi ve büyük bir milletin torunları olduğunu bilme amacı doğrultusunda 1961 programında İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları şu başlıklar altında incelenmiştir:

Tablo 5. 1961 İlkokul Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları

I- Türkler, Türk Uygarlığı, Türkler Dünyaya Nasıl Yayıldılar?	a. Kısaca Orta Asya'nın tanıtılması b. Göçler, kısaca sebepleri, yayıldıkları yerlerin belli başlıları, Mezopotamya'ya geçenler (Sümerler), Anadolu'ya gelenler (Etiler), oturdukları yerler, belli başlı kalıntıları, Yunanlılar, İyon medeniyeti, kısaca Romalılar, Avrupa'ya geçen Türkler (Batı Hunları), yayıldıkları yerler, Attila. c. Anayurtta kalan Türklerden Hunlar, Gök-Türkler ve Uygurlar.
--	--

1961 İlkokul Programı'nda 4. sınıfta haftada iki saat olarak okutulan “*Tarih*” dersinde İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları tek bir ünite içinde “*Türkler, Türk Uygarlığı, Türkler Dünyaya Nasıl Yayıldılar?*” başlığı altında ele alınmıştır. İçeriğe kaç ders saati ayrılması gerektiği programda belirtilmemiştir. Konu içeriğine Orta Asya'nın nasıl bir coğrafya olduğuyla ilgili bilgi verilerek başlanmıştır. Bu coğrafyadan yapılan göçlerin nedenleri ve bu göçler sonucunda Mezopotamya'ya geçen Sümerler, Anadolu'ya gelen Etiler ile Anadolu'da varlığını sürdüren Yunan, İyon ve Roma medeniyetleri anlatılmıştır. Daha sonra Türklerin Avrupa'da yayılışı “*Batı Hunları*” başlığı altında ele alınmış ve Attila dönemi anlatılmıştır. Anayurtta kalan Türkler ise Hun siyasi ve medeniyet tarihi, I. ve II. Gök-Türk Devletleri kuruluş ve yıkılış süreci, Orhun Abideleri ve Türk siyaset ve edebiyat tarihindeki önemi ve son olarak da Uygur kültür, medeniyet ve siyasi tarihi anlatılarak son verilmiştir.

1.6. 1968 TARİHLİ İLKOKUL PROGRAMI

1968 İlkokul Programı'na göre Türk Milli Eğitimi'nin Genel Amaçları şu şekilde belirtilmiştir;

I. Toplumsal yönden;

a. Türkiye Cumhuriyeti'nin, insan haklarına dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğunu, Türkiye Devleti'nin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün bulunduğunu bilir ve Türk milletinin bir ferdi olmanın şerefini duyar ve sorumluluğunu kavrar;

b. Herkesin kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlerine sahip olduğunu; dil, ırk, cinsiyet, siyasal düşünce, din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin kanun önünde eşit bulunduğunu; yaşama, maddi ve manevi varlığını geliştirme haklarına, kişi hürriyetine, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahip olduğunu kabul eder;

c. Ailenin, Türk toplumunun temeli olduğunu bilir ve ona değer verir;

ç. Atatürk devrimlerine bağlıdır;

d. Kanunlara ve nizamla karşı saygılıdır;

e. Milli kaynakları korur, değerlendirir ve geliştirir;

f. İçinde bulunduğu şartları devamlı olarak iyileştirmeye çalışır;

g. Genel refahın, bilimsel çalışma ve ilerlemelerle sağlanacağını kavrar;

h. Toplum olaylarıyla ilgilenir ve toplum menfaatlerini kişisel menfaatlerin üstünde tutar;

i. "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesine bağlıdır;

II. Kişisel yönden;

a. Türkçeyi doğru olarak konuşur, okur ve yazar; Türklük ilkelerini bilir, benimser ve korur;

b. Kendisinin ve çevresinin sağlığını korur ve onları iyileştirmeye çalışır;

c. Öğrenme ve gelişme isteğine, pratik hayatın gerektirdiği bilgi ve becerilere sahiptir;

- d. Yurdunu sever, onu tanımaya ve tanıtmaya çalışır;
- e. Büyüklere saygı, küçüklere sevgi geleneğimize gönülden bağlı olarak insanları sever, sayar; tabiatı, tabii anıt ve güzellikleri sever ve korur;
- f. Ormanları sever ve geliştirir;
- g. Hayvanları sever, hayvancılığı geliştirir;
- h. Tarihi anıt veya eserlere ilgi ve saygı duyar, onları korur;
- i. Yurt savunmasını en kutsal ödev bilir;
- ı. Tecrübe ve araştırmaya önem verir; muhakeme kabiliyeti gelişmiştir, müspet düşünce ve şahsiyet sahibidir;
- j. Milli ve insani ruhu aksettiren güzel sanat eserlerini sever, bunların ruh gelişimindeki önemini kavrar, güzel sanat hareketleriyle yakından ilgilenir, bunların yurt içinde ve dışında yayılmasına ve sevilmesine çalışır;
- k. Kendine güvenir, davranışlarını kontrol eder ve iyiye yöneltir;
- l. Tenkitleri iyi karşılar ve bunlardan yararlanır;
- m. Olayları ve davranışları daima yapıcı bir tenkitle değerlendirir, kanaatlerini medeni cesaretle savunur;
- n. Teşebbüs kabiliyeti gelişmiş, yurt hizmetleri konusunda her yerde ve her zaman sorumluluk yüklenmeye hazırlıklı ve isteklidir;

III. Ekonomik hayat yönünden;

- a. İşe, iş ve meslek ahlakına bağlı ve saygılıdır; verimli çalışmaktan zevk duyar;
- b. İşi ile ilgili yeterliliğini geliştirerek devam ettirir, kendisinin ve çevresinin refahını artırmaya çalışır;
- c. Kabiliyetlerine uygun işi seçebilir; mesleki ve ekonomik başarının bilgi ve teknikle sağlanacağına inanır;
- ç. Tutumludur, geçimini düzenlemeye muktedirdir; yatırım yapmanın kişisel ve toplumsal değerini bilir (MEB, 1968).

1968 Programı'na göre Sosyal Bilgiler dersinin amaçları ise şöyle belirtilmiştir;

Bu dersle öğrenciler;

I. Yurttaşlık görevleri ve sorumlulukları yönünden:

a. Ailelerine, ulusa, yurda, Türk devrimlerine ve ülkelerine bağlanır; çalışkan, araştırmacı, inceleyici, fedakar ve fazilet sahibi iyi bir yurtta, mükemmel bir insan olarak yetişirler:

b. Şerefli bir geçmişi olan büyük bir milletin evlatları olduklarını anlar; milletin geleceğine olan güvenlerini artırır ve Türk milletinin ülkelerini gerçekleştirmek için her fedakarlığı göze alabilecek bir karakter kazanırlar:

c. Her yönde görev ve sorumluluk alabilecek hale gelir, aile bütünlüğüne bağlılık kazanır, yuvanın saadetini gerçekleştirmedeki hizmet duygularını geliştirirler:

d. Millet ve yurt işlerini her şeyin üstünde tutar, millet ve yurda karşı canla başla hizmet etmeyi alışkanlık ve ülkü haline getirirler:

e. Türk devriminin anlamını, ayrı ayrı yönlerden önemini, Türkiye'nin saadet ve refahına yaptığı ve yurdun geleceğine yapacağı etkiyi kavrar, Türk devriminin değerlerine bağlı ve bunları her zaman korumaya hazır, fedakar birer Türk evladı olarak yetişirler:

f. Kanun kavramını benimser, kanuna ve devlet otoritesine uyma duygusunu ve alışkanlığını kazanırlar:

g. Bugünkü uygarlığın uzun bir geçmişin eseri olduğunu kavrar ve bu uygarlıkta Türk milletinin hizmetini ve payını anlarlar:

ğ. Tarihte milletimize ve insanlığa hizmet etmiş olan Türk büyüklerini tanır ve onlara karşı ilgi ve sevgi duyarlar:

h. Türkiye Cumhuriyeti'nin, insan haklarına dayanan milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğunu, cumhuriyet rejiminin özelliğini ve önemini kavrarlar:

1. İnsanların birbirine muhtaç olduklarını anlar: grup faaliyetlerine katılmanın, başkalarına yardım etmenin önemini takdir eder ve bunu uygulayabilir hale gelirler:

i. Çevresindeki eski ve yeni sanat, kültür eserlerini, müze ve anıtlar gibi milli değerlerimizi tanıyarak onları korumak gerektiğini öğrenirler.

II. Toplumda insanların birbirleriyle olan ilişkileri yönünden:

a. Bütün çalışmalarını demokratik yaşayışın kurallarına göre düzenlemeyi öğrenirler:

b. İnsanların karşılıklı hak ve sorumluluklar taşıdıklarını ve birbirlerinin görüş ve inanışlarını, saygı ve hoşgörülülükle karşılamaları gerektiğini benimserler:

c. Beraber çalışma, sorumluluk alma, yardımlaşma ve karar verme kurallarını uygulamayı öğrenirler:

ç. Aile, okul ve toplum hayatının dayandığı temel ilkeleri ve topluluk halinde yaşamının zorunluluğunu kavrarlar:

d. Kanun ve nizamla karşı saygı duymayı ve devlet teşkilatımızı, seviyelerine göre, öğrenirler:

III. Çevreyi, yurdu ve dünyayı tanıma yeteneklerini geliştirmek yönünden:

a. Çevrelerini ve yurdu tanır; Türkiye'nin yakın ve uzak komşu memleketler ve dünya milletleriyle olan ilişkileri hakkında genel bilgi kazanırlar;

b. Gerekli plan, kroki ve harita bilgileri kazanarak onlardan yararlanabilir hale gelirler;

c. İnsanların birbiriyle ve coğrafi çevreleriyle karşılıklı etkilerini, insan topluluklarının yaşama şekillerini ve geçinme yollarını inceleyerek yurdun ekonomik kalkınmasında bilgili ve etkili birer yurttaş haline gelirler;

ç. Bilimin ve teknik gelişmelerin insan hayatındaki etkilerini kavrar; kaşiflere ve bilim adamlarına karşı sevgi duyarlar;

d. Sık sık görüş temasta bulundukları coğrafya olaylarının sebeplerini araştırmayı ve bu olaylar arasındaki bağıllık ve ilişkileri bulup çıkarmayı öğrenirler.

IV. Ekonomik yaşama fikrini ve yeteneklerini geliştirmek yönünden:

- a. Kendi eşyasını, okulunu, okul eşya ve araçlarını dikkatli kullanma ve koruma alışkanlığı kazanırlar;
- b. Tutumlu olma ve planlı çalışma alışkanlığını elde ederler;
- c. Üretim, tüketim ve dağıtım ile ilgili temel bilgileri öğrenirler;
- ç. Yakın çevrenin ekonomik değerleri ile milli kaynaklarımızı tanır ve bunları korumanın bir ödev olduğunu kavrarlar;
- d. İnsan topluluklarının yaşama şekillerini ve geçinme yolları ile bunlar arasındaki ekonomik bağılıkları inceleyebilirler;
- e. Turizmin anlamını, özellikle bizim yurdumuz için önemini kavrarlar (MEB, 1968).

1968 programında Sosyal Bilgiler dersinin genel amaçlarından olan “*Şerefli bir geçmişi olan büyük bir milletin evlatları olduklarını anlar; milletin geleceğine olan güvenlerini artırır ve Türk milletinin ülkülerini gerçekleştirmek için her fedakârlığı göze alabilecek bir karakter kazanırlar.*” maddesi doğrultusunda hazırlanan Türk tarihi konuları içinde, İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları aşağıdaki başlıklardan oluşmuştur.

Tablo 6. 1968 İlkokul Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları

Türkiyemiz	Türkiye'ye nereden geldik? - Türklerin anayurdu, uygarlıkları ve göçler - Oğuz Destanı, Ergenekon Destanı, Orhun Yazıtları
-------------------	---

1968 İlkokul Programı'nda İslamiyet öncesi Türk tarihi 4. sınıf "*Türkiyemiz*" ünitesi içinde yer almıştır. Konu içeriğinin kaç saatlik bir süreçte anlatılıp anlatılmadığı programda belirtilmemiştir. Konu içeriğinin önceki programlara göre oldukça sadeleştirildiği görülmektedir. "*Türkiye'ye nereden geldik?*" sorusuyla başlayan konu Türklerin anayurdu Orta Asya'nın tanıtılmasına cevap vermiş, Türklerin bu coğrafyada nasıl bir yaşam sürdürdükleri, uygarlıkları hakkında bilgi vererek göçlerin nedenlerinden bahsetmiştir. *Diğer programlardan farklı olarak ilk kez bu programda Türk destanlarının adı geçmiş ve destanların içeriğinin ele alınması istenmiştir.* Oğuz Destanı üzerinden Hun Devleti, Ergenekon Destanı ve Orhun Yazıtları üzerinden de Gök-Türkler hakkında bilgi verilmiştir. Bu ünitenin temel amacı ise milletimizin köklü bir tarihe sahip olduğu fikrini öğrencilere kazandırmak olmuştur.

1.7. 1971 TARİHLİ İLKOKUL PROGRAMI

1971 İlkokul Programı'na göre Türk Milli Eğitimi'nin Genel Amaçları şu şekilde belirtilmiştir;

I. Toplumsal yönden;

a. Türkiye Cumhuriyeti'nin, insan haklarına dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğunu, Türkiye Devleti'nin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün bulunduğunu bilir ve Türk milletinin bir ferdi olmanın şerefini duyar ve sorumluluğunu kavrar;

b. Herkesin kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlerine sahip olduğunu; dil, ırk, cinsiyet, siyasal düşünce, din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin kanun önünde eşit bulunduğunu; yaşama, maddi ve manevi varlığını geliştirme haklarına, kişi hürriyetine, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahip olduğunu kabul eder;

c. Ailenin, Türk toplumunun temeli olduğunu bilir ve ona değer verir;

ç. Atatürk devrimlerine bağlıdır;

d. Kanunlara ve nizamlara karşı saygılıdır;

e. Milli kaynakları korur, değerlendirir ve geliştirir;

f. İçinde bulunduğu şartları devamlı olarak iyileştirmeye çalışır;

g. Genel refahın, bilimsel çalışma ve ilerlemelerle sağlanacağını kavrar;

h. Toplum olaylarıyla ilgilenir ve toplum menfaatlerini kişisel menfaatlerin üstünde tutar;

i. "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesine bağlıdır;

II. Kişisel yönden;

a. Türkçeyi doğru olarak konuşur, okur ve yazar; Türklük ilkelerini bilir, benimser ve korur;

b. Kendisinin ve çevresinin sağlığını korur ve onları iyileştirmeye çalışır;

c. Öğrenme ve gelişme isteğine, pratik hayatın gerektirdiği bilgi ve becerilere sahiptir;

- d. Yurdunu sever, onu tanımaya ve tanıtmaya çalışır;
- e. Büyüklere saygı, küçüklere sevgi geleneğimize gönülden bağlı olarak insanları sever, sayar; tabiatı, tabii anıt ve güzellikleri sever ve korur;
- f. Ormanları sever ve geliştirir;
- g. Hayvanları sever, hayvancılığı geliştirir;
- h. Tarihi anıt veya eserlere ilgi ve saygı duyar, onları korur;
- i. Yurt savunmasını en kutsal ödev bilir;
- 1. Tecrübe ve araştırmaya önem verir; muhakeme kabiliyeti gelişmiştir, müspet düşünce ve şahsiyet sahibidir;
- j. Milli ve insani ruhu aksettiren güzel sanat eserlerini sever, bunların ruh gelişimindeki önemini kavrar, güzel sanat hareketleriyle yakından ilgilenir, bunların yurt içinde ve dışında yayılmasına ve sevilmesine çalışır;
- k. Kendine güvenir, davranışlarını kontrol eder ve iyiye yöneltir;
- l. Tenkitleri iyi karşılar ve bunlardan yararlanır;
- m. Olayları ve davranışları daima yapıcı bir tenkitle değerlendirir, kanaatlerini medeni cesaretle savunur;
- n. Teşebbüs kabiliyeti gelişmiş, yurt hizmetleri konusunda her yerde ve her zaman sorumluluk yüklenmeye hazırlıklı ve isteklidir;

III. Ekonomik hayat yönünden;

- a. İşe, iş ve meslek ahlakına bağlı ve saygılıdır; verimli çalışmaktan zevk duyar;
- b. İşi ile ilgili yeterliliğini geliştirerek devam ettirir, kendisinin ve çevresinin refahını artırmaya çalışır;
- c. Kabiliyetlerine uygun işi seçebilir; mesleki ve ekonomik başarının bilgi ve teknikle sağlanacağına inanır;
- ç. Tutumludur, geçimini düzenlemeye muktedirdir; yatırım yapmanın kişisel ve toplumsal değerini bilir (MEB, 1971).

1971 İlkokul Programı'na göre Sosyal Bilgiler dersinin amaçları;

Bu dersle öğrenciler;

I. Yurttaşlık görevleri ve sorumlulukları yönünden:

a. Ailelerine, ulusa, yurda, Türk devrimlerine ve ülkülerine bağlanır; çalışkan, araştırmacı, inceleyici, fedakar ve fazilet sahibi iyi bir yurttta, mükemmel bir insan olarak yetişirler:

b. Şerefli bir geçmiş olan büyük bir milletin evlatları olduklarını anlar; milletin geleceğine olan güvenlerini artırır ve Türk milletinin ülkülerini gerçekleştirmek için her fedakarlığı göze alabilecek bir karakter kazanırlar:

c. Her yönde görev ve sorumluluk alabilecek hale gelir, aile bütünlüğüne bağlılık kazanır, yuvanın saadetini gerçekleştirmedeki hizmet duygularını geliştirirler:

d. Millet ve yurt işlerini her şeyin üstünde tutar, millet ve yurda karşı canla başla hizmet etmeyi alışkanlık ve ülkü haline getirirler:

e. Türk devriminin anlamını, ayrı ayrı yönlerden önemini, Türkiye'nin saadet ve refahına yaptığı ve yurdun geleceğine yapacağı etkiyi kavrar, Türk devriminin değerlerine bağlı ve bunları her zaman korumaya hazır, fedakar birer Türk evladı olarak yetişirler:

f. Kanun kavramını benimser, kanuna ve devlet otoritesine uyma duygusunu ve alışkanlığını kazanırlar:

g. Bugünkü uygarlığın uzun bir geçmişin eseri olduğunu kavrar ve bu uygarlıkta Türk milletinin hizmetini ve payını anlarlar:

ğ. Tarihte milletimize ve insanlığa hizmet etmiş olan Türk büyüklerini tanır ve onlara karşı ilgi ve sevgi duyarlar:

h. Türkiye Cumhuriyeti'nin, insan haklarına dayanan milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğunu, cumhuriyet rejiminin özelliğini ve önemini kavrarlar:

1. İnsanların birbirine muhtaç olduklarını anlar: grup faaliyetlerine katılmanın, başkalarına yardım etmenin önemini takdir eder ve bunu uygulayabilir hale gelirler:

i. Çevresindeki eski ve yeni sanat, kültür eserlerini, müze ve anıtlar gibi milli değerlerimizi tanıyarak onları korumak gerektiğini öğrenirler.

II. Toplumda insanların birbirleriyle olan ilişkileri yönünden:

a. Bütün çalışmalarını demokratik yaşayışın kurallarına göre düzenlemeyi öğrenirler:

b. İnsanların karşılıklı hak ve sorumluluklar taşıdıklarını ve birbirlerinin görüş ve inanışlarını, saygı ve hoşgörülülükle karşılamaları gerektiğini benimserler:

c. Beraber çalışma, sorumluluk alma, yardımlaşma ve karar verme kurallarını uygulamayı öğrenirler:

ç. Aile, okul ve toplum hayatının dayandığı temel ilkeleri ve topluluk halinde yaşamının zorunluluğunu kavrarlar:

d. Kanun ve nizamlara karşı saygı duymayı ve devlet teşkilatımızı, seviyelerine göre, öğrenirler:

III. Çevreyi, yurdu ve dünyayı tanıma yeteneklerini geliştirmek yönünden:

a. Çevrelerini ve yurdu tanır; Türkiye'nin yakın ve uzak komşu memleketler ve dünya milletleriyle olan ilişkileri hakkında genel bilgi kazanırlar;

b. Gerekli plan, kroki ve harita bilgileri kazanarak onlardan yararlanabilir hale gelirler;

c. İnsanların birbiriyle ve coğrafi çevreleriyle karşılıklı etkilerini, insan topluluklarının yaşama şekillerini ve geçinme yollarını inceleyerek yurdun ekonomik kalkınmasında bilgili ve etkili birer yurttaş haline gelirler;

ç. Bilimin ve teknik gelişmelerin insan hayatındaki etkilerini kavrar; kaşiflere ve bilim adamlarına karşı sevgi duyarlar;

d. Sık sık görüp temasta bulundukları coğrafya olaylarının sebeplerini araştırmayı ve bu olaylar arasındaki bağıllık ve ilişkileri bulup çıkarmayı öğrenirler.

IV. Ekonomik yaşama fikrini ve yeteneklerini geliştirmek yönünden:

- a. Kendi eşyasını, okulunu, okul eşya ve araçlarını dikkatli kullanma ve koruma alışkanlığı kazanırlar;
- b. Tutumlu olma ve planlı çalışma alışkanlığını elde ederler;
- c. Üretim, tüketim ve dağıtımla ilgili temel bilgileri öğrenirler;
- ç. Yakın çevrenin ekonomik değerleri ile milli kaynaklarımızı tanır ve bunları korumanın bir ödev olduğunu kavrarlar;
- d. İnsan topluluklarının yaşama şekillerini ve geçinme yolları ile bunlar arasındaki ekonomik bağılıkları inceleyebilirler;
- e. Turizmin anlamını, özellikle bizim yurdumuz için önemini kavrarlar (MEB, 1971).

Tablo 7. 1971 İlkokul Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları

Türkiyemiz	Türkiye’ye nereden geldik? - Türklerin anayurdu, uygarlıkları ve göçler - Oğuz Destanı, Ergenekon Destanı, Orhun Yazıtları
-------------------	---

1971 Programı’nda 4. Sınıf “*Türkiyemiz*” ünitesi içinde İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları yer almıştır. Konuların kaç saatlik zaman diliminde anlatılması gerektiği ile ilgili bilgi verilmemiştir. Ünite, Türklerin Anadolu’ya nereden geldiği sorusu ile başlamıştır. Türklerin eski yurtlarında nasıl bir kültür ve yaşama sahip olduğu ve neden göç ettikleri konusu anlatıldıktan sonra Oğuz Destanı, Ergenekon

Destanı ve Orhun Yazıtları üzerinden Asya Hun Devleti ve Gök-Türk Devleti tarihi anlatılmıştır. Programda amaç Türklerin köklü bir tarihe ve medeniyete sahip olduğunu göstermektir.

1.8. 1989 TARİHLİ İLKOKUL PROGRAMI

1989 İlkokul Programı'na göre Türk Milli Eğitimi'nin Genel Amaçları şu şekilde belirtilmiştir;

I- Genel Amaçlar:

Madde 2.

Türk Milli Eğitiminin genel amacı, Türk Milletinin bütün fertlerini;

1. Atatürk inkılap ve ilkelerine ve Anayasada ifadesi bulunan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar yetiştirmek;

2. Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek;

3. İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak;

Böylece, bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu arttırmak; öte yandan milli birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır.

II- Özel Amaçlar:

Madde 3. Türk eğitim ve öğretim sistemi, bu genel amaçları gerçekleştirecek şekilde düzenlenir ve çeşitli derece ve türdeki eğitim kurumlarının özel amaçları, genel amaçlara ve aşağıda sıralanan temel ilkelere uygun olarak tespit edilir.

Türk Milli Eğitiminin Temel İlkeleri

I- Genellik ve Eşitlik:

Madde 4. Eğitim kurumları dil, ırk, cinsiyet ve din ayrımı gözetilmeksizin herkese açıktır. Eğitimde hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz.

II- Ferdin ve toplumun ihtiyaçları:

Madde 5. Milli eğitim hizmeti, Türk vatandaşlarının istek ve kabiliyetleri ile Türk toplumunun ihtiyaçlarına göre düzenlenir.

III- Yöneltilme:

Madde 6. Fertler, eğitimleri süresinde, ilgi, istidat ve kabiliyetleri ölçüsünde ve doğrultusunda çeşitli programlara veya okullara yöneltilerek yetiştirilirler.

Milli eğitim sistemi, her bakımdan, bu yöneltmeyi gerçekleştirecek biçimde düzenlenir.

Yöneltilmede ve başarının ölçülmesinde rehberlik hizmetlerinden ve objektif ölçme ve değerlendirme metotlarından yararlanılır.

IV- Eğitim Hakkı:

Madde 7. İlköğretim görmek her Türk vatandaşının hakkıdır. İlköğretim kurumlarından sonraki eğitim kurumlarından vatandaşlar ilgi, istidat ve kabiliyetleri ölçüsünde yararlanırlar.

V- Fırsat ve imkân eşitliği:

Madde 8. Eğitimde kadın, erkek herkese fırsat ve imkân eşitliği sağlanır.

Maddi imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin en yüksek eğitim kademelerine kadar öğrenim görmelerini sağlamak amacıyla parasız yatılılık, burs kredi ve başka yollarla gerekli yardımlar yapılır.

Özel eğitime ve korunmaya muhtaç çocukları yetiştirmek için özel tedbirler alınır.

VI- Süreklilik:

Madde 9. Fertlerin genel ve mesleki eğitimlerinin hayat boyunca devam etmesi esastır.

Gençlerin eğitimi yanında, hayata ve iş alanlarına olumlu bir şekilde uymalarına yardımcı olmak üzere, yetişkinlerin sürekli eğitimini sağlamak için gerekli tedbirler almak da bir eğitim görevidir.

VII- Atatürk İnkılap ve İlkeleri ve Atatürk Milliyetçiliği:

Madde 10. Eğitim sistemimizin her derece ve türü ile ilgili ders programlarının hazırlanıp uygulanmasında ve her türlü eğitim faaliyetlerinde Atatürk inkılap ve ilkeleri Anayasada ifadesini bulmuş olan Atatürk milliyetçiliği temel olarak alınır. Milli ahlak ve milli kültürün bozulup yozlaşmadan kendimize has şekli ile evrensel kültür içinde korunup geliştirilmesine ve öğretilmesine önem verilir.

Milli birlik ve bütünlüğün temel unsurlarından biri olarak Türk dilinin eğitimin her kademesinde, özellikleri bozulmadan ve aşırılığa kaçılmadan öğretilmesine önem verilir; çağdaş eğitim ve bilim dili halinde zenginleşmesine çalışılır ve bu maksatla Atatürk kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile işbirliği yapılarak Milli Eğitim Bakanlığınca gereken tedbirler alınır.

VIII- Demokrasi Eğitimi

Madde 11. Güçlü ve istikrarlı, hür ve demokratik bir toplum düzeninin gerçekleşmesi ve devamı için yurttaşların sahip olmaları gereken demokrasi bilincinin, yurt yönetimine ait bilgi, anlayış ve davranışlarla sorumluluk duygusunun ve manevi değerlere saygının, her türlü eğitim çalışmalarında öğrencilere kazandırılıp geliştirilmesine çalışılır; ancak, eğitim kurumlarında Anayasada ifadesi bulan Atatürk milliyetçiliğine aykırı siyasi ve ideolojik telkinler yapılmasına ve bu nitelikteki günlük siyasi olay ve tartışmalara karışılmasına hiçbir şekilde meydan verilmez.

IX- Laiklik

Madde 12. Türk milleti eğitiminde laiklik esastır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilkokul ve ortaokullar ile lise ve dengi okullarda okutulan zorunlu dersler arasında yer alır.

X- Bilimsellik:

Madde 13. Her derece ve türdeki ders programları ve eğitim metotlarıyla ders araç ve gereçleri, bilimsel ve teknolojik esaslara ve yeniliklere, çevre ve ülke ihtiyaçlarına göre sürekli olarak geliştirilir.

Eğitimde verimliliğin artırılması ve sürekli olarak gelişme ve yenileşmenin sağlanması bilimsel araştırma ve değerlendirmelere dayalı olarak yapılır.

Bilgi ve teknoloji üretmek ve kültürümüzü geliştirmekle görevli eğitim kurumları gereğince donatılıp güçlendirilir; bu yöndeki çalışmalar maddi ve manevi bakımdan teşvik edilir ve desteklenir.

XI- Planlılık

Madde 14. Milli eğitimin gelişmesi iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınma hedeflerine uygun olarak eğitim- insan gücü- istihdam ilişkileri dikkate alınmak suretiyle, sanayileşme ve tarımda modernleşmede gerekli teknolojik gelişmeyi sağlayacak mesleki ve teknik eğitime ağırlık verecek biçimde planlanır ve gerçekleştirilir.

Mesleklerin kademeleri ve her kademenin unvan, yetki ve sorumlulukları kanunla tespit edilir ve her derece ve türdeki örgün ve yaygın mesleki eğitim kurumlarının kuruluş ve programları bu kademelere uygun olarak düzenlenir.

Eğitim kurumlarının yer, personel, bina, tesis ve ekleri, donatım, araç gereç ve kapasiteleri ile ilgili standartlar önceden tespit edilir ve kurumların bu standartlara göre optimal büyüklükte kurulması ve verimli olarak işletilmesi sağlanır.

XII- Karma eğitim:

Madde 15. Okullarda kız ve erkek karma eğitim yapılması esastır. Ancak eğitimin türüne, imkân ve zorunluluklara göre bazı okullar yalnızca kız veya yalnızca erkek öğrencilere ayrılabilir.

XIII- Okul ile ailenin işbirliği:

Madde 16. Eğitim kurumlarının amaçlarının gerçekleştirilmesinde katkıda bulunmak için okul ile aile arasında işbirliği sağlanır.

Bu maksatla okullarda okul-aile birlikleri kurulur. Okul-aile birliklerinin kuruluş ve işleyişleri Milli Eğitim Bakanlığınca çıkarılacak bir yönetmelikle düzenlenir.

XIV- Her yerde eğitim:

Madde 17. Milli eğitimin amaçları yalnızca resmi ve özel eğitim kurumlarında değil, aynı zamanda evde, çevrede, işyerlerinde, her yerde ve her fırsatta gerçekleştirilmeye çalışılır. Resmi özel ve gönüllü her kuruluşun eğitimle ilgili faaliyetleri, Milli Eğitimin amaçlarına uygunluğu bakımından Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetimine tabidir (MEB, 1989).

1989 İlkokul Programı'na göre Sosyal Bilgiler dersinin amaçları;

Bu dersle öğrenciler;

I. Yurttaşlık görevleri ve sorumlulukları yönünden:

a. Ailelerine, ulusa, yurda, Türk devrimlerine ve ülkelerine bağlanır; çalışkan, araştırmacı, inceleyici, fedakar ve fazilet sahibi iyi bir yurtta, mükemmel bir insan olarak yetişirler:

b. Şerefli bir geçmişi olan büyük bir milletin evlatları olduklarını anlar; milletin geleceğine olan güvenlerini artırır ve Türk milletinin ülkelerini gerçekleştirmek için her fedakarlığı göze alabilecek bir karakter kazanırlar:

c. Her yönde görev ve sorumluluk alabilecek hale gelir, aile bütünlüğüne bağlılık kazanır, yuvanın saadetini gerçekleştirmedeki hizmet duygularını geliştirirler:

ç. Topluluk halinde yaşamının bir zaruret olduğunu, millet kavramını ve Türk milletinin karakterini kavrar; Türk milletine, bayrağına, Türk askerine ve Türk ordusuna karşı sevgi, saygı ve güven duygularını kuvvetlendirirler.

d. Millet ve yurt işlerini her şeyin üstünde tutar, millet ve yurda karşı canla başla hizmet etmeyi alışkanlık ve ülkü haline getirirler.

e. Türk devriminin anlamını, ayrı ayrı yönlerden önemini, Türkiye'nin saadet ve refahına yaptığı ve yurdun geleceğine yapacağı etkiyi kavrar, Türk inkılabının değerlerine bağlı ve bunları her zaman korumaya hazır, fedakar birer Türk evladı olarak yetişirler:

f. Kanun kavramını benimser, kanuna ve devlet otoritesine uyma duygusunu ve alışkanlığını kazanırlar:

g. Bugünkü uygarlığın uzun bir geçmişin eseri olduğunu kavrar ve bu uygarlıkta Türk milletinin hizmetini ve payını anlarlar:

ğ. Tarihte milletimize ve insanlığa hizmet etmiş olan Türk büyüklerini tanır ve onlara karşı ilgi ve sevgi duyarlar:

h. Türkiye Cumhuriyeti'nin, insan haklarına dayanan milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğunu, cumhuriyet rejiminin özelliğini ve önemini kavrarlar:

ı. İnsanların birbirine muhtaç olduklarını anlar: grup faaliyetlerine katılmanın, başkalarına yardım etmenin önemini takdir eder ve bunu uygulayabilir hale gelirler:

i. Çevresindeki eski ve yeni sanat, kültür eserlerini, müze ve anıtlar gibi milli değerlerimizi tanıyarak onları korumak gerektiğini öğrenirler.

II. Toplumda insanların birbirleriyle olan ilişkileri yönünden:

a. Bütün çalışmalarını demokratik yaşayışın kurallarına göre düzenlemeyi öğrenirler:

b. İnsanların karşılıklı hak ve sorumluluklar taşıdıklarını ve birbirlerinin görüş ve inanışlarını, saygı ve hoşgörülülükle karşılamaları gerektiğini benimserler:

c. Beraber çalışma, sorumluluk alma, yardımlaşma ve karar verme kurallarını uygulamayı öğrenirler:

ç. Aile, okul ve toplum hayatının dayandığı temel ilkeleri ve topluluk halinde yaşamının zorunluluğunu kavrarlar:

d. Kanun ve nizamla karşı saygı duymayı ve devlet teşkilatımızı, seviyelerine göre, öğrenirler:

III. Çevreyi, yurdu ve dünyayı tanıma yeteneklerini geliştirmek yönünden:

a. Çevrelerini ve yurdu tanır; Türkiye'nin yakın ve uzak komşu memleketler ve dünya milletleriyle olan ilişkileri hakkında genel bilgi kazanırlar;

b. Gerekli plan, kroki ve harita bilgileri kazanarak onlardan yararlanabilir hale gelirler;

c. İnsanların birbiriyle ve coğrafi çevreleriyle karşılıklı etkilerini, insan topluluklarının yaşama şekillerini ve geçinme yollarını inceleyerek yurdun ekonomik kalkınmasında bilgili ve etkili birer yurttaş haline gelirler;

ç. Bilimin ve teknik gelişmelerin insan hayatındaki etkilerini kavrar; kaşiflere ve bilim adamlarına karşı sevgi duyarlar;

d. Sık sık görüp temasta bulundukları coğrafya olaylarının sebeplerini araştırmayı ve bu olaylar arasındaki bağıllık ve ilişkileri bulup çıkarmayı öğrenirler.

IV. Ekonomik yaşama fikrini ve yeteneklerini geliştirmek yönünden:

a. Kendi eşyasını, okulunu, okul eşya ve araçlarını dikkatli kullanma ve koruma alışkanlığı kazanırlar;

b. Tutumlu olma ve planlı çalışma alışkanlığını elde ederler;

c. Üretim, tüketim ve dağıtımla ilgili temel bilgileri öğrenirler;

ç. Yakın çevrenin ekonomik değerleri ile milli kaynaklarımızı tanır ve bunları korumanın bir ödev olduğunu kavrarlar;

d. İnsan topluluklarının yaşama şekillerini ve geçinme yolları ile bunlar arasındaki ekonomik bağıllıkları inceleyebilirler;

e. Turizmin anlamını, özellikle bizim yurdumuz için önemini kavrarlar (MEB, 1989).

1989 tarihli ilkokul programında İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları Sosyal Bilgiler dersinin amaçlarından biri olan “*Şerefli bir geçmişi olan büyük bir milletin evlatları olduklarını anlar; milletin geleceğine olan güvenlerini artırır ve Türk milletinin ülkülerini gerçekleştirmek için her fedakârlığı göze alabilecek bir karakter kazanırlar.*” maddesi ile “*Bugünkü uygarlığın uzun bir geçmişin eseri olduğunu kavrar ve bu uygarlıkta Türk milletinin hizmetini ve payını anlarlar.*” maddesi çerçevesinde ele alınmıştır.

Tablo 8. 1989 İlkokul Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları

Türkiyemiz	Türkiye’ye nereden geldik? - Türklerin anayurdu, uygarlıkları ve göçler - Oğuz Destanı, Ergenekon Destanı, Orhun Yazıtları
-------------------	---

1968 ve 1971 programlarında olduğu gibi 1989 programında da 4. sınıf “*Türkiyemiz*” ünitesi içinde İslamiyet öncesi Türk tarihi konusu ele alınmıştır. Programda içeriğin anlatılması için uygun görülen süre verilmemiştir. Diğer programlarda olduğu gibi 1989 programında da konuya Türklerin anayurdunun neresi olduğu, buradaki yaşayış ve uygarlıkları ve neden göç ettiğiinden bahsedilerek başlanmıştır. Ardından Oğuz Destanı üzerinden Asya Hun Devleti, Ergenekon Destanı ve Orhun Yazıtları üzerinden Gök-Türk Devleti anlatılmıştır. Türklerin köklü bir tarihi olduğu ana fikri öğrencilere kazandırılmaya çalışılmıştır.

1.9. 1995 TARİHLİ İLKOKUL PROGRAMI

1995 İlkokul Programı'na göre Sosyal Bilgiler dersinin amaçları şu şekilde belirtilmiştir;

Öğrenciler, bu derste:

I. Vatandaşlık görevleri ve sorumlulukları yönünden:

a. Ailesine, milletine, vatanına, Atatürk inkılap ve ilkelerine bağlı çalışkan, araştırmacı, inceleyici, fedakar ve fazilet sahibi iyi bir vatandaş, mükemmel bir insan olarak yetişirler,

b. Şerefli bir geçmişi olan büyük bir milletin evlatları olduklarını anlar; milletin geleceğine olan güvenlerini artırır ve Türk milletinin ülkülerini gerçekleştirmek için her fedakarlığı göze alabilecek bir karakter kazanırlar:

c. Her yönde görev ve sorumluluk alabilecek hale gelir, aile bütünlüğüne bağlılık kazanır, ailenin refah ve mutluluğu için sorumluluk ve görev duygularını geliştirirler,

ç. Topluluk halinde yaşamının bir zaruret olduğunu, millet kavramını ve Türk milletinin karakterini kavrar; Türk milletine, bayrağına, Türk askerine ve Türk ordusuna karşı sevgi, saygı ve güven duygularını kuvvetlendirirler.

d. Millet ve yurt işlerini her şeyin üstünde tutar, millet ve yurda karşı canla başla hizmet etmeyi alışkanlık ve ilke haline getirirler.

e. Türk İnkılabının anlamını, ayrı ayrı yönlerden önemini, Türkiye'nin refah ve mutluluğuna yaptığı ve ülkenin geleceğine yapacağı etkiyi kavrar, Türk inkılabının değerlerine bağlı ve bunları her zaman korumaya hazır, fedakar birer Türk evladı olarak yetişirler:

f. Kanun kavramını benimser, kanuna ve devlet otoritesine uyma duygusunu ve alışkanlığını kazanırlar:

g. Bu günkü uygarlığın uzun bir geçmişin eseri olduğunu kavrar; bu uygarlıkta Türk milletinin hizmetini ve payını anlarlar:

ğ. Tarihte milletimize ve insanlığa hizmet etmiş olan Türk büyüklerini tanır ve onlara karşı ilgi ve sevgi duyarlar:

h. Türkiye Cumhuriyeti'nin, insan haklarına dayanan milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğunu bilir; cumhuriyet rejiminin özelliğini ve önemini kavrarlar:

1. İnsanların birbirine muhtaç olduklarını anlar: grup faaliyetlerine katılmanın, başkalarına yardım etmenin önemini takdir eder ve bunu uygulayabilir hale gelirler:

i. Çevresindeki eski ve yeni sanat, kültür eserlerini, müze ve anıtlar gibi milli değerlerimizi tanır; onları korumak gerektiğini öğrenirler.

II. Toplumda insanların birbirleriyle olan ilişkileri yönünden:

a. Bütün çalışmalarını demokratik yaşamın kurallarına göre düzenlemeyi öğrenirler:

b. İnsanların karşılıklı hak ve sorumluluklar taşıdıklarını ve birbirlerinin görüş ve inanışlarını, saygı ve hoşgörü ile karşılamaları gerektiğini benimserler:

c. Beraber çalışma, sorumluluk alma, yardımlaşma ve karar verme kurallarını uygulamayı öğrenirler:

ç. Aile, okul ve toplum hayatının dayandığı temel ilkeleri ve topluluk halinde yaşamamanın zorunluluğunu kavrarlar:

d. Kanun ve kurallara karşı saygılı olmayı ve devlet teşkilatımızı, seviyelerine göre, öğrenirler,

e. Trafik kurallarına uymayı öğrenirler,

IV. Çevreyi, yurdu ve dünyayı tanıma yeteneklerini geliştirmek yönünden:

a. Çevrelerini ve yurdu tanır; Türkiye'nin yakın ve uzak komşu ülkeler ve dünya milletleriyle olan ilişkileri hakkında genel bilgi kazanırlar;

b. Gerekli plan, kroki ve grafik bilgileri kazanarak onlardan yararlanabilir hale gelirler;

c. İnsanların birbiriyle ve coğrafi çevreleriyle karşılıklı etkilerini, insan topluluklarının yaşama şekillerini ve geçinme yollarını incelerler; yurdun ekonomik kalkınmasında bilgili ve etkili birer vatandaş haline gelirler;

d. Coğrafya olaylarının sebeplerini araştırmayı ve bu olaylar arasındaki bağıllık ve ilişkileri bulup çıkarmayı öğrenirler,

e. Çevre korunmasının günümüz ve gelecek yıllar için önemini kavrarlar.

IV. Ekonomik yaşama fikrini ve yeteneklerini geliştirmek yönünden:

a. Kendi eşyasını, okulunu, okul eşya ve araçlarını dikkatli kullanma ve koruma alışkanlığı kazanırlar;

b. Tutumlu olma ve planlı çalışma alışkanlığını elde ederler;

c. Üretim, tüketim ve dağıtımla ilgili temel bilgileri öğrenirler;

ç. Yakın çevrenin ekonomik değerleri ile milli kaynaklarımızı tanır ve bunları korumanın bir ödev olduğunu kavrarlar;

d. İnsan topluluklarının yaşama şekillerini ve geçinme yolları ile bunlar arasındaki ekonomik bağıllıkları inceleyebilirler;

e. Turizmin anlamını, özellikle bizim yurdumuz için önemini kavrarlar (MEB, 1995).

Tablo 9. 1995 İlkokul Sosyal Bilgiler Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları

A. Türklerin Anayurdu ve Göçler	1. Türklerin anayurdu ve yaşayışları 2. Göçler, göçlerin sebepleri ve sonuçları
B. Orta Asya'da Kurulan Türk Devletleri	1. Hunlar 2. Gök-Türkler 3. Uygurlar
C. Orta Asya'da Kurulan İlk Türk Devletlerinde Kültür ve Medeniyet	1. Oğuz Destanı 2. Ergenekon Destanı 3. Orhun Yazıtları

Ç. Türkler, Köklü ve Zengin Bir Tarihe Sahiptir	Türk tarihinin zenginliği, Türk milletinin tarihteki yeri, milli kültürün temelleri milli tarihtir.

1995 Programı'na göre ilkokul 4. sınıfta İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları ele alınmıştır. Sosyal Bilgiler ders kitabının 3. ünitesi olarak “*Türklerin Anayurdu ve Anadolu Uygarlıkları*” başlığı altında konu içeriği işlenmiştir. Konuya Türklerin anayurdunun tanıtılması, oradaki yaşayışları ve yaptıkları göçlerin neden ve sonuçları ile giriş yapılmıştır. Ünitenin 2. bölümünde Hunlar, Gök-Türkler ve Uygurların kuruluşları, gelişmeleri ve yıkılışları yani siyasi tarihi hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde Türklerin kültür ve medeniyeti anlatılmış ve okuma parçası olarak Oğuz Destanı, Ergenekon Destanı ve Orhon Yazıtları verilmiştir. Son bölümde ise Türklerin zengin ve köklü bir tarihe ve kültüre sahip olduğu ve tarihteki yeri ve önemi anlatılmıştır.

1.10. 1997 TARİHLİ İLKOKUL PROGRAMI

Sosyal Bilgiler Programının Amaçları;

Öğrenciler, bu derste:

I. Vatandaşlık görevleri ve sorumlulukları yönünden:

a. Ailesine, milletine, vatanına, Atatürk inkılap ve ilkelerine bağlı çalışkan, araştırmacı, inceleyici, fedakar ve fazilet sahibi iyi bir vatandaş, mükemmel bir insan olarak yetişirler,

b. Şerefli bir geçmişi olan büyük bir milletin evlatları olduklarını anlar; milletin geleceğine olan güvenlerini artırır ve Türk milletinin ülkülerini gerçekleştirmek için her fedakarlığı göze alabilecek bir karakter kazanırlar:

c. Her yönde görev ve sorumluluk alabilecek hale gelir, aile bütünlüğüne bağlılık kazanır, ailenin refah ve mutluluğu için sorumluluk ve görev duygularını geliştirirler,

ç. Topluluk halinde yaşamının bir zaruret olduğunu, millet kavramını ve Türk milletinin karakterini kavrar; Türk milletine, bayrağına, Türk askerine ve Türk ordusuna karşı sevgi, saygı ve güven duygularını kuvvetlendirirler.

d. Millet ve yurt işlerini her şeyin üstünde tutar, millet ve yurda karşı canla başla hizmet etmeyi alışkanlık ve ilke haline getirirler.

e. Türk İnkılabının anlamını, ayrı ayrı yönlerden önemini, Türkiye'nin refah ve mutluluğuna yaptığı ve ülkenin geleceğine yapacağı etkiyi kavrar, Türk inkılabının değerlerine bağlı ve bunları her zaman korumaya hazır, fedakar birer Türk evladı olarak yetişirler:

f. Kanun kavramını benimser, kanuna ve devlet otoritesine uyma duygusunu ve alışkanlığını kazanırlar:

g. Bu günkü uygarlığın uzun bir geçmişin eseri olduğunu kavrar; bu uygarlıkta Türk milletinin hizmetini ve payını anlarlar:

ğ. Tarihte milletimize ve insanlığa hizmet etmiş olan Türk büyüklerini tanır ve onlara karşı ilgi ve sevgi duyarlar:

h. Türkiye Cumhuriyeti'nin, insan haklarına dayanan milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğunu bilir; cumhuriyet rejiminin özelliğini ve önemini kavrarlar:

ı. İnsanların birbirine muhtaç olduklarını anlar: grup faaliyetlerine katılmanın, başkalarına yardım etmenin önemini takdir eder ve bunu uygulayabilir hale gelirler:

i. Çevresindeki eski ve yeni sanat, kültür eserlerini, müze ve anıtlar gibi milli değerlerimizi tanır; onları korumak gerektiğini öğrenirler.

II. Toplumda insanların birbirleriyle olan ilişkileri yönünden:

a. Bütün çalışmalarını demokratik yaşayışın kurallarına göre düzenlemeyi öğrenirler:

b. İnsanların karşılıklı hak ve sorumluluklar taşıdıklarını ve birbirlerinin görüş ve inanışlarını, saygı ve hoşgörü ile karşılamaları gerektiğini benimserler:

c. Beraber çalışma, sorumluluk alma, yardımlaşma ve karar verme kurallarını uygulamayı öğrenirler:

ç. Aile, okul ve toplum hayatının dayandığı temel ilkeleri ve topluluk halinde yaşamının zorunluluğunu kavrarlar:

d. Kanun ve kurallara karşı saygılı olmayı ve devlet teşkilatımızı, seviyelerine göre, öğrenirler,

e. Trafik kurallarına uymayı öğrenirler,

III. Çevreyi, yurdu ve dünyayı tanıma yeteneklerini geliştirmek yönünden:

a. Çevrelerini ve yurdu tanır; Türkiye'nin yakın ve uzak komşu ülkeler ve dünya milletleriyle olan ilişkileri hakkında genel bilgi kazanırlar;

b. Gerekli plan, kroki ve grafik bilgileri kazanarak onlardan yararlanabilir hale gelirler;

c. İnsanların birbiriyle ve coğrafi çevreleriyle karşılıklı etkilerini, insan topluluklarının yaşama şekillerini ve geçinme yollarını incelerler; yurdun ekonomik kalkınmasında bilgili ve etkili birer vatandaş haline gelirler;

d. Coğrafya olaylarının sebeplerini araştırmayı ve bu olaylar arasındaki bağıllık ve ilişkileri bulup çıkarmayı öğrenirler,

e. Çevre korunmasının günümüz ve gelecek yıllar için önemini kavrarlar.

IV. Ekonomik yaşama fikrini ve yeteneklerini geliştirmek yönünden:

a. Kendi eşyasını, okulunu, okul eşya ve araçlarını dikkatli kullanma ve koruma alışkanlığı kazanırlar;

b. Tutumlu olma ve planlı çalışma alışkanlığını elde ederler;

c. Üretim, tüketim ve dağıtımla ilgili temel bilgileri öğrenirler;

ç. Yakın çevrenin ekonomik değerleri ile milli kaynaklarımızı tanır ve bunları korumanın bir ödev olduğunu kavrarlar;

d. İnsan topluluklarının yaşama şekillerini ve geçinme yolları ile bunlar arasındaki ekonomik bağıllıkları inceleyebilirler;

e. Turizmin anlamını, özellikle bizim yurdumuz için önemini kavrarlar (MEB, 1997).

Tablo 10. 1997 İlkokul Sosyal Bilgiler Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları

2. Bölüm: Türklerin Anayurdu ve Anadolu Uygarlıkları A. Türklerin Anayurdu ve Göçler	1. Türklerin anayurdu ve yaşayışları 2. Göçler, göçlerin sebepleri ve sonuçları
B. Orta Asya’da Kurulan Türk Devletleri	1. Hunlar 2. Gök-Türkler 3. Uygurlar
C. Orta Asya’da Kurulan İlk Türk Devletlerinde Kültür ve Medeniyet	1. Oğuz Destanı 2. Ergenekon Destanı 3. Orhun Yazıtları
Ç. Türkler, Köklü ve Zengin Bir Tarihe Sahiptir	Türk tarihinin zenginliği, Türk milletinin tarihteki yeri, milli kültürün temelleri milli tarihtir.

1997 İlkokul Sosyal Bilgiler Programı’na göre İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları “*Türklerin Anayurdu ve Anadolu Uygarlıkları*” konu başlığı altında ele alınmıştır. Konuya Türklerin anayurdunun tanımı ile başlanmış ve ardından Türklerin buradan neden göç ettiği üzerinde durulmuştur. Göçler sebepleri ve sonuçlarıyla detaylı olarak işlenmiştir. Konunun ikinci bölümünde “*Orta Asya’da Kurulan Türk Devletleri*” başlığı altında Hunların, Gök-Türklerin ve Uygurların kuruluşları, gelişme dönemi ve yıkılışları anlatılmıştır. Üçüncü bölümde ise kültür ve medeniyet üzerinde durulmuştur. Orta Asya Türk Devletleri’nin günlük yaşamı

ve kültürel özellikleri Oğuz Destanı, Ergenekon Destanı ve Orhun Yazıtları üzerinden aktarılmıştır. Son bölümde ise Türklerin köklü ve zengin bir kültüre ve tarihe sahip olduğu vurgulanmıştır.

2. ORTAOKUL SOSYAL BİLGİLER PROGRAMLARINA İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK TARİHİ KONULARININ YANSIMALARI

Bu başlık altında ortaokul eğitim programlarında İslamiyet öncesi Türk tarihi konularının ortaokul Tarih, Milli Tarih ve Sosyal Bilgiler programlarına yansımalarının incelenmesi amaçlanmıştır.

2.1. 1930 ORTA MEKTEP MÜFREDAT PROGRAMI

1930 Orta Mektep Müfredat programında Milli Eğitim'in Genel Amaçları ve Tarih dersinin amaçları yer almamıştır. Orta Mektep I. devre sınıflarının haftalık ders saatinde Tarih dersi Orta Mektep I. sınıfta 3 saat, II. sınıfta 2 Saat, III. sınıfta ise 3 saat olarak belirlenmiştir. Ancak konu içeriğinin ele alınması gereken ders saati programda belirtilmemiştir.

Tablo 11. 1930 Orta Mektep Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları

-Orta Asya yaylası hakkında coğrafi malumat-Eski Türkler (Hyung-nular, Yüeyiler)-Eftalitler, Tukyular, Uygurlar ve medeniyetleri-Şarki Avrupa'da Türkler-Türklerin İslamlığı kabulünden evvelki medeniyetleri

1930 programında İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları anlatılırken önce Orta Asya coğrafyasının özellikleri anlatılarak konuya giriş yapılmıştır. Ardından Hyung-nu ve Yüeyiler'den de konu içeriğinde bahsedilmiş ve bu toplulukların Asya medeniyeti tarihindeki rolleri ile konu devam etmiştir. Ardından Akhunlar olarak da bilinen Eftalitler, Gök-Türklerin eski adı olan Tukyular, ve Uygur medeniyeti ele alınmıştır. Orta Asya tarihinin ardından Türklerin Avrupa'daki durumları ele

alınmıştır. Ancak Türklerin Avrupa'ya göçü program içerisinde yer almamıştır. Konu Türklerin İslamiyet öncesi kültür ve medeniyetinin anlatılmasıyla sona ermiştir.

2.2. 1931 ORTA MEKTEP MÜFREDAT PROGRAMI

1931 Orta Mektep Müfredat Programı'nda Milli Eğitim'in Genel Amaçları ve Tarih dersinin amaçları yer almamıştır. Programa göre Tarih dersinin haftalık ders saati Orta Mektep I. sınıfta 2 saat, II. sınıfta 2 saat, III. sınıfta ise 3 saat olarak belirlenmiştir. Konu içeriğine ayrılması gereken zaman programda belirtilmemiştir.

Tablo 12. 1931 Orta Mektep Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları

IV. Anayurtta En Eski Devletler Ortaokul I. Sınıf	
A. Asya'da Türk Hun İmparatorluğu	Hudut, kurulma ve yıkılma devreleri, devletin mahiyeti, Mete, Çin Seferi, İmparatorluğun bölünmesi, imparatorluğun yıkılması ve Hunların parçalanması, Hun medeniyeti ve teşkilatı
B. Çin'de Hunların hâkimiyeti	
C. Topa Devleti	
Ortaokul II. Sınıf	
I. Alanlar ve Avrupa'ya İstilaları	
I. Avrupa'da Türk Hun İmparatorluğu	Garbi Hun Devleti, Garba yürüyüş, Avrupa kavimlerinin karışması, Attila'dan evvel idare, Bizans ve Roma ile münasebet, Attila ve büyük planı, Margüs muahedesi, Attila'nın icraatı,

	Orleon Seferi, Roma üzerine hareket, Attila'nın vasıfları, Attila'dan sonra Hun Devleti, Medeniyet ve askerlik sanatı
II. Asya'da Akhunlar Devleti	Devleti kurdukları mıntika, siyaset ve nüfuz, Pencap'ta Akhunlar
III. Beşinci Asırda Avrupa: Kavimler Muhacereti	Garp Germanleri:Alamanlar, Franklar, Saksonlar, Şark Germanleri: Şark ve Garp Gotları, Vizigotlar, Britanya'nın Anglosaksonlar tarafından fethi, Burguntlular ve Frankların Gole girişleri, Merovanj sülalesinin sükûtu, Frankların ahlakları, İspanya'da ve Afrika'da Vandallar, Ostrogotlar, Odeakır, Garbi Roma İmparatorluğu'nun yıkılması
IV. Avar İmparatorluğu	Avar İmparatorluğu'nun tesisi, İslavlar ve Bizanslılar ile münasebeti, Avar devletinin inkıyazı ve bugünkü bakiyesi, medeniyetleri
V. Asya'da Türk (Tukyu) İmparatorluğu	Tukyu Devleti'nin kuruluşu, devletin büyümesi, Şark ve Garp Tukyuları, Devletin inkırazı, Şark Tukyuları Devletinin ihyası (Kutluk Devleti), Tukyuların umumi tarihteki rolü, Medeniyet, Tukyuların dini, Tukyularda devlet teşkilatı, Ahlak ve adetleri, Sanayi ve ticaret, Orhon Kitabeleri
VI. Türkeş Devleti	Türkeş ve Uçele Hanedanı, Sulu Kagan,

	Türkeşlerin siyasi hâkimiyetinin sonu
VII. Karluk Devleti	
VIII. Uygur Devleti	Kırgızlar ve Uygurların cenuba muhaceretleri, Uygurlar arasında Buda ve Mani dinleri, Şarki Türkelinde Uygur medeniyeti, Uygur Alfabesi ve Uygur Edebiyatı
IX. Garbi Asya ve Şarki Avrupa’da Türk Devletleri	A. Hazar Devleti B. Bulgar Devleti C. Macarlar D. Peçenekler E. Oğuzlar F. Kumanlar

1931 ortaokul Tarih programında İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları oldukça detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Ortaokul I. ve II. sınıfta yer verilen konular Türklerin anayurdunun tanıtılmasıyla başlamıştır. Çin ve Hint medeniyetleri de bu ünite içinde yer almıştır. Türklerin komşularıyla ilişkileri konunun temel amaçlarından birini oluşturmuştur. Türklerin batıya doğru göçleri ve sebeplerinden de bahsedilmiştir. Aynı ünite içinde Ön Asya, Sümer, Eti, Mısır, Ege Havzası, Avrupa coğrafyası ve anayurtlarından ayrılan Türklerin durumu da işlenmiştir. Yani hem İlkçağ tarihi hem de Orta Asya Türk tarihi bir arada verilmiştir. Göçlerin öncesinde ve sonrasında Türklerin anayurdunun durumu anlatılmıştır. Türk kültür tarihi ile ilgili olarak ise Sibirya’da bulunan kurganlar, Türklerde madencilik, eski Türk şehirleri ve Orta Asya medeniyet merkezleri ele alınmıştır.

Ünitenin devamında ise İslamiyet öncesi Türk tarihi ile ilgili şu konulara ağırlık verilmiştir; M.Ö. 13. yüzyıldan sonra kurulan Türk devletleri, eski Türklerde

yazı, eski Türklerde hukuk (nikâh ve aile hukuku, mülkiyet, devlet teşkilatı, ceza usulleri, devlet teşkilatında esas), eski Türklerde din (Şamanlık ve Şamanlar, Türkler arasına sonradan giren dinler).

1931 programında İslamiyet öncesi Türk tarihi konularının olduğu içerikte eski Türklerin en çok iletişimde bulunduğu devlet olan Çin tarihi hakkında da bilgi verilmiştir. Bu bölümde yer alan konular ise şunlardır; Moğolya (Moğol toprakları), Mançurya, Çin Türkeli, Tibet, Çin'in bugünkü genişliği ve nüfusu, Çin siyasi tarihi (Beş İmparatorlar Devri, Üç Sülale Devri, İmparatorluk Devri, Han Sülalesi, Miladın III. Asrından XVI. Asra kadar Çin-Mingler ve Mançu Sülalesi), Çin medeniyeti (Çin-Türk medeniyetinin kıdemi, din ve felsefe, dil, yazı ve edebiyat, resim, mimarlık, heykeltıraşlık, porselencilik ve ipekçilik, ziraat).

Çin tarihinden sonra İslamiyet öncesi Türk devletlerinin tarihçesi ile ünite devam etmektedir. Konu içeriği aşağıdaki uygarlıklardan oluşmaktadır;

Asya'da Türk Hun İmparatorluğu: Devletin kurulduğu coğrafya, kurulma ve yıkılması, Mete'nin faaliyetleri ve Çin'e sefere çıkışı, Mete'den sonra devletin yıkılma sürecine girişi ve teşkilat yapısı.

İskit İmparatorluğu: İskitlerin kökleri, sanat ve medeniyetleri, toplum yapısı, din hayatı.

Roma ve yabancılar: Üçüncü yüzyılda Roma'nın sınırları ve Tuna ve Ren ötesindeki ırklarla münasebetleri, Batı Roma'nın durumu ve Attila ve Hun Türkleriyle ilişkileri.

1931 programında Orta Mektep I. sınıf konuları Roma'nın ikiye ayrılması ile sona ermiş, II. sınıftan itibaren İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları yeniden işlenmiştir. II. sınıf öğretim programı içeriği şu şekilde programda yer almıştır;

Avrupa'da Türk-Hun İmparatorluğu: Kavimler Göçü ile batıya gidiş ve Batı Hun Devleti'nin kuruluşu, Bizans ve Roma ile Hunların ilişkileri, Attila'nın faaliyetleri (Margus Barışı, Orleon Seferi ve Roma Seferi), Attila'nın kişilik özellikleri, devletin teşkilatı ve Attila'dan sonraki durumu.

Programa göre Türklerin Avrupa'ya gidiş ve ilişkileri Roma tarihi ile ilişkilendirilerek anlatılmıştır.

Asya'da Akhunlar Devleti: Devletin kurulduğu coğrafya, siyaset ve nüfuz bölgesi, çöküş dönemi, Pencap'ta Akhunlar.

Avrupa'da Kavimler Göçü: Batı Germanleri, Vizigotlar, Merovenj Sülalesi, Vandallar, Franklar ve Ostragotlar, Batı Roma'nın yıkılışı.

Avar İmparatorluğu: Kuruluşu, Slavlar ve Bizans ile münasebetleri, Avar Devleti'nin çöküşü ve bugünkü mirası, Avar medeniyeti.

Asya'da Türk İmparatorluğu (Tukyu, Gök-Türkler): Tukyu Devleti'nin kuruluşu, devletin büyümesi, Doğu ve Batı Tukyuları, Devletin çöküşü, Doğu Tukyularının devleti ihyası (Kutluk Devleti), Tukyuların genel tarihteki rolü, Medeniyet ve Tukyuların dini, Tukyularda devlet teşkilatı, Ahlak ve adetleri, Sanayi ve ticaret, Orhun Kitabeleri.

Türkeş Devleti: Devletin kuruluşu ve Sulu Kagan'ın faaliyetleri.

Karluk Devleti: Karluk Devleti ile ilgili programda detaylı bilgi verilmemiştir. Aynı zamanda Karluklar İslamiyet'i seçen bir boy olmalarından dolayı İslamiyet öncesi tarihte yer alması doğru olmayacaktır.

Uygur Devleti: Uygurların Kırgızlarla birlikte güneye göç etmeleri, Buda ve Mani dinlerini kabul etmeleri ve Doğu Türkistan'daki yerleşmeleri ile Uygur alfabesi ve edebiyatı anlatılmıştır.

Programda bilinen Türk devletleri anlatıldıktan sonra Türk kökenli oldukları kabul edilen diğer topluluklardan da bahsedilmiştir. Bu topluluklar Hazarlar, Bulgarlar, Macarlar, Peçenekler, Oğuzlar, Kumanlar ve Kabarlar'dır. Bu topluluklar programda şu şekilde yer almıştır; Batı Asya ve Doğu Avrupa Türk Devletleri: Hazar Devleti (Sınırları ve önemli şehirleri, İran ve Bizans ile ilişkileri, Ruslarla ilişkileri, medeniyetleri, sonları), Bulgar Devleti (Sınırları ve merkezi, İslam toplumlarıyla temasları, medeniyetleri, Batı Bulgar Devleti, Tuna Bulgarları, Tuna Bulgarlarının medeniyetleri- Madara Kitabesi), Macarlar (Kökenleri ve Batı'ya hareketleri, Macaristan'a yerleşmeleri), Peçenekler (Peçeneklerin Batı'ya hareketleri, Balkanlar ve Bizans'a akınları, Sonları, Kabarlar (Hazar boylarından biri) ve Çerkezler). Oğuzlar: Oğuzların Batı'ya hareketleri. Kumanlar: Kumanların

(Kıpçakların) Batı'ya hareketleri, Kumanların Doğu Avrupa ülkelerine akınları, sonları.

2.3. 1938 ORTA MEKTEP MÜFREDAT PROGRAMI

1938 Ortaokul Müfredat Programı'nda Milli Eğitim'in Genel Amaçları ve Tarih dersinin amaçları yer almamıştır. Programa göre ortaokul haftalık ders çizelgesi şu şekildedir; 1938 Ortaokul Programı'na göre Tarih dersinin haftalık ders saati Orta Mektep I. sınıfta 2 saat, II. sınıfta 2 saat, III. sınıfta 2 saat olarak belirlenmiştir (MEB, 1938).

Tablo 13. 1938 Orta Mektep Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları

I. SINIF	
I. Büyük Türk Tarih ve Medeniyetine Umumi Bir Bakış	- Türklerin anayurdu - Umumi göçler ve medeniyetler - Şark ve cenuba inen göç yolları - Garbe giden göç yolları - Göçlerden sonra Sümer, Ön Asya, Eti, Elam, Mısır, Ege havzası, Avrupa - Göçlerden evvel ve sonra Türk yurdu - Başlıca Türk devletleri
II. Çin	- Memleket- ahali - Tarih: İlk devirler, İmparatorluk devri, cenk - Medeniyet: Çin'i medenileştiren Türklerdir - Din, dil, yazı, edebiyat, güzel sanatlar, sanayi ve ticaret

III. Anayurtta En Eski Devletler	- Hun-Türk İmparatorluğu - Çin'e Hunların hâkim olması - Topa Türk Devleti
II. SINIF	
I. Alanlar ve Avrupa'yı İstilaları	
II. Avrupa'da Türk Hun İmparatorluğu	- Garbi Hun Devleti - Avrupa kavimlerinin karışması - Attila - Bizans üzerine hareket - Avrupa'da Türk Hun Medeniyeti
III. Avar İmparatorluğu	- Devletin kuruluşu, inkırazı, medeniyetleri
IV. Asya'da Göktürk İmparatorluğu	- Devletin kuruluşu, büyümesi, inkırazı - Türk Kutluk Devleti - Gök-Türklerin dini ve medeniyetleri - Devlet teşkilatları ahlak ve adetleri - Madencilik
V. Türkes Devleti	
VI. Karluk Devleti	
VII. Uygur Devleti	
VIII. Garbi Asya ve Şarki Avrupa Devletleri	- Hazar Devleti - Bulgar Devleti: Volga Bulgarları-Tuna

	Bulgarları - Macarlar - Peçenekler - Oğuzlar - Kumanlar
--	---

İslamiyet öncesi Türk tarihi, 1938 programında ortaokul I. sınıfta “*Büyük Türk Tarih ve Medeniyetine Umumi Bir Bakış*” başlığı altında ele alınmıştır. Konuya Türklerin anayurdunun tanıtımı ile başlanmış ve göçler konusu ile devam etmiştir. Göçlerin hangi yönleri yapıldığı anlatılmış ve Sümer, Eti, Elam, Mısır uygarlıklarından bahsedilerek Türklerin göçlerden sonra bu medeniyetlerle iletişim kurduğu anlatılmak istenmiştir. Göçlerin Türklerin yaşamını öncesinde ve sonrasında nasıl etkilediği, başlıca Türk devletleri ve Türklerin kullandıkları yazı çeşitleri de bu konu içerisinde ele alınmıştır.

Konunun ikinci bölümünde Çin’in siyasi ve kültürel tarihi ele alınmıştır. Konu içeriği şu şekilde belirlenmiştir; Çin: Sınırları ve halkı, İlk devirler, İmparatorluk devri, Çenk medeniyeti, Çin’i medeniyetleştiren Türkler, din, dil, yazı, edebiyat, güzel sanatlar, sanayi ve ticaret.

Çin tarihinden sonra göçlerin ardından Türklerin kendi anayurtlarında kalarak hangi devletleri kurdukları anlatılmıştır. İlk olarak Hun-Türk İmparatorluğu’nun sınırları, Mete Dönemi, genişlemesi ve yıkılması ele alınmıştır. Ardından Çin’in Hunlara hâkim oluşu ve Topa Türk Devleti (Tabgaçlar) anlatılmıştır.

Tarihte bilinen en eski Türk topluluğu olarak kabul edilen İskitlerin sınırları, halkı ve medeniyeti, siyasi ve kültürel tarihi de bu ünite içinde ele alınmıştır. İslamiyet öncesi Türk tarihi ile beraber Hint tarih ve medeniyeti, Kalde, Elam ve Asurlar, Mısır Medeniyeti, Etiler, Fenikeliler, İbraniler, İran tarihi, Ege Havzası, Eski İtalya ve Etrüskler de anlatılmıştır.

Ortaokul I. sınıfta sona eren İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları ortaokul II. sınıfta tekrar ele alınmıştır. Konuya Avrupa’da kurulan Türk-Hun İmparatorluğu ile

başlanmış ve Batı Hunları, Türklerin Avrupa'ya yönelik başlattığı Kavimler Göçü, Attila dönemi ve Avrupa Türklerinin kültür ve medeniyetinden bahsedilmiştir.

Konu içinde 5. yüzyılda Avrupa'nın durumu da ele alınmış ve Kavimler Göçü'nden sonra Germanler, Gotlar, Britanya'nın fethi, Franklar, Vandallar, Ostrogotlar ve Batı Roma'nın yıkılışı ele alınmıştır.

Avrupa tarihinden sonra yeniden Türk tarihine geçiş yapılmış ve Avarların kuruluş ve çöküşü, Gök-Türk tarihi (Devletin kuruluşu, devletin gelişmesi, çöküşü, Türk Kutluk Devleti, Gök-Türklerin dini ve medeniyeti, devlet teşkilatları, ahlak ve adetleri, madencilik), Türkeş, Karluk ve Uygur Devletleri ele alınmıştır.

Ünite sonunda Batı Asya ve Doğu Avrupa'da kurulan diğer Türk devletlerinden bahsedilmiştir. Hazarlar, Bulgarlar (Volga ve Tuna Bulgarları), Macarlar, Peçenekler, Oğuzlar ve Kumanlar anlatılarak konu sona erdirilmiştir.

2.4. 1949 TARİHLİ ORTAOKUL PROGRAMI

1949 Programı'nda Türk Milli Eğitimi'nin Genel Amaçları şu şekilde belirlenmiştir;

I- Toplumsal bakımdan;

- a. Türk milletinin bir evladı olmanın şerefini duyar ve sorumluluğunu kavrar,
- b. Şerefli Türk tarihinin değerlerini korur, Türk devriminin ilkelerine bağlı,
- c. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın sağladığı yurttaş hak ve hürriyetlerine saygılı,
- d. İnsanlara karşı iyi duygulu,
- e. Yurttaşlar arasında milli birlik esaslarını bozmayan fikir ayrılıklarını hoş görür,
- f. Kanunlara uyar ve medeni vazifelerini yerine getirir,
- g. Milli kaynakları korur,
- h. Kötü şartları düzeltmek için çalışır,
- i. Bilimsel çalışma ve ilerlemelerin genel refaha getireceği yardımı kavrar,

II- Kişisel bakımdan;

a. Öğrenme ve gelişme isteğine, pratik hayatın gerektirdiği bilgi ve becerilere sahip,

b. Ana dilini doğru olarak konuşur, okur ve yazar,

c. Kendisinin ve etrafındakilerin sağlığını korur,

d. Çevresinin sağlık şartlarını düzeltmek için uğraşır,

e. Sporlara ve temiz eğlencelere katılır ve bunları seyretmekten zevk alır,

f. Kendi davranışlarını kontrol edebilir ve iyiye yöneltir;

g. Serbest zamanlarını temiz ve faydalı işlerle geçirir,

h. Güzel sanatları ve tabiatı sever,

i. Sorumlu işler almaya hazırlıklı, teşebbüs kabiliyeti gelişmiş:

III- İnsanlık münasebetleri bakımından;

a. Başkaları ile birlikte çalışıp oynayabilir,

b. Sözüne güvenilir,

c. Davranışlarında toplumsal nezaket esaslarına uyar,

d. Aileye değer verir, evini idarede becerikli,

e. Ailesinin bütün üyelerine karşı saygılı ve şefkatli,

IV- Ekonomik hayat bakımından:

(Üretmen olarak)

a. Çalışmanın zevkini duyar,

b. İşi üzerindeki kudretini geliştirerek devam ettirir,

c. Yeteneklerine uygun işi seçebilir,

(Tüketici olarak)

d. Geçimini düzenlemeye muktedir,

e. Hesabını bilir, bir yurttaş olmasını sağlamaktır (MEB, 1949).

1949 Programı'nda Tarih dersinin genel amaçları ise şu şekilde belirtilmiştir:

- 1- Türk çocuklarını, Türk devriminin manası ve tarihi önemi üzerinde düşündürmek ve onların devrim değerlerine bağlılıklarını kuvvetlendirmek;
- 2- Bugünkü kültürün uzun bir geçmişin eseri olduğunu onlara kavratmak ve bu kültürde Türk milletinin hizmetlerini ve payını belirtmek;
- 3- Çocuklara, şerefli bir geçmişi olan büyük bir milletin evlatları olduklarını duyurarak onların Türk ulusunun geleceğine olan güvenlerini arttırmak ve kendilerini Türk milletinin ülkülerini gerçekleştirmek için her fedakârlığı göze alabilecek bir karakterde yetiştirmek;
- 4- Tarihte millete ve insanlığa hizmet etmiş büyük adamların hayatlarına ve hizmetlerine karşı öğrencilerde ilgi ve hayranlık uyandırmak;
- 5- İnsanların çevreleriyle yaşayışları arasındaki sıkı münasebeti belirterek insanların çevreleri üzerine nasıl tesir ettiklerini çocuklara kavratmak ve onlarda insanlığa karşı sevgi ve saygı duygusu uyandırmak;
- 6- Çocuklara bugünü daha iyi kavramaları için geçmişi inceletirken onların, içinde yaşadıkları devirde cereyan eden sosyal, ekonomik ve siyasal olayların sebepleri üzerinde düşünme, araştırma ve muhakeme etme yeteneklerinin gelişmesine yardım etmek;
- 7- Demokrasi hayatımızın gelişmesini incelerken, diğer demokrat milletlerin geçirmiş ve geliştirmekte oldukları gelişim safhalarını ve bu bakımdan takip edilen yolları araştırıp, incelemek;
- 8- Milletler ailesi içinde Türk ulusuna düşen insani ödevler bulunduğunu belirtip bunu öğrencilere duyurmak (MEB, 1949).

Tablo 14. 1949 Orta Mektep Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları

Ortaokul I. Sınıf	
I- Türklerin Anayurdu ve Göçler	Türklerin anayurdu ve buradaki yaşayış ve uygarlıkları Göçler ve sebepleri Göç yolları: Doğuya ve Güneye göçler, Batıya göçler Göçlerin etkileri ve sonuçları
II- Göçlerden sonra anayurtta kalan Türkler	Hun-Türk İmparatorluğu İskit İmparatorluğu
Ortaokul II. Sınıf	
I- Ortaçağ'a girerken	A- Batıda Ortaçağ'a toplu bir bakış: Ortaçağ'da Hristiyanlık, papalar, derebeylik B- Doğuda Ortaçağ: Hunlar ve Attila, Gök Türkler, Uygurlar, Türklerin Batıya ikinci yürüyüşleri

1949 programında İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları ortaokul I. sınıfta anlatılmıştır. Konuya Türklerin anayurdunun sınırları ve burada nasıl bir yaşam sürdükleriyle başlanmıştır. Ardından Türklerin doğu, batı ve güney yönünde göçleri ve neden göç ettikleri anlatılmıştır. Konu, göçlerin Türkler üzerindeki etkisi ve sonuçları ile sona ermiştir.

Konunun ikinci bölümü göçlerden sonra geride kalan Türklerin Hun-Türk İmparatorluğu'nu kuruşu ve Çin ve Hint medeniyetleri ile ilişkisini anlatarak başlamıştır. Kısaca İskitlerden de bahsedilmesi istenilmiştir.

Aynı ünite içinde Türk tarihi konularından sonra; Ön Asya Tarihi (Mezopotamya'nın coğrafi durumu, İlkçağlarda Anadolu, İlkçağlarda Akdeniz uygarlıklarına toplu bir bakış, Ege havzası, Roma tarihine toplu bir bakış) konuları da anlatılmış ve ünite sona erdirilmiştir.

Ortaokul II. sınıfta İslamiyet öncesi Türk tarihi yeniden ele alınmıştır. Üniteye Batı'da Ortaçağ'ın etkileri, Batı Roma'nın yıkılması, Karolenj İmparatorluğu, Hristiyanlık ve Papalık'ın durumu ve derebeylik sistemi anlatılarak başlanmıştır. Ardından Hunların Batı'ya doğru göçleri ve Atilla'nın faaliyetleri anlatılmıştır. Gök-Türkler, Uygurlar ve Batı'ya yapılan ikinci göçler de bu üniteye yer almıştır. Konu Doğu Roma İmparatorluğu'nun anlatılması ile sona erdirilmiştir.

2.5. 1951 TARİHLİ ORTAOKUL PROGRAMI

1951 Programı'nda Türk Milli Eğitimi'nin Genel Amaçları şu şekilde belirlenmiştir;

I- Toplumsal bakımdan;

- a. Türk milletinin bir evladı olmanın şerefini duyar ve sorumluluğunu kavrar,
- b. Şerefli Türk tarihinin değerlerini korur, Türk devriminin ilkelerine bağlı,
- c. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın sağladığı yurttaş hak ve hürriyetlerine saygılı,
- d. İnsanlara karşı iyi duygulu,
- e. Yurttaşlar arasında milli birlik esaslarını bozmayan fikir ayrılıklarını hoş görür,
- f. Kanunlara uyar ve medeni vazifelerini yerine getirir,
- g. Milli kaynakları korur,
- h. Kötü şartları düzeltmek için çalışır,
- i. Bilimsel çalışma ve ilerlemelerin genel refaha getireceği yardımı kavrar,

II- Kişisel bakımdan;

- a. Öğrenme ve gelişme isteğine, pratik hayatın gerektirdiği bilgi ve becerilere sahip,

- b. Ana dilini doğru olarak konuşur, okur ve yazar,
- c. Kendisinin ve etrafındakilerin sağlığını korur,
- d. Çevresinin sağlık şartlarını düzeltmek için uğraşır,
- e. Sporlara ve temiz eğlencelere katılır ve bunları seyretmekten zevk alır,
- f. Kendi davranışlarını kontrol edebilir ve iyiye yöneltir;
- g. Serbest zamanlarını temiz ve faydalı işlerle geçirir,
- h. Güzel sanatları ve tabiatı sever,
- i. Sorumlu işler almaya hazırlıklı, teşebbüs kabiliyeti gelişmiş:

III- İnsanlık münasebetleri bakımından;

- a. Başkaları ile birlikte çalışıp oynayabilir,
- b. Sözüne güvenilir,
- c. Davranışlarında toplumsal nezaket esaslarına uyar,
- d. Aileye değer verir, evini idarede becerikli,
- e. Ailesinin bütün üyelerine karşı saygılı ve şefkatli,

IV- Ekonomik hayat bakımından:

(Üretmen olarak)

- a. Çalışmanın zevkini duyar,
- b. İşi üzerindeki kudretini geliştirerek devam ettirir,
- c. Yeteneklerine uygun işi seçebilir,

(Tüketici olarak)

- d. Geçimini düzenlemeye muktedir,
- e. Hesabını bilir, bir yurttaş olmasını sağlamaktır (MEB, 1951).

1951 Programı'nda Tarih dersinin genel amaçları ise şu şekilde belirtilmiştir:

- 1- Türk çocuklarını, Türk devriminin manası ve tarihi önemi üzerinde düşündürmek ve onların devrim değerlerine bağlılıklarını kuvvetlendirmek;
- 2- Bugünkü kültürün uzun bir geçmişin eseri olduğunu onlara kavratmak ve bu kültürde Türk milletinin hizmetlerini ve payını belirtmek;
- 3- Çocuklara, şerefli bir geçmişi olan büyük bir milletin evlatları olduklarını duyurarak onların Türk ulusunun geleceğine olan güvenlerini arttırmak ve kendilerini Türk milletinin ülkülerini gerçekleştirmek için her fedakârlığı göze alabilecek bir karakterde yetiştirmek;
- 4- Tarihte millete ve insanlığa hizmet etmiş büyük adamların hayatlarına ve hizmetlerine karşı öğrencilerde ilgi ve hayranlık uyandırmak;
- 5- İnsanların çevreleriyle yaşayışları arasındaki sıkı münasebeti belirterek insanların çevreleri üzerine nasıl tesir ettiklerini çocuklara kavratmak ve onlarda insanlığa karşı sevgi ve saygı duygusu uyandırmak;
- 6- Çocuklara bugünü daha iyi kavramaları için geçmişi inceletirken onların, içinde yaşadıkları devirde cereyan eden sosyal, ekonomik ve siyasal olayların sebepleri üzerinde düşünme, araştırma ve muhakeme etme yeteneklerinin gelişmesine yardım etmek;
- 7- Demokrasi hayatımızın gelişmesini incelerken, diğer demokrat milletlerin geçirmiş ve geliştirmekte oldukları gelişim safhalarını ve bu bakımdan takip edilen yolları araştırıp, incelemek;
- 8- Milletler ailesi içinde Türk ulusuna düşen insani ödevler bulunduğunu belirtip bunu öğrencilere duyurmak (MEB, 1951).

Tablo 15. 1951 Ortaokul Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları

Ortaokul I. Sınıf	
I. Türklerin anayurdu ve göçler	1. Türklerin anayurdu ve buradaki yaşayışları 2. Göçler ve sebepleri 3. Göç yolları (Doğuya ve güneye göçler, batıya göçler) 4. Göçlerin etkileri ve sonuçları
II. Göçlerden sonra anayurtta kalan Türkler	1. Hun-Türk İmparatorluğu, komşu devletlerden Çin ve Hint devletleri ile siyasal ve kültürel münasebetleri 2. İskit İmparatorluğu
Ortaokul II. Sınıf	
I. Doğuda Ortaçağ	1. Hunlar, batıya yürüyüşleri ve Attila 2. Gök-Türkler 3. Uygurlar 4. Türklerin batıya ikinci yürüyüşleri

1951 programına göre ortaokul I. sınıfta İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları yer almıştır ve konu Türklerin anayurdunun sınırları ve göçleri ile buradaki yaşayışlarının anlatılmasıyla başlamıştır. Ardından göçlerin sebepleri, hangi yönlerde yapıldığı ve sonuçları ele alınmıştır.

Göçlerden sonra anayurtta kalan Türklerin kurmuş olduğu Türk-Hun İmparatorluğu ile konuya devam edilmiştir. Bu konu içerisinde Türklerin komşuları

Çinliler ve Hintlilerle münasebetleri, siyasal ve kültürel ilişkileri de ele alınmıştır. Aynı konu içinde İskit İmparatorluğu'ndan da bahsedilmiştir.

İskit tarihinden sonra Türk tarihinin anlatımına ara verilmiş ve şu konulardan bahsedilmiştir; Ön Asya Tarihi (Mezopotamya'nın coğrafi durumu), İlkçağlarda Anadolu (Etiler, Frikyalılar ve Lidyalılar), İlkçağlarda Akdeniz uygarlığına toplu bir bakış (Mısır yaşayış ve uygarlık, Fenikeliler ve İbraniler), Ege Havzası (Girit ve Miken Uygarlıkları, Yunanlılar, Yunanlılarda Kültür ve Uygarlık, İskender ve Helenizm), Roma tarihine toplu bir bakış (Etrüskler ve Eski İtalya, Krallık-Cumhuriyet- İmparatorluk devri, Hristiyanlığın çıkışı ve yayılışı, Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesi).

İlkçağ Mezopotamya tarihi, Mısır uygarlığı ve Roma İmparatorluğu'ndan bahsedilmesinin ardından Kavimler Göçü ile Türk tarihine yeniden başlanmıştır. Ortaokul I. sınıf konuları Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ile sona ermiştir.

Ortaokul II. sınıfta yeniden Ortaçağ tarihi ele alınmıştır. Batı Roma'nın yıkılışı, Karolenj İmparatorluğu, Hristiyanlık ve Papalık'ın durumu ve derebeylik sistemi ile konuya giriş yapılmış ve ardından Türklerin Batı'ya yürüyüşleri ve Attila, Gök-Türk ve Uygur Devletlerinden bahsedilmiştir. Konu Bizans İmparatorluğu'nun kuruluşu ile sona ermiştir.

2.6. 1962 TARİHLİ ORTAOKUL PROGRAMI

1962 Programı'nda Türk Milli Eğitimi'nin Genel Amaçları şu şekilde belirlenmiştir;

I- Toplumsal bakımdan;

- a. Türk milletinin bir evladı olmanın şerefini duyar ve sorumluluğunu kavrar,
- b. Şerefli Türk tarihinin değerlerini korur, Türk devriminin ilkelerine bağlı,
- c. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın sağladığı yurttaş hak ve hürriyetlerine saygılı,
- d. İnsanlara karşı iyi duygulu,
- e. Yurttaşlar arasında milli birlik esaslarını bozmayan fikir ayrılıklarını hoş görür,

- f. Kanunlara uyar ve medeni ödevlerini yerine getirir,
- g. Milli kaynakları korur,
- h. Kötü şartları düzeltmek için çalışır,
- i. Bilimsel çalışma ve ilerlemelerin genel yönence getireceği yardımı kavrar,

II- Kişisel bakımdan;

- a. Öğrenme ve gelişme isteğine, pratik hayatın gerektirdiği bilgi ve becerikliliklere sahip,
- b. Ana dilini doğru olarak konuşur, okur ve yazar,
- c. Kendisinin ve çevresindekilerin sağlığını korur,
- d. Çevresinin sağlık şartlarını düzeltmek için uğraşır,
- e. Sporlara ve diğer temiz eğlencelere katılır ve bunları seyretmekten hoşlanır,
- f. Kendi davranışlarını denetleyebilir ve iyiye yöneltir;
- g. Serbest zamanlarını temiz ve yararlı işlerle geçirir,
- h. Güzel sanatları ve tabiatı sever,
- i. Sorumlu işler almaya hazırlıklı, girişkenlik yeteneği gelişmiş:

III- İnsanlık münasebetleri bakımından;

- a. Başkaları ile birlikte çalışıp oynayabilir,
- b. Sözüne güvenilir,
- c. Davranışlarında toplumsal naziklik ilkelerine uyar,
- d. Aileye değer verir, evini yönetmede becerikli,
- e. Ailesinin bütün üyelerine karşı saygılı ve şefkatli,

IV- Ekonomik hayat bakımından:

(Üretmen olarak)

- a. Çalışmanın zevkini duyar,
- b. İşi üzerindeki kudretini geliştirerek sürdürür,

c. Yeteneklerine uygun işi seçebilir, mesleğinde başarılı

(Tüketici olarak)

d. Geçimini düzenleme gücünde,

e. Hesabını bilir, bir yurttaş olmasını sağlamaktır (MEB, 1962).

1962 Programı'nda Tarih dersinin genel amaçları ise şu şekilde belirtilmiştir:

1- Türk çocuklarını, Türk devriminin anlamı ve tarihi önemi üzerinde düşündürmek ve onların devrim değerlerine bağlılıklarını pekiştirmek;

2- Bugünkü kültürün uzun bir geçmişin eseri olduğunu onlara kavratmak ve bu kültürde Türk milletinin hizmetlerini ve payını belirtmek;

3- Çocuklara, şerefli bir geçmişi olan büyük bir milletin evlatları olduklarını duyurarak onların Türk milletinin geleceğine olan güvenlerini arttırmak ve kendilerini Türk milletinin ülkülerini gerçekleştirmek için her fedakârlığı göze alabilecek bir karakterde yetiştirmek;

4- Tarihte millete ve insanlığa hizmet etmiş büyük adamların hayatlarına ve hizmetlerine karşı öğrencilerde ilgi ve hayranlık uyandırmak;

5- İnsanların çevreleriyle yaşayışları arasındaki sıkı ilişkiyi belirterek insanların çevreleri üzerine nasıl etki yaptıklarını çocuklara kavratmak ve onlarda insanlığa karşı sevgi ve saygı duygusu uyandırmak;

6- Çocuklara bugünü daha iyi kavramaları için geçmişi inceletirken onların, içinde yaşadıkları çağda geçen sosyal, ekonomik ve siyasal olayların nedenleri üzerinde düşünme, araştırma ve muhakeme etme yeteneklerinin gelişmesine yardım etmek;

7- Demokrasi hayatımızın gelişmesini incelerken, diğer demokrat milletlerin geçirmiş ve geliştirmekte oldukları gelişim evrelerini ve bu bakımdan güdülen yolları araştırıp, incelemek;

8- Milletler ailesi içinde Türk ulusuna düşen insani ödevler bulunduğunu belirtip bunu öğrencilere duyurmak.

Programa göre Tarih dersi ortaokul I. sınıfta 2 saat, II. sınıfta 2 saat, III. sınıfta 2 saat olarak belirlenmiştir (MEB, 1962).

Tablo 16. 1962 Ortaokul Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları

Ortaokul I. Sınıf	
I. Türklerin anayurdu ve göçler	1. Türklerin anayurdu ve buradaki yaşayışları 2. Göçler ve sebepleri 3. Göç yolları (Doğuya ve güneye göçler, batıya göçler) 4. Göçlerin etkileri ve sonuçları
II. Göçlerden sonra anayurtta kalan Türkler	1. Hun-Türk İmparatorluğu, komşu devletlerden Çin ve Hint devletleri ile siyasal ve kültürel münasebetleri 2. İskit İmparatorluğu
Ortaokul II. Sınıf	
I. Doğuda Ortaçağ	1. Hunlar, batıya yürüyüşleri ve Attila 2. Gök-Türkler 3. Uygurlar 4. Türklerin batıya ikinci yürüyüşleri

1962 programında ortaokul I. sınıfta İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları yer almıştır. Konuya Türklerin anayurdunun sınırlarının neresi olduğu ve buradaki yaşam şekilleri ele alınarak başlanmıştır. Daha sonra Türklerin doğu, güney ve batı yönünde yaptıkları göçler ve göçlerin nedenleri anlatıldıktan sonra göçlerin Türkler üzerine etkisi ve sonuçları ile konu tamamlanmıştır.

Konunun ikinci bölümünde geride kalan Türklerin bir araya gelerek kurduğu Hun-Türk İmparatorluğu ve Çin ve Hint devletleri ile ilişkileri anlatılmıştır. Ardından da İskit İmparatorluğu'ndan kısaca bahsedilmiştir. Ortaokul I. sınıf konusu bu şekilde sona ermiştir.

Ortaokul II. sınıfta tekrar İslamiyet öncesi Türk tarihi ele alınmıştır. Ancak bu konuya önce Ön Asya Tarihi (Mezopotamya'nın coğrafi durumu), İlkçağlarda Anadolu (Etiler, Frikyalılar ve Lidyalılar), İlkçağlarda Akdeniz uygarlığına toplu bir bakış (Mısır, yaşayış ve uygarlık, Fenikeliler ve İbraniler), Ege Havzası (Girit ve Miken Uygarlıkları, Yunanlılar, Yunanlılarda Kültür ve Uygarlık, İskender ve Helenizm), Roma tarihine toplu bir bakış (Etrüskler ve Eski İtalya, Krallık-Cumhuriyet-İmparatorluk devri, Hristiyanlığın çıkışı ve yayılışı, Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesi) içeriklerinden bahsedilerek başlanmış, ardından Kavimler Göçü ve Batı Roma'nın yıkılışı ile Türk tarihine giriş yapılmıştır. Türk tarihinin Batı'daki seyri, Hunların buraya gelişi ve Attila'nın faaliyetleri ile başlamış, ardından tekrar anayurda dönerek Gök-Türk ve Uygurlar anlatılmıştır. Konu Türklerin ikinci kez Batı'ya gidişi ve Bizans İmparatorluğu'nun kuruluşu ile sona ermiştir.

2.7. 1970 TARİHLİ ORTAOKUL PROGRAMI

1970 Programı'nda Türk Milli Eğitimi'nin Genel Amaçları şu şekilde belirlenmiştir;

I- Toplumsal bakımdan;

- a. Türk milletinin bir evladı olmanın şerefini duyar ve sorumluluğunu kavrar,
- b. Şerefli Türk tarihinin değerlerini korur, Türk devriminin ilkelerine bağlı,
- c. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın sağladığı yurttaş, hak ve hürriyetlerine saygılı,
- d. İnsanlara karşı iyi duygulu,
- e. Yurttaşlar arasında milli birlik ilkelerini bozmayan fikir ayrılıklarını hoş görür,
- f. Kanunlara uyar ve medeni ödevlerini yerine getirir,

- g. Milli kaynakları korur,
- h. Kötü şartları düzeltmek için çalışır,
- i. Bilimsel çalışma ve ilerlemelerin genel yönence getireceği yardımı kavrar,

II- Kişisel bakımdan;

- a. Öğrenme ve gelişme isteğine, pratik hayatın gerektirdiği bilgi ve becerikliliklere sahip,
- b. Ana dilini doğru olarak konuşur, okur ve yazar,
- c. Kendisinin ve çevresindekilerin sağlığını korur,
- d. Çevresinin sağlık şartlarını düzeltmek için uğraşır,
- e. Sporlara ve diğer temiz eğlencelere katılır ve bunları seyretmekten hoşlanır,
- f. Kendi davranışlarını denetleyebilir ve iyiye yöneltir;
- g. Serbest zamanlarını temiz ve yararlı işlerle geçirir,
- h. Güzel sanatları ve tabiatı sever,
- i. Sorumlu işler almaya hazırlıklı, girişkenlik yeteneği gelişmiş:

III- İnsanlık münasebetleri bakımından;

- a. Başkaları ile birlikte çalışıp oynayabilir,
- b. Sözüne güvenilir,
- c. Davranışlarında toplumsal naziklik ilkelerine uyar,
- d. Aileye değer verir, evini yönetmede becerikli,
- e. Ailesinin bütün üyelerine karşı saygılı ve şefkatli,

IV- Ekonomik hayat bakımından:

(Üretmen olarak)

- a. Çalışmanın zevkini duyar,
- b. İş üzerindeki kudretini geliştirerek sürdürür,
- c. Yeteneklerine uygun iş seçebilir, mesleğinde başarılı

(Tüketici olarak)

d. Geçimini düzenleme gücünde,

e. Hesabını bilir, bir yurttaş olmasını sağlamaktır (MEB, 1970).

1970 Programı'nda Tarih dersinin genel amaçları ise şu şekilde belirtilmiştir:

- 1- Türk çocuklarını, Türk devriminin anlamı ve tarihi önemi üzerinde düşündürmek ve onların devrim değerlerine bağlılıklarını pekiştirmek;
- 2- Bugünkü kültürün uzun bir geçmişin eseri olduğunu onlara kavratmak ve bu kültürde Türk milletinin hizmetlerini ve payını belirtmek;
- 3- Çocuklara, şerefli bir geçmişi olan büyük bir milletin evlatları olduklarını duyurarak onların Türk milletinin geleceğine olan güvenlerini arttırmak ve kendilerini Türk milletinin ülkülerini gerçekleştirmek için her fedakârlığı göze alabilecek bir karakterde yetiştirmek;
- 4- Tarihte milletine ve insanlığa hizmet etmiş büyük adamların hayatlarına ve hizmetlerine karşı öğrencilerde ilgi ve hayranlık uyandırmak;
- 5- İnsanların çevreleriyle yaşayışları arasındaki sıkı ilişkiyi belirterek insanların çevreleri üzerine nasıl etki yaptıklarını çocuklara kavratmak ve onlarda insanlığa karşı sevgi ve saygı duygusu uyandırmak;
- 6- Çocuklara bugünü daha iyi kavramaları için geçmişi inceletirken onların, içinde yaşadıkları çağda geçen sosyal, ekonomik ve siyasal olayların nedenleri üzerinde düşünme, araştırma ve muhakeme etme yeteneklerinin gelişmesine yardım etmek;
- 7- Demokrasi hayatımızın gelişmesini incelerken, diğer demokrat milletlerin geçirmiş ve geliştirmekte oldukları gelişim evrelerini ve bu bakımdan güdülen yolları araştırıp, incelemek;
- 8- Milletler ailesi içinde Türk ulusuna düşen insani ödevler bulunduğunu belirtip bunu öğrencilere duyurmak (MEB, 1970).

Programa göre Tarih dersi ortaokul I. sınıfta 2 saat, II. sınıfta 2 saat, III. sınıfta 2 saat olarak belirlenmiştir.

Tablo 17. 1970 Ortaokul Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları

Ortaokul I. Sınıf	
I. Türklerin anayurdu ve göçler	1. Türklerin anayurdu ve buradaki yaşayışları 2. Göçler ve sebepleri 3. Göç yolları (Doğuya ve güneye göçler, batıya göçler) 4. Göçlerin etkileri ve sonuçları
II. Göçlerden sonra anayurtta kalan Türkler	1. Hun-Türk İmparatorluğu, komşu devletlerden Çin ve Hint devletleri ile siyasal ve kültürel münasebetleri 2. İskit İmparatorluğu
Ortaokul II. Sınıf	
I. Doğuda Ortaçağ	1. Hunlar, batıya yürüyüşleri ve Attila 2. Gök-Türkler 3. Uygurlar 4. Türklerin batıya ikinci yürüyüşleri

1970 programında ortaokul I. sınıfta İslamiyet öncesi Türk tarihi konusu “*Türklerin anayurdu ve göçler*” başlığı altında Türklerin anayurdunun tanımı ve burada sürdürdükleri yaşam ve uygarlıklarının anlatılması ile başlamıştır. Daha sonra Türklerin neden göç ettiği, hangi yönlere gittiği, bu göçlerin Türkler üzerine etkileri ve sonuçları anlatılmıştır.

“*Göçlerden sonra anayurtta kalan Türkler*” başlığı altında ise Hun-Türk İmparatorluğu, bunların Hint ve Çinlilerle ilişkileri, siyasi ve kültürel özellikleri

anlatılmıştır. Ardından kısaca İskit İmparatorluğu'ndan bahsedilmiştir. İskit tarihinden sonra Türk tarihine ara verilmiş ve şu konular anlatılmıştır; Ön Asya Tarihi (Mezopotamya'nın coğrafi durumu), İlkçağlarda Anadolu (Etiler, Frikyahılar ve Lidyahılar), İlkçağlarda Akdeniz uygarlığına toplu bir bakış (Mısır, yaşayış ve uygarlık, Fenikeliler ve İbraniler), Ege Havzası (Girit ve Miken Uygarlıkları, Yunanlılar, Yunanlılarda Kültür ve Uygarlık, İskender ve Helenizm), Roma tarihine toplu bir bakış (Etrüskler ve Eski İtalya, Krallık-Cumhuriyet-İmparatorluk devri, Hristiyanlığın çıkışı ve yayılışı, Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesi, Kavimler Göçü ve Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılması, Romalıların yaşayış ve uygarlıkları)

Ortaokul I. sınıfta İslamiyet öncesi Türk tarihi bu şekilde bitirilmiştir. Ortaokul II. sınıfta ise “Ortaçağ’a Girerken” başlığı altında Ortaçağ’da Batı’nın durumu, Batı Roma İmparatorluğu’nun yıkılmasından sonraki durum, Karolenj İmparatorluğu, Ortaçağ’da Hristiyanlık ve Papalar, derebeylik anlatılmıştır. “Doğuda Ortaçağ” başlığında ise Hunların Batı’ya gelişi ve Attila, Gök-Türk ve Uygur tarihi ve Türklerin Batı’ya yönelik ikinci göçleri anlatılmıştır. Konu Bizans İmparatorluğu’nun kuruluşu ve Heraklius Sülalesi döneminin anlatılması ile sona ermiştir.

2.8. 1995 TARİHLİ İLKÖĞRETİM II. KADEME PROGRAMI

Türk milli eğitiminin genel amaçları şu şekilde belirtilmiştir;

I. Genel Amaçlar:

Madde 2.

Türk Milli Eğitiminin genel amacı, Türk Milletinin bütün fertlerini;

1. Atatürk inkılap ve ilkelerine ve Anayasada ifadesi bulunan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar yetiştirmek;

2. Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek;

3. İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak;

Böylece, bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu arttırmak; öte yandan milli birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır.

II. Özel Amaçlar:

Madde 3. Türk eğitim ve öğretim sistemi, bu genel amaçları gerçekleştirecek şekilde düzenlenir ve çeşitli derece ve türdeki eğitim kurumlarının özel amaçları, genel amaçlara ve aşağıda sıralanan temel ilkelere uygun olarak tespit edilir.

Türk Milli Eğitiminin Temel İlkeleri

I. Genellik ve Eşitlik:

Madde 4. Eğitim kurumları dil, ırk, cinsiyet ve din ayrımı gözetilmeksizin herkese açıktır. Eğitimde hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz.

II. Ferdin ve toplumun ihtiyaçları:

Madde 5. Milli eğitim hizmeti, Türk vatandaşlarının istek ve kabiliyetleri ile Türk toplumunun ihtiyaçlarına göre düzenlenir.

III. Yönelme:

Madde 6. Fertler, eğitimleri süresinde, ilgi, istidat ve kabiliyetleri ölçüsünde ve doğrultusunda çeşitli programlara veya okullara yöneltilerek yetiştirilirler.

Milli eğitim sistemi, her bakımdan, bu yöneltmeyi gerçekleştirecek biçimde düzenlenir.

Yöneltilmede ve başarının ölçülmesinde rehberlik hizmetlerinden ve objektif ölçme ve değerlendirme metotlarından yararlanılır.

IV. Eğitim Hakkı:

Madde 7. İlköğretim görmek her Türk vatandaşının hakkıdır. İlköğretim kurumlarından sonraki eğitim kurumlarından vatandaşlar ilgi, istidat ve kabiliyetleri ölçüsünde yararlanırlar.

V. Fırsat ve imkân eşitliği:

Madde 8. Eğitimde kadın, erkek herkese fırsat ve imkân eşitliği sağlanır.

Maddi imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin en yüksek eğitim kademelerine kadar öğrenim görmelerini sağlamak amacıyla parasız yatılılık, burs kredi ve başka yollarla gerekli yardımlar yapılır.

Özel eğitime ve korunmaya muhtaç çocukları yetiştirmek için özel tedbirler alınır.

VI. Süreklilik:

Madde 9. Fertlerin genel ve mesleki eğitimlerinin hayat boyunca devam etmesi esastır.

Gençlerin eğitimi yanında, hayata ve iş alanlarına olumlu bir şekilde uymalarına yardımcı olmak üzere, yetişkinlerin sürekli eğitimini sağlamak için gerekli tedbirler almak da bir eğitim görevidir.

VII. Atatürk İnkılap ve İlkeleri ve Atatürk Milliyetçiliği:

Madde 10. Eğitim sistemimizin her derece ve türü ile ilgili ders programlarının hazırlanıp uygulanmasında ve her türlü eğitim faaliyetlerinde Atatürk inkılap ve ilkeleri Anayasada ifadesini bulmuş olan Atatürk milliyetçiliği temel olarak alınır. Milli ahlak ve milli kültürün bozulup yozlaşmadan kendimize has şekli ile evrensel kültür içinde korunup geliştirilmesine ve öğretilmesine önem verilir.

Milli birlik ve bütünlüğün temel unsurlarından biri olarak Türk dilinin eğitimin her kademesinde, özellikleri bozulmadan ve aşırılığa kaçılmadan öğretilmesine önem verilir; çağdaş eğitim ve bilim dili halinde zenginleşmesine

çalışılır ve bu maksatla Atatürk kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile işbirliği yapılarak Milli Eğitim Bakanlığınca gereken tedbirler alınır.

VIII. Demokrasi Eğitimi

Madde 11. Güçlü ve istikrarlı, hür ve demokratik bir toplum düzeninin gerçekleşmesi ve devamı için yurttaşların sahip olmaları gereken demokrasi bilincinin, yurt yönetimine ait bilgi, anlayış ve davranışlarla sorumluluk duygusunun ve manevi değerlere saygının, her türlü eğitim çalışmalarında öğrencilere kazandırılıp geliştirilmesine çalışılır; ancak, eğitim kurumlarında Anayasada ifadesi bulan Atatürk milliyetçiliğine aykırı siyasi ve ideolojik telkinler yapılmasına ve bu nitelikteki günlük siyasi olay ve tartışmalara karışılmasına hiçbir şekilde meydan verilmez.

IX. Laiklik

Madde 12. Türk milleti eğitiminde laiklik esastır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilköğretim ve ortaokullar ile lise ve dengi okullarda okutulan zorunlu dersler arasında yer alır.

X. Bilimsellik:

Madde 13. Her derece ve türdeki ders programları ve eğitim metotlarıyla ders araç ve gereçleri, bilimsel ve teknolojik esaslara ve yeniliklere, çevre ve ülke ihtiyaçlarına göre sürekli olarak geliştirilir.

Eğitimde verimliliğin artırılması ve sürekli olarak gelişme ve yenileşmenin sağlanması bilimsel araştırma ve değerlendirmelere dayalı olarak yapılır.

Bilgi ve teknoloji üretmek ve kültürümüzü geliştirmekle görevli eğitim kurumları gereğince donatılıp güçlendirilir; bu yöndeki çalışmalar maddi ve manevi bakımdan teşvik edilir ve desteklenir.

XI. Planlılık

Madde 14. Milli eğitimin gelişmesi iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınma hedeflerine uygun olarak eğitim- insan gücü- istihdam ilişkileri dikkate alınmak suretiyle, sanayileşme ve tarımda modernleşmede gerekli teknolojik gelişmeyi

sağlayacak mesleki ve teknik eğitime ağırlık verecek biçimde planlanır ve gerçekleştirilir.

Mesleklerin kademeleri ve her kademenin unvan, yetki ve sorumlulukları kanunla tespit edilir ve her derece ve türdeki örgün ve yaygın mesleki eğitim kurumlarının kuruluş ve programları bu kademelere uygun olarak düzenlenir.

Eğitim kurumlarının yer, personel, bina, tesis ve ekleri, donatım, araç gereç ve kapasiteleri ile ilgili standartlar önceden tespit edilir ve kurumların bu standartlara göre optimal büyüklükte kurulması ve verimli olarak işletilmesi sağlanır.

XII. Karma eğitim:

Madde 15. Okullarda kız ve erkek karma eğitim yapılması esastır. Ancak eğitimin türüne, imkân ve zorunluluklara göre bazı okullar yalnızca kız veya yalnızca erkek öğrencilere ayrılabilir.

XIII. Okul ile ailenin işbirliği:

Madde 16. Eğitim kurumlarının amaçlarının gerçekleştirilmesinde katkıda bulunmak için okul ile aile arasında işbirliği sağlanır.

Bu maksatla okullarda okul- aile birlikleri kurulur. Okul- aile birliklerinin kuruluş ve işleyişleri Milli Eğitim Bakanlığınca çıkarılacak bir yönetmelikle düzenlenir.

XIV. Her yerde eğitim:

Madde 17. Milli eğitimin amaçları yalnızca resmi ve özel eğitim kurumlarında değil, aynı zamanda evde, çevrede, işyerlerinde, her yerde ve her fırsatta gerçekleştirilmeye çalışılır. Resmi özel ve gönüllü her kuruluşun eğitimle ilgili faaliyetleri, Milli Eğitimin amaçlarına uygunluğu bakımından Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetimine tabidir (MEB, 1995).

1995 programında “Tarih” dersi “*Milli Tarih*” adını almıştır. Sınıf seviyesi de ortaokul I., II. ve III. sınıf yerine ilköğretim II. kademe 6., 7. ve 8. sınıf şeklinde değiştirilmiştir.

Milli Tarih dersinin genel amaçları şu şekilde programda yer almıştır;

- 1- Türk milletinin dünya tarihindeki önemini, milletler ailesi içindeki şerefli geçmişini ve yerini, insanlığa yaptığı hizmetleri, dünya kültür ve medeniyetinin gelişmesindeki büyük payını öğretip kavratmak, onların milli duygularını daha şuurlu ve köklü kılmak;
- 2- Türk milletinin zekâ ve kabiliyetini, çalışkanlığını, ilim ve sanatseverliğini, estetik zevkini insanlık duygusunun yüceliğini benimsetmek ve bu üstün özelliklerin davranış haline gelmesini sağlamak;
- 3- Tarihte büyük medeniyetler kurmuş, köklü bir geçmişe sahip büyük bir milletin evladı olduklarının sorumluluğunu duyurmak; gelecek için ümit ve güven vererek Türk milletine, dünya milletleri içinde layık olduğu yeri sağlama ve Atatürk'ün direktifleri uyarınca “milli kültürümüzü muassır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkarma” yolunda durmadan çalışmaları, sürekli bir çaba göstermeleri ve bu uğurda her fedakârlığı göze alabilmeleri gerektiği şuurunu vermek;
- 4- Bugünü daha iyi değerlendirebilmeleri için geçmiş çağlardaki sosyal, ekonomik ve siyasi olayların sebepleri ve sonuçları üzerinde, günümüzle kıyaslama yaparak düşünme, araştırma ve muhakeme etme yeteneğini geliştirmek;
- 5- Atatürk'ün, “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” ilkesinin ve devletimizin bağımsızlığının ancak yurt ve millet bütünlüğümüzün bozulmasına fırsat vermemek ve güçlü olmakla devam ettirilebileceği gerçeğini kavratmak;
- 6- Tarihi olaylara yön veren kişilerin, yerinde ve zamanında gösterdikleri uzak görüşlülük, yüksek kavrayış, cesaret, fedakârlık ve kahramanlıkları veya uzağı göremeyişleri ve şuursuz davranışları sebebiyle olayların ve tarihin akışını nasıl etkilediklerini göstermek;
- 7- Toplumu yönlendiren Atatürk ve diğer Türk büyüklerinin sadece milli değil, evrensel yönlerini de kavratmak ve takdir ettirmek; milletimize düşen insanlık görevleri bulunduğunu belirtmek ve onlarda insanlığa sevgi, saygı ve hizmet verme duygusu uyandırmak;

8- Milli bağımsızlığımızın ve demokrasinin değerini kavratmak; yurt ve millet bütünlüğümüzü koruma, milli çıkarlarımızı ve demokrasiyi üstün tutma şuurunu ve davranışını kazandırmak;

9- Geçmişle içinde bulunduğumuz zaman arasında bağlantı kurdurup gün geçtikçe daha da çoğalarak karmaşık hale gelen yurt ve dünya meselelerini iyi değerlendiren, meseleler yaratmak yerine sağduyu ile hareket ederek onlara çözüm getirebilen; milli, manevi ve maddi değerlerimize yürekten bağlı bir kişilik kazandırmaktır (MEB, 1995).

Tablo 18. 1995 İlköğretim II. Kademe Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları

Ünite I. Orta Asya Türkleri ve Göçler	
1. Türklerin ilk yurdu Orta Asya	A. Orta Asya'nın yeri B. Göçler, sebepleri ve sonuçları C. Türk medeniyetinin eski ve köklü bir medeniyet oluşu
2. Göçlerden sonra Orta Asya'da kurulan ilk Türk devletleri	A. Hunlar B. Gök-Türkler C. Uygurlar D. Orta Asya Türk kültür ve medeniyeti
3. Türklerin Avrupa'ya göçleri	A. Avrupa Hun Devleti B. Avrupa'ya göç eden diğer Türk kavimleri

1995 programına göre ilköğretim II. kademe 6. sınıfta İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları Ünite I'de "*Orta Asya Türk Tarihi ve Göçler*" başlığı altında anlatılmıştır. Üniteye Türklerin ilk anayurdu olan Orta Asya'nın sınırlarının tanıtılması ile başlanmıştır. Ardından Türklerin buradan göç etme nedenleri ve

göçlerin sonucundan bahsedilmiştir. İkinci bölümde “*Göçlerden Sonra Orta Asya’da Kurulan İlk Türk Devletleri*” başlığıyla Hun tarihi, Gök-Türk tarihi ve Uygur tarihi anlatılmıştır. Bu devletlerin uygarlık ve medeniyetleri tek tek anlatılmak yerine “*Orta Asya Türk Kültür ve Medeniyeti*” başlığı altında genel olarak anlatılmıştır. Üçüncü bölümde ise “*Türklerin Avrupa’ya Göçleri*” başlığıyla Avrupa Hun Devleti’nin siyasi tarihi anlatılmış ve ardından Avrupa’ya göç eden diğer Türk kavimleri anlatılmıştır.

2.9. 2005 TARİHLİ İLKÖĞRETİM II. KADEME PROGRAMI

2005 İlköğretim II. Kademe Programı’na göre Türk Milli Eğitimi’nin Genel Amaçları şunlardır:

Madde 2.

Türk Millî Eğitiminin genel amacı, Türk milletinin bütün fertlerini;

1. Atatürk inkılâp ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk milletinin millî, ahlâkî, insanî, manevî ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış hâline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek;
2. Beden, zihin, ahlâk, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip; insan haklarına saygılı; kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek;
3. İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek, gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak; böylece, bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak; öte yandan millî birlik ve bütünlük içinde iktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve

nihayet Türk milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır (MEB, 2005).

Sosyal Bilgiler dersinin amaçları ise programda şu şekilde yer almıştır:

- 1- Özgür bir birey olarak fiziksel, duygusal özelliklerinin; ilgi, istek ve yeteneklerinin farkına varır.
- 2- Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak, vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, ulusal bilince sahip bir vatandaş olarak yetişir.
- 3- Atatürk İlke ve İnkılâplarının, Türkiye Cumhuriyetinin sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmasındaki yerini kavrar; lâik, demokratik, ulusal ve çağdaş değerleri yaşatmaya istekli olur.
- 4- Hukuk kurallarının herkes için bağlayıcı olduğunu, tüm kişi ve kuruluşların yasalar önünde eşit olduğunu gerekçeleriyle bilir.
- 5- Türk kültürünü ve tarihini oluşturan temel öge ve süreçleri kavrayarak, millî bilincin oluşmasını sağlayan kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi gerektiğini kabul eder.
- 6- Yaşadığı çevrenin ve dünyanın coğrafi özelliklerini tanıyarak, insanlar ile doğal çevre arasındaki etkileşimi açıklar.
- 7- Bilgiyi uygun ve çeşitli biçimlerde (harita, grafik, tablo, küre, diyagram, zaman şeridi vb.) kullanır, düzenler ve geliştirir.
- 8- Ekonominin temel kavramlarını anlayarak, kalkınmada ve uluslararası ekonomik ilişkilerde ulusal ekonominin yerini kavrar.
- 9- Meslekleri tanır, çalışmanın toplumsal yaşamdaki önemine ve her mesleğin gerekli olduğuna inanır.
- 10- Farklı dönem ve mekânlara ait tarihsel kanıtları sorgulayarak insanlar, nesneler, olaylar ve olgular arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirler, değişim ve sürekliliği algılar.
- 11- Bilim ve teknolojinin gelişim sürecini ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini kavrayarak bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanır.

12- Bilimsel düşünmeyi temel alarak bilgiye ulaşma, bilgiyi kullanma ve üretmede bilimsel ahlâkı gözetir.

13- Birey, toplum ve devlet arasındaki ilişkileri açıklarken, sosyal bilimlerin temel kavramlarından yararlanır.

14- Katılımın önemine inanır, kişisel ve toplumsal sorunların çözümü için kendine özgü görüşler ileri sürer.

15- İnsan hakları, ulusal egemenlik, demokrasi, lâiklik, cumhuriyet kavramlarının tarihsel süreçleri ve günümüz Türkiye'si üzerindeki etkilerini kavrayarak yaşamını demokratik kurallara göre düzenler.

16- Farklı dönem ve mekânlardaki toplumlararası siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik etkileşimi analiz eder.

17- İnsanlığın bir parçası olduğu bilincini taşıyarak, ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konulara duyarlılık gösterir (MEB, 2005)

Tablo 19. 2005 İlköğretim II. Kademe Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları

ÜNİTE ADI	KAZANIM	ETKİNLİK	AÇIKLAMA
İlköğretim II. Kademe 6.Sınıf İpek Yolu'nda Türkler	. Destan, yazıt ve diğer belgelerden yararlanarak, Orta Asya ilk Türk devletlerinin siyasal, ekonomik ve kültürel özelliklerine ilişkin çıkarımlarda bulunur.	 “Oğuz Kağan Destanı ve Hunlar” (Oğuz Kağan Destanından seçilen metindeki bilgiler Hunlar ile ilişkilendirilir.) (1. kazanım) “Türeyiş ve Ergenekon Destanları” (Destanlar incelenerek Kök	[!]Türk destanları, yazıtlar, döneme ait seyahatnamele r vb. belgelerden elde edilen bilgiler çerçevesinde Hun, Kök Türk ve Uygur dönemi ele

		Türklerin yaşamlarına ilişkin çıkarımlarda bulunulur.) (1. kazanım) “Bilge Kağan’dan Mesaj” (Yazıtlardan oluşturulan bir metinden yararlanılarak Kök Türklerin siyasi ve sosyal yaşamlarına ilişkin çıkarımlarda bulunulur.) (1. kazanım) “Destan ve Yazıtlara Göre Uygurlar” (Uygur dönemi yazıt ve destanları incelenerek dönemin Türk kültürünün özelliklerine ilişkin çıkarımlarda bulunulur.) (1. kazanım)	alınacak; Kavimler Göçü ve sonuçlarına da yer verilecektir. (1.kazanım) [!] Türk adının geçtiği ilk tarihsel metinler olan yazıtların önemi vurgulanacaktır. (1. kazanım)
	. Orta Asya ilk Türk devletlerinin	 “İpek Yolu ve Türkler” (İpek	

	kültürel özellikleriyle yaşadıkları yerlerin coğrafi özelliklerini ilişkilendirir.	Yolu'nun geçtiği bölgelerde üretilen ürünleri ve bölgelerin yüzey şekillerini gösteren haritalar hazırlanarak toplumlar arasındaki kültürel ve ekonomik ilişkiler incelenir.) (2, 4. kazanım)	
	Günümüz Türk Silahlı Kuvvetleri'ni ilk Türk devletlerinin ordusu ile ilişkilendirerek, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin önemini ve görevlerini kavrar.	 “Türk Ordusu Ne Zaman Kuruldu?” (Görsel ve yazılı materyaller kullanılarak günümüz Türk kara ordusunun tarihçesi incelenir.) (3. kazanım	[!] Türk kara ordusunun kuruluşu, onlu sistemin bulunuşu, “ordu millet” geleneği ile ordunun devleti iç ve dış tehditlere karşı koruma görevi vurgulanacaktır (3. kazanım).
	İpek Yolu'nun toplumlar arası	 “İpek Yolu ve Türkler” (İpek	[!] Kök Türk ve Uygur

	siyasal, kültürel ve ekonomik ilişkilerdeki rolünü fark eder.	Yolu'nun geçtiği bölgelerde üretilen ürünleri ve bölgelerin yüzey şekillerini gösteren haritalar hazırlanarak toplumlar arasındaki kültürel ve ekonomik ilişkiler incelenir.) (2, 4. kazanım)	dönemindeki diğer toplumlarla meydana gelen kültürel ve ekonomik ilişkiler ele alınacaktır. (4. kazanım)
--	---	---	--

2005 eğitim programında İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları üçüncü ünite içinde “İpekyolu’nda Türkler” ana başlığı altında ele alınmıştır. Ünite içeriği dört kazanımdan oluşmaktadır. İlk kazanım “*Destan, yazıt ve diğer belgelerden yararlanarak, Orta Asya ilk Türk devletlerinin siyasal, ekonomik ve kültürel özelliklerine ilişkin çıkarımda bulunur*” başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında destan ve yazıtlara bakılarak bilgi sahibi olunan ilk Türk devletlerinin hem siyasi tarihi hem de kültür ve medeniyet tarihi tek bir kazanım altında ele alınarak öğretilmek istenmiştir. Programda kazanımın yanı sıra öğrencilere içeriğin nasıl öğretileceği ile ilgili etkinlikler de yer almıştır. İlk kazanım için verilen etkinlikler; Oğuz Kağan Destanı’ndan yola çıkarak öğrencilerin Hunlar hakkında bilgileri kendilerinin bulmasını sağlama, Türeyiş ve Ergenekon Destanlarını inceleyerek Gök-Türkler hakkında bilgi sahibi olma, Bilge Kağan Kitabesi üzerinden II. Gök-Türk Devleti hakkında bilgi sahibi olma ve destan ve yazıtlar üzerinden Uygurlar hakkında bilgi sahibi olma etkinlikleri kazanımın öğretilmesi için örnek etkinlik olarak verilmiştir.

İkinci kazanım “*Orta Asya ilk Türk devletlerinin kültürel özellikleriyle yaşadıkları yerlerin coğrafi özelliklerini ilişkilendirir*” kazanımıdır. Bu kazanımın

amacı eski Türklerin günlük yaşamı, ekonomik ve ticari faaliyetleri ve yaşam şekilleri üzerinde yaşadıkları coğrafyanın etkilerinin incelenmesidir. Kazanımın öğretilmesinde etkinlik olarak İpek Yolu haritasının incelenmesi ve bu harita üzerinde hem eski Türk toprakları, hem Türklerin iletişim kurduğu devletler hem de bu toprakların coğrafi özelliklerinin bir arada öğretilmesi sağlanmıştır.

Üçüncü kazanım, *“Günümüz Türk Silahlı Kuvvetleri’ni ilk Türk devletlerinin ordusu ile ilişkilendirerek, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin önemini ve görevini sağlar”* kazanımıdır. Bu kazanımda amaç Mete Han’ın kurduğu ordu sisteminin hem Türkler hem de diğer toplumlar arasında hala kullanıldığını, Türklerdeki vatan sevgisi ve ordu-millet anlayışını benimseterek öğrencilerde orduya duyulan güven ve ordunun önemini kavratmaktır. Kazanımın etkinliği olarak Türk Kara Kuvvetleri’nin kuruluş tarihi ve tarihteki gelişiminin araştırılması istenmiştir. Ancak bu kazanım sadece Türk kara ordusu ile sınırlı kalmıştır. Deniz ve Hava Kuvvetleri hakkında bilgi verilmemiştir.

Ünitenin dördüncü ve son kazanımı *“İpek Yolu’nun toplumlar arası siyasal, kültürel ve ekonomik ilişkilerdeki rolünü fark eder”* kazanımıdır. Bu kazanımın amacı İpek Yolu üzerinden Türklerin hangi toplumları etkilediği ve hangi toplumlardan etkilendiğini ve bunun Türklerin siyasi, sosyal ve ekonomik faaliyetlerine nasıl yansıdığının öğretilmesini sağlamaktır. Bu kazanımın etkinliği ikinci kazanım ile aynı olarak belirlenmiştir. İpek Yolu haritası üzerinden birbirlerini etkileyen toplumları bularak İpek Yolu’nun toplumlar arası etkileşimdeki rolünü ortaya çıkarmaktır.

2005 programında kazanım ve etkinliklere ek olarak her kazanım için bir de açıklama bölümü eklenmiştir. Bu bölümde amaç öğretmenlerin konuyu öğretirken üzerinde durması gereken hedefin ne olduğunu belirtmektir. Birinci kazanımda öğretmenin hedefi Türk destan ve yazıtları üzerinden Asya Hun, Gök-Türk, Uygur devletlerini açıklamak ve Kavimler Göçü’nün Türkler üzerine etkilerini belirtmektir. Ancak kazanım ve etkinliklerde “Kavimler Göçü” konusu yer almamıştır. Ayrıca Avrupa Hun Devleti ve diğer Türk boyları da ne kazanım ne de açıklama kısmında yer almamıştır.

İkinci kazanım için herhangi bir açıklama yapılmamışken, üçüncü kazanımda Mete Han'ın onluk sistemi, ordu-millet anlayışı Türklerin orduya duyduğu güvenin açıklanması gerektiği belirtilmiştir.

Dördüncü kazanımda ise Gök-Türk ve Uygur dönemindeki diğer toplumlarla meydana gelen kültürel ve ekonomik ilişkilerin anlatılması gerektiği belirtilmiştir. Bu açıklama konu içeriğinde kazanımda yer almasa da Gök-Türkler üzerindeki Çin etkisi ve Uygurlardaki Mani dini üzerine açıklama yapılması gerektiği vurgulanmıştır.

2005 programı genel olarak değerlendirildiğinde İslamiyet öncesi Türk tarihi konularının önemli noktalarının kazanım ve açıklamalarda yer verildiği görülmektedir. Ancak Kavimler Göçü, Avrupa Hun Devleti ve diğer Türk devletleri (Peçenekler, Hazarlar, Avarlar, Bulgarlar, Macarlar) gibi konular göz ardı edilmiş bu yönüyle Türk tarihinin öğretilmesi eksik kalmıştır.

2.10. 2017 TARİHLİ İLKÖĞRETİM II. KADEME PROGRAMI

2017 programına göre Sosyal Bilgiler dersinin özel amaçları şu şekilde belirtilmiştir;

1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nda ifade edilen Türk Milli Eğitimi'nin Genel Amaçları ve Temel İlkelerine uygun olarak şöyle ifade edilmektedir: Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ile öğrencileri;

1. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, milli bilince sahip birer vatandaş olarak yetişmeleri,
2. Atatürk ilke ve inkılaplarının, Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmasındaki yerini kavrayıp demokratik, laik, milli ve çağdaş değerleri yaşatmaya istekli olmaları,
3. Hukuk kurallarının herkes için bağlayıcı olduğunu, tüm kişi ve kuruluşların yasalar önünde eşit olduğunu gerekçeleriyle bilmeleri,
4. Türk kültürünü ve tarihini oluşturan temel öge ve süreçleri kavrayarak milli bilincin oluşmasını sağlayan kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi gerektiğini kabul etmeleri,

5. Yaşadığı çevre ile dünyanın genel coğrafi özelliklerini tanıyarak insan ile çevre arasındaki etkileşimi açıklamaları ve mekânı algılama becerilerini geliştirmeleri,
6. Doğal çevrenin ve kaynakların sınırlılığının farkına varıp çevre duyarlılığı içerisinde doğal kaynakları korumaya çalışmaları ve sürdürülebilir bir çevre anlayışına sahip olmaları,
7. Doğru ve güvenilir bilgiye ulaşma yollarını bilen bireyler olarak eleştirel düşünme becerisine sahip olmaları,
8. Ekonominin temel kavramlarını anlayarak kalkınmada ve uluslararası ekonomik ilişkilerde milli ekonominin yerini kavramaları,
9. Çalışmanın toplumsal yaşamdaki önemine ve her mesleğin gerekli ve saygın olduğuna inanmaları,
10. Farklı dönem ve mekânlara ait tarihsel kanıtları sorgulayarak insanlar, nesneler, olaylar ve olgular arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirlemeleri, değişim ve sürekliliği algılamaları,
11. Bilim ve teknolojinin gelişim sürecini ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini kavrayarak bilgi ve iletişim teknolojilerini bilinçli kullanmaları,
12. Bilimsel düşünmeyi temel alarak bilgiye ulaşma, bilgiyi kullanma ve üretmede bilimsel ahlakı gözetmeleri,
13. Toplumsal ilişkileri düzenlemek ve karşılaştığı sorunları çözmek için temel iletişim becerileri ile sosyal bilimlerin temel kavram ve yöntemlerini kullanabilmeleri,
14. Katılımın önemine inanmaları, kişisel ve toplumsal sorunların çözümü için görüşler belirtmeleri,
15. İnsan hakları, ulusal egemenlik, demokrasi, laiklik, cumhuriyet kavramlarının tarihsel süreçlerini ve günümüz Türkiye'si üzerindeki etkilerini kavrayarak yaşamını demokratik kurallara göre düzenlemeleri,
16. Milli, manevi değerleri ile evrensel değerleri benimseyerek erdemli insan olmanın önemini ve yollarını bilmeleri,
17. Ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konulara duyarlılık göstermeleri,

18. Özgür birer birey olarak fiziksel, duygusal özelliklerinin; ilgi, istek ve yeteneklerinin farkına varması amaçlanmaktadır (MEB, 2017).

Sosyal Bilgiler dersi ilköğretim II. kademe 6. sınıfta haftada üç saat olarak yer almıştır. Ancak İslamiyet öncesi Türk tarihi konularına ne kadar zaman ayrılması gerektiği programda belirtilmemiştir.

Tablo 20: 2017 İlköğretim II. Kademe Programında Yer Alan İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Konuları

İlköğretim II. Kademe 6. Sınıf	
Ünite II Öğrenme Alanı: Kültür ve Miras	- Orta Asya’da kurulan ilk Türk devletlerinin coğrafi, siyasal, ekonomik ve kültürel özelliklerine ilişkin çıkarımlarda bulunur. - Destan, yazıt ve diğer kaynaklardan yararlanır.

2017 programında diğer programlara göre konu içerikleri oldukça kısalmıştır. İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları ilköğretim II. kademe 6. sınıfta “*Kültür ve Miras*” ünitesi içinde yer almıştır. Orta Asya’da kurulan devletlerin siyasi tarihi, bulundukları bölgenin coğrafi şartları, temel geçim kaynakları ve kültürel özellikleri tek bir kazanım içinde yer almıştır. Konular anlatılırken destan ve yazıtlardan faydalanılmıştır.

3. İLKOKUL VE ORTAOKUL TARİH, MİLLİ TARİH VE SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINA İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK TARİHİ KONULARININ YANSIMALARI

3.1. 1938 YILI İLKOKUL IV. SINIF TARİH DERS KİTABI

1938 yılı IV. sınıf Tarih ders kitabında İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları birinci ünite de “*Orta Asya’nın Eski ve Yeni Durumu, Orta Asya’da Yaşayanların Rolü*” başlığı altında ele alınmıştır. Konuya Orta Asya’nın coğrafi olarak nereyi kapsadığı anlatılarak başlanmıştır. Orta Asya’dan Anadolu’ya inen yol güzergâhları verilmiştir. Orta Asya’nın şu anki durumu anlatıldıktan sonra “*Orta Asya’nın Eski Hali*” yan başlığı ile binlerce yıl önce bu bölgenin sahip olduğu coğrafi şartları anlatılmıştır. Medeniyetin beşiği olarak ele alınan Orta Asya’da Türklerin kökenleri ve bu bölgenin “Türk İli” olarak anılmasının nedenleri anlatılmıştır. “*Anayurttan Çıkış ve Göç*” yan başlığı ile Türklerin yurtlarına bağlılıklarına karşın onları göçe zorlayan nedenler anlatılmıştır. Konu içeriği “*Anayurtta Kalan Türkler*” başlığıyla kalan Türklerin durumu ve geçim kaynakları anlatılarak sona erdirilmiştir. Bu konular anlatılırken herhangi bir görsel kullanılmamıştır.

Ünitenin ikinci ana başlığı “*Kök-Türk Medeniyetinin İlk Filizleri*” başlığı altında ele alınmıştır. “*Anayurttan Çıkan Türklerin Yayılışları ve Yerleştikleri Ülkeler, Kurdukları Medeniyetler ve Eksiklikleri*” yan başlığı ile Türklerin göçler sırasında yaşadığı olaylar ve yayıldıkları farklı bölgeler anlatılmış ve Türklerin Sümer, Elam, Roma gibi tarihin eski medeniyetleri ile aynı coğrafyalara dağılıp yaşadıkları üzerinde durulmuştur. “*Kök-Türk Medeniyetinin İlk Filizleri*” ve “*Çin ve Çinliler*” yan başlıkları altında da yine Türklerin tarihi kökenleri ve Çin medeniyetine etkileri ele alınmıştır. Çinlilerin ilerlemesinde Türklerin köklü etkileri olduğu anlatılmış ve buna örnek olarak da Çin Seddi verilmiştir. Türklerin Çin üzerindeki somut bir kanıtı olan Çin Seddi ile ilgili aşağıda verilen görsel kullanılmıştır.

Şekil 1. Çin Seddi

Çin Seddi'ni temsil eden görsele baktığımızda resmin oldukça karanlık ve belirsiz olduğu görülmektedir. Görsel IV. sınıf öğrencisinin algılayabileceği netliğe sahip değildir. Kitabın basımının siyah beyaz olması ve koyu tonlarda çekilmiş bir fotoğrafın görsel olarak kullanılması görselin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

Ders kitabında yer alan ilginç bir bilgi de Çin yönetiminde başa kral olarak geçen Türklerin varlığından bahsetmesi olmuştur. Bu bilgiye kanıt olarak da aşağıdaki görsel kullanılarak Çin'i yöneten ilk Türk olarak bir çizim gösterilmiştir.

Şekil 2. Çin’de İlk Türk İmparator Fu-Hi

Görselde Çin’e hükmettiği düşünülen ilk Türk imparator Fu-Hi temsil edilmektedir. Kitapta dikkat çeken bir diğer nokta ise ünlü Çinli düşünür Konfüçyüs de Türk bilgin olarak ele alınmıştır.

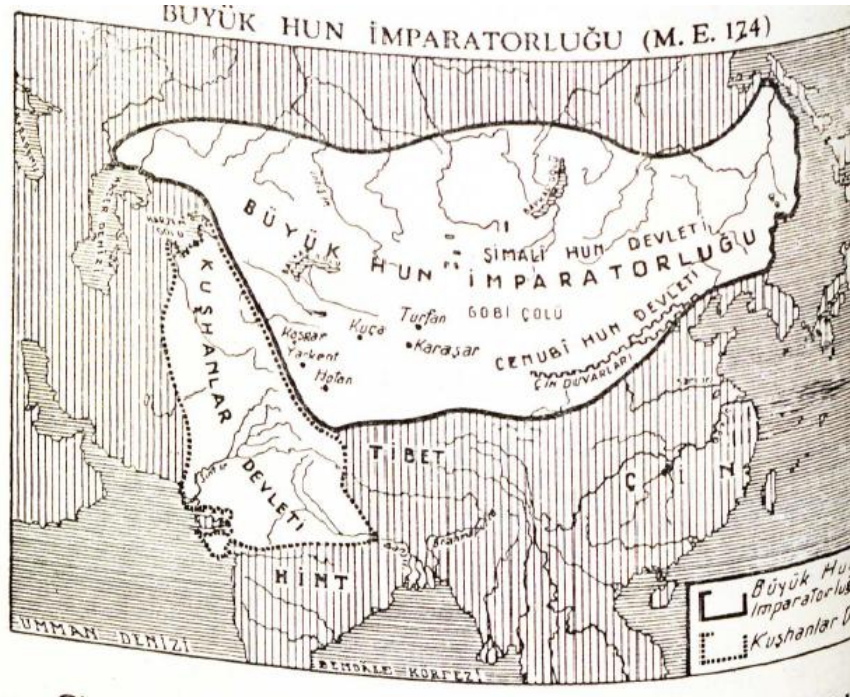
Türk-Çin ilişkilerinin anlatılmasının ardından “*Hint ve Hintliler*” başlığı ile Hint coğrafyası, Hintlilerin Türk göçünden önceki durumları ve dini inanışları anlatılmıştır. Bu bölümde “Buda” inancının da Türklere ait olduğu ve Buda’nın Türk olup kendi fikirlerini Hint coğrafyasında yaymak istemesinden bahsedilmiştir. Bu bölüm konunun son bölümü olmuştur. İlk bölümde olduğu gibi ikinci bölümde de yeterli görsel kullanılmamıştır.

Ünitenin üçüncü bölümü “*Anayurtta Kalan Türklerin Kurdukları Devlet ve Medeniyetler*” başlığını taşımaktadır. Konuya “*Anayurttan Çıkan ve Orada Kalan Türkler*” yan başlığı ile başlanmıştır. Türkleri göçe zorlayan nedenler üzerinde durulmuş ve yurt sevgisine rağmen göç etmek zorunda kaldıkları anlatılmıştır.

“*Anayurtta Bilinebilen En Eski Türk Devleti*” yan başlığı ile Asya Hun Devleti’ne giriş yapılmıştır. Devletin ismi kitapta “Büyük Hun İmparatorluğu”

adıyla yer almıştır. Konuyla ilgili kullanılan ilk görsel Asya Hun Devleti haritası olmuştur.

Şekil 3. Büyük Hun İmparatorluğu Haritası

Asya Hun Devleti sınırlarını gösteren bu harita siyah beyaz olmasına rağmen açık tonlarda çizim yapıldığı için sınırları belirgin ve anlaşılırdır. Ayrıca Hunların komşu olduğu ülkelerin sınırları da belirgin bir şekilde görünmektedir.

Hun Devleti'nin anlatıldığı bu bölümde konuya Türklerin kendilerinden “Hiyung-nu”, hakanlarından ise “Tanrıkut” şeklinde bahsettikleri anlatılarak başlanmıştır. Devletin kurucusu Teoman'dan bahsedilmeyen içerikte devletin en güçlü yöneticisi olan Mete Han anlatılarak devam edilmiştir. “*Tanrıkut Mete*” başlığı altında imparatorluğun sınırlarının genişlemesi, Mete'nin Çin'i yenmesi ve vergiye bağlaması, kahramanlıklarının Oğuz Kağan Destanı'na konu olması anlatıldıktan sonra Mete'den sonra Çin entrikaları ile Türklerin nasıl dağıldığı ele alınmıştır. “Oğuz Destanı” başlığı ile de Oğuz Kağan efsanesi anlatılmıştır. Konu içeriğinde Büyük Hun İmparatorluğu haritasından başka bir görsel kullanılmamıştır.

Asya Hun Devleti anlatıldıktan sonra “*Diğer Eski Türk Devletleri*” yan başlığı ile anayurtta kalan Türklerden ve Topa Devleti (Tabgaçlar) ile İskitlerden

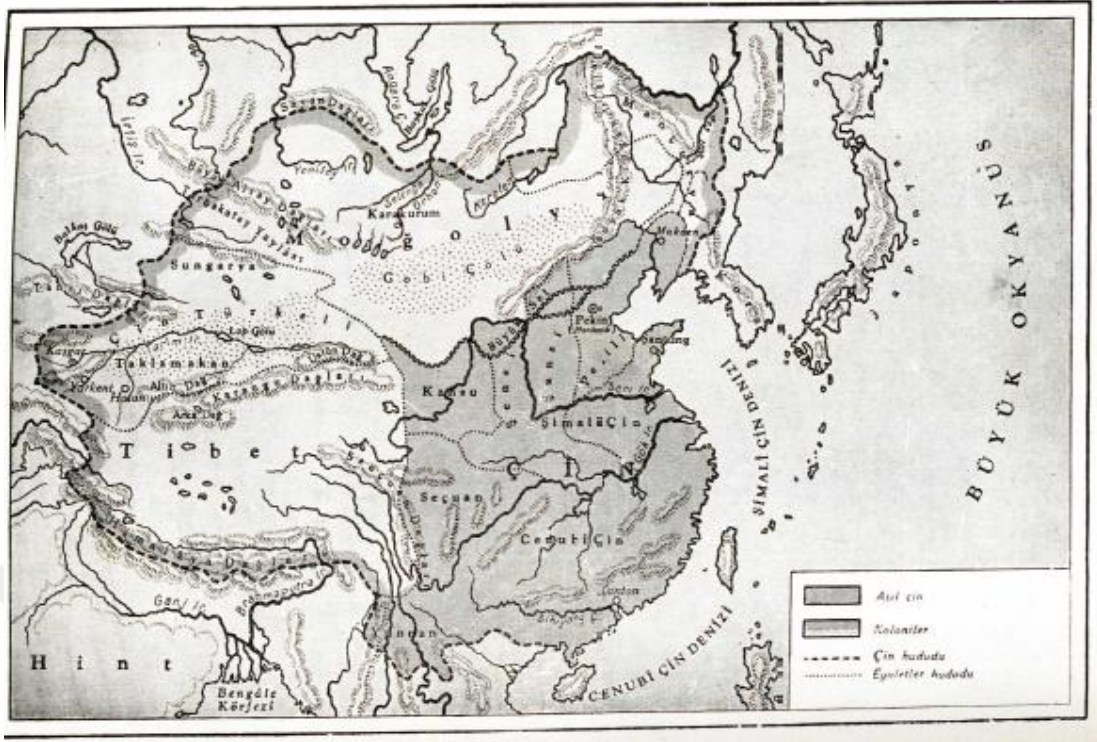
bahsedilmiştir. Ardından “Topa Devleti” yan başlığı ile tek bir paragrafta Topaların nereden geldiği ve nerelere yerleştiği anlatılmıştır. “İskit İmparatorluğu” başlığı ile İskit tarihine geçilmiştir. İskit tarihi ile sona erdirilen konu içeriğinde Türklerin kültür ve medeniyeti ayrı bir başlık altında verilmemiştir. Ayrıca Uygurlar, Avrupa Hunları ve diğer Türk boyları hakkında da kitapta bilgi yer almamaktadır.

3.2. 1939 YILI ORTAOKUL I. SINIF TARİH DERS KİTABI

1939 yılı ortaokul I. sınıf Tarih ders kitabında İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları kitabın ilk bölümünde “*Büyük Türk Tarihi ve Medeniyetine Kısa Bir Bakış*” başlığı altında ele alınmıştır. “*Türklerin Anayurdu*” yan başlığı ile Orta Asya topraklarının nerelere kadar uzandığı ve coğrafi konumu verilerek konuya giriş yapılmıştır. “*Umumi Göçler ve Medeniyetler*” başlığı ile de Türklerin anayurtlarından göç etme sebepleri ve Orta Asya’da meydana gelen coğrafi değişiklikler ele alınmıştır. “*Şark ve Cenuba İnen Göç Yolları*” başlığı altında Türklerin yeni yerleşim yerleri aramak için hangi yönlerde doğru göç ettikleri anlatılmıştır. Göç konusu bitirildikten sonra “*Göçlerden Evvel ve Sonra Türk Anayurdu*” başlığı ile göç öncesi ve sonrası Orta Asya’nın durumu ele alınmıştır. Birinci bölüm bu içeriklerden oluşturulmuştur ve görsel kullanılmamıştır.

Ünitenin ikinci bölümü “*Çin*” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Çin topraklarının kapladığı alan anlatılmış ve siyah beyaz olarak basılan Çin haritası görsel olarak kitapta yer almıştır.

Şekil 4. Çin Haritası

Görsel incelendiğinde ilk göze çarpan renksiz olmasının haritayı belirsizleştirdiği olmuştur. Ortaokul I. sınıf öğrencisi bu haritayı okumada güçlük çekebilir. Yazıların küçük oluşu da haritanın anlaşılmasını zorlaştıran bir diğer etken olmuştur.

Çin'in coğrafi sınırları ve haritası verildikten sonra sırasıyla “Ahali”, “İlk Devirler”, “İmparatorluk Devri”, “Çin Medeniyeti” başlıkları altında Çinlilerin kökenleri, tarihi geçmişi, dini inançları, güzel sanat eserleri, temel geçim kaynakları, yazı, dil ve edebiyatları hakkında bilgi verilmiştir.

Ünitenin ikinci bölümü “Anayurtta En Eski Devletler” başlığı ile başlamış ve bölümün ilk konusu da “Hun-Türk İmparatorluğu” olmuştur. Konuya “Memleket” başlığı ile başlanmış ve Asya Hun-Türk İmparatorluğu olarak adlandırılan devletin coğrafi sınırları ile ilgili bilgi verilmiştir. “Tarih” başlığı ile Çin kaynaklarında Hunların en eski dönemleri anlatılmıştır. Ancak bu bölümde ülkenin kurucusu Teoman dönemi hakkında bilgi verilmemiştir. “Mete” başlığı altında Mete Han’ın sınırları genişletmesi, komşu devletlerle ilişkileri, Çin Seddi’nin yapılması ve Çin ile mücadele edip vergiye bağlaması kısaca anlatılmıştır. “İmparatorluğun Bölünmesi ve Parçalanması” başlığı ile de Mete’den sonra ülkenin Çin entrikaları

ile nasıl parçalanıp dağıldığı anlatılmıştır. Bu konu başlıklarını temsil eden herhangi bir görsel kullanılmamıştır. Bu açıdan bakıldığında öğrenci seviyesine göre konu içeriği oldukça fazla iken öğrencinin konuyu somutlaştırmasına yardımcı olan görsel kullanımı çok azdır.

“Anayurtta Eski Devletler” bölümünün ikinci önemli bölümü “Çin’e Hunların Hâkim Olması, Topa Türk Devleti” başlığı altında ele alınmıştır. Bölümde Tabgaç Devleti “Topa Türk Devleti” adını almıştır. Konuya Topaların Çin ile münasebetleri anlatılarak başlanmıştır. Konuyu temsilen aşağıdaki görsel kullanılmıştır.

Şekil 5. Topa Sanat Eserlerinden Bir Duvar Resmi

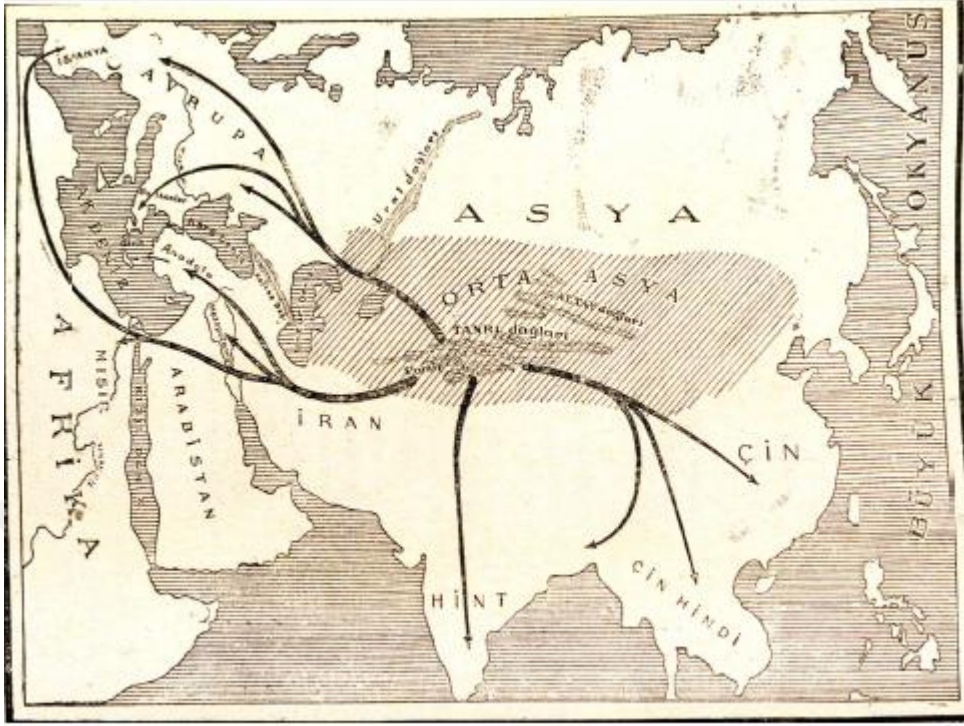
Görsel ele alındığında öncelikle siyasi tarihin anlatıldığı bölümde kültür ve medeniyeti temsil eden bir görselin kullanılması içerik ile görsel paylaşımı arasında uyumsuzluğa neden olmuştur. Ayrıca görselin renksiz ve soluk oluşu da anlaşılmasını zorlaştırmıştır.

1939 yılı Tarih ders kitabında İslamiyet öncesi Türk tarihi Orta Asya coğrafyası, Asya Hun Devleti, Topa Devleti ve İskitler başlıklarından oluşmuştur. Kitapta görseller sınırlı kullanılmış ve kullanılan görseller de renksiz olarak basılmıştır. Uyurlar ve diğer Türk devletleri hakkında bilgi verilmemiştir.

3.3. 1945 YILI İLKOKUL IV. SINIF TARİH DERS KİTABI

1945 yılı IV. sınıf Tarih ders kitabı Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Heyeti Üyesi Faik Reşit UNAT ve Milli Eğitim Bakanlığı Müfettişi Kamil SU tarafından yazılmıştır. İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları kitabın ilk ünitesinde “*Türklerin Anayurdu*” başlığı altında ele alınmıştır. Konu içeriği Türklerin anayurdunun Orta Asya olduğu bilgisi ile başlamıştır. Konuya Orta Asya’nın coğrafi sınırları ve fiziki özellikleri ile başlanmış ardından Orta Asya’da tarih öncesi devirler konusuna geçilmiştir. Orta Asya’nın tarihi durumu ile ilgili bilgi verildikten sonra “*Göçler*” başlığı ile Türklerin göçlerden önceki geçim kaynakları ve hayat tarzı anlatılmış ardından da Türkleri göçe zorlayan nedenler ve göç yönleri anlatılmıştır. Görsel olarak Türklerin göç ettiği yönlerin haritası kullanılmıştır.

Şekil 6. Türklerin İlk Yurtları ve Göç Yolları Haritası

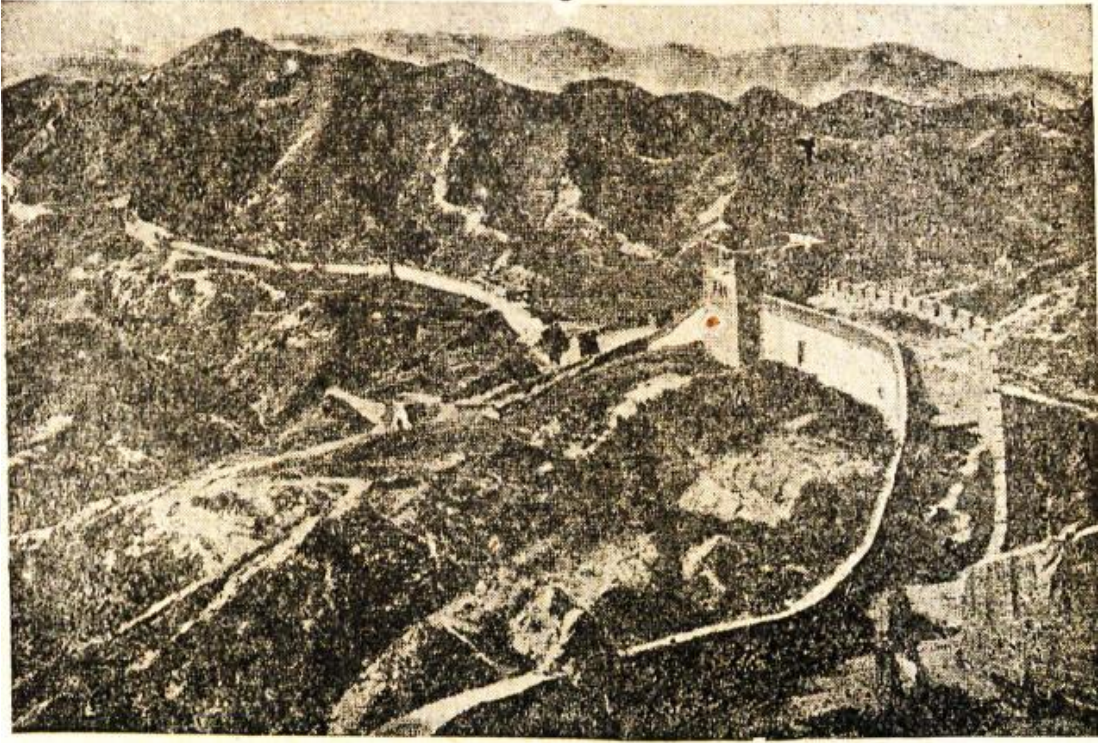

Türklerin göç yolları ile ilgili verilen haritada Orta Asya sınırları belirgin şekilde gösterilmiştir. Oklarla gösterilen göç yönleri de Türk göçlerinin hangi bölgelere doğru yapıldığını belirgin olarak göstermiş ve öğrencilerin coğrafya bilgisi edinmesine de katkı sağlamıştır. Ancak haritanın renksiz oluşu öğrencilerin dikkatini çekmesi yönünde olumsuz etki bırakmıştır.

Türk göçleri anlatılırken “Kavimler Göçü” için “Kavimler Kapısı” kavramı kullanılmış ve göçlerin yapıldığı bölgeler üç paragraf halinde anlatılmıştır. “Göçlerin Sonuçları” yan başlığı ile de Türklerin göçler sonrası kurdukları devletlerden bahsedilmiştir. Konu içeriğinde “Sümerler” ve “Etiler (Hititler)” devletlerinin kurucularının da Türkler olduğu belirtilmiştir.

Ünitenin ikinci bölümü “Hunlar” başlığını almıştır. Konuya Hunların anayurtta yaptığı faaliyetler, geçim kaynakları, ordu sistemi ve askerliğe verilen önem, dini inanışları ve hukuk kuralları anlatılarak başlanmıştır. Kültür tarihi anlatıldıktan sonra Çin-Hun mücadeleleri ve Çin Seddi’nin yapımı anlatılmıştır. Çin Seddi’nin özellikleri ve yapım nedeni anlatıldıktan sonra aşağıdaki görsele yer verilmiştir.

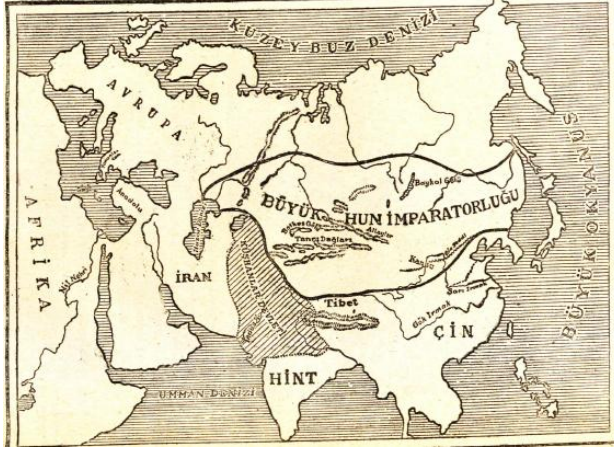
Şekil 7. Çin Seddi

Görselin siyah beyaz bir fotoğraf olması ve koyu tonlarında olmasından dolayı Çin Seddi'nin belirgin olmadığı ve öğrencilerin görseli analiz etmede zorlanma ihtimalinin yüksek olduğu görülmektedir.

Çin Seddi'nin anlatılmasından sonra konuya Mete Han'ın Hun tahtına geçişi ile devam edilmiştir. Mete'nin Siyenpi ve Yüecilerle ilişkisi ve bu devletlerin Hun egemenliğine girişi uzun uzun anlatılmıştır. Görsel olarak Hun Devlet haritası paylaşılmıştır.

Şekil 8. Büyük Hun Devleti Haritası

Görsele bakıldığında yine renksiz bir görsel kullanıldığı görülmektedir. Hun Devleti sınırları çizgilerle gösterilmiştir. Haritanın siyah beyaz oluşu ilgi çekmede yetersiz kaldığını göstermiştir.

Konu, Mete Han'ın ölümünden sonra Hunların ikiye ayrılması ve yıkılması ile sonra ermiştir. Konu sonunda okuma parçası olarak 'Oğuz Destanı'nın özeti verilmiştir. Ardından Türklerin Avrupa'ya yaptıkları göçler ve Avrupa Hun Devleti tarihine geçilmiştir. Balamir tarafından devletin kuruluşu kısaca anlatılmıştır. Daha sonra Attila dönemine geçilmiş ve Attila'nın siyasi mücadeleleri detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Atilla dönemi, "Attila'nın Planı ve Bizans Seferi", "Attila'nın Orleon Seferi", "Attila'nın Roma Seferi", Attila'nın Ölümü ve Hun Devleti'nin Dağılması" yan başlıklarından oluşmuştur. Attila dönemi ile ilgili aşağıdaki görsel kullanılmıştır.

Şekil 9. Attila ve Kendisini Selamlayan Romalılar

Görsel incelendiğinde kara kalem çizimi ile yapıldığı görülmektedir. Çizimin renksiz oluşu ve belirgin olmayışı hem dikkat çekiciliği hem de kitaplarda kullanılması gereken görsel estetiği olumsuz olarak etkilemektedir. Konu sonunda “Attila” başlıklı okuma parçası verilmiştir.

Ünitenin üçüncü bölümü “Gök-Türkler” ana başlığını taşımaktadır. Konuya Gök- Türklerin yaşadıkları sahanın sınırları anlatılarak başlanmıştır. Konu içeriği “Gök-Türklerin Din ve Adetleri”, “Gök-Türk Devleti’nin Kuruluşu”, “Bumin”, “Sasaniler”, “Bizanslılarla Münasebet”, “Gök-Türk Devleti’nin İkiye Bölünmesi”, “Kutluk Devleti” ve “Orhun Yazıtları” yan başlıklarından oluşmaktadır. Gök-Türk tarihi detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Önce kültür ve medeniyet ardından siyasi tarihe geçilmiştir. Kutluk Devleti için ayrı bir ana başlık oluşturulmamış, yan başlık şekline kısaca anlatılmıştır. Konunun son bölümünde ise Orhun Yazıtları’nın dikiliş amacı ve önemi anlatılmıştır. Konunun tamamında herhangi bir görsel kullanılmamıştır. Yalnızca Orhun Yazıtları bölümünde görsel kullanılmıştır.

Şekil 10. Gök-Türk Anıtlarından Biri

Orhun Yazıtlarını temsil eden görselin renksiz oluşu anlaşılmasını zorlaştırsa da Gök- Türk dil sisteminin gösterilmesi ise somutlaştırmada önemli katkı sağlamıştır. Konu sonunda okuma parçası olarak “Gök-Türk Destanı” parçası verilmiştir.

Ünitenin son bölümü “*Uygurlar*” başlığını taşımaktadır. Konuya Uygur hakan ve hatununu temsil eden bir görselle giriş yapılmıştır.

Şekil 11. Uygur Kral ve Kraliçesi

Görsele bakıldığında Uygur idarecilerini temsil etmesine karşın çizimlerin birbirine geçişi resimdeki görüntünün anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Renksiz ve soluk oluşu da görselin ilgi çekiciliğini azaltmıştır.

Konuya Uygur hakanı Muyunçur'un siyasi faaliyetleri ve Çin ile olan ilişkileri ile başlanmıştır. Muyunçur'dan başka herhangi bir hakandan bahsedilmemiş, siyasi tarih sadece bu hakanla sınırlı kalmıştır. Siyasi tarih kısaca anlatıldıktan sonra kültür ve medeniyet konularına geçilmiştir. “*Uygarlık*” ve “*Din*” yan başlıklarının içinde Uygur yazısı da anlatılmıştır. Konu içeriği “*Kırgız ve Uygur Göçleri*” başlığı ile sona ermiştir.

Üniteye genel olarak bakıldığında içeriklerin ilkökul IV. sınıf öğrencisine göre oldukça detaylı ve zor olduğu görülmektedir. Buna ek olarak görsellerin renksiz ve çizimlerin belirsiz olması da içeriklerin anlaşılmasını daha da zorlaştırmıştır.

3.4. 1953 YILI ORTAOKUL I. SINIF TARİH DERS KİTABI

1953 yılında hazırlanan Tarih dersi ortaokul I. sınıf ders kitabı Ekrem İNAL ve Nurettin ORMANCI tarafından hazırlanmıştır. Kitap ünitelerden değil, konu başlıklarından oluşmaktadır. İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları “*Türklerin Anayurdu ve Göçler*” ana başlığı altında ele alınmıştır. “*Türklerin Anayurdu ve Burada Kurulan İlk Medeniyetler*” başlığı ile konuya giriş yapılmış ve Orta Asya’nın sınırları belirlendikten sonra bu bölgenin dünyanın en eski yerleşim yeri olduğu belirtilmiştir.

“*Göçler ve Sebepleri*” başlığı ile bir paragraf halinde Türklerin bu bölgeden göç etme nedenleri açıklanmıştır. “*Göç Yolları*” başlığı ile de Türklerin hangi yönlerde dağıldığı anlatılmıştır. Konu, “*Göçlerin Etkileri ve Sonuçları*” başlığında yapılan göçlerin Türkler üzerindeki etkisi ve gittikleri yerleri nasıl etkiledikleri anlatılarak sona erdirilmiştir.

İkinci ana başlık “*Göçlerden Sonra Anayurtta Kalan Türkler*” başlığını taşımaktadır. Konuya Asya Hun Devleti siyasi tarihinin anlatılmasıyla başlanmıştır. “*Hunlar*” başlığı altında Hunların Teoman tarafından kuruluşu ve Çin Seddi’nin yapımı, Mete Han dönemi ve onun Yüeci ve Siyenpillerle olan ilişkileri, Çin ile mücadeleler ve Mete Han’ın ölümü ve Oğuz Kağan Destanı’na konu oluşu anlatılmıştır. “*Hun Devleti’nin Parçalanışı ve Çökmesi*” başlığı ile Hunların Mete’den sonraki durumları, Kuzey ve Güney olarak ikiye ayrılmaları ve parçalanmaları anlatılmıştır. Ardından “*Hun-Türk Medeniyeti*” yan başlığına geçilmiş ve Hunların kültürel özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu başlık altında devlet idaresi, askerlik, din, yaşayışları ve sanatı anlatılmıştır. Konu, Hunların Çin ve Hintlilerle mücadeleleri anlatılarak sona erdirilmiştir.

1953 yılı Tarih dersi ortaokul I. sınıf ders kitabına genel olarak bakıldığında İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları Türk göçleri ve Hun Devleti ile sınırlandırılarak ele alınmıştır. Ancak Gök-Türkler, Uygurlar, Avrupa Hunları ve diğer Türk boyları kitapta yer almamıştır. Kitap görsel açısından da yetersiz kalmıştır. Görsel olarak sadece Göç yönleri, Asya Hun haritası ve Çin Seddi’nin

fotoğrafi kullanılmıştır. Ancak bu görseller de siyah beyaz olarak kullanılmış olduğundan ilgi çekicilikten uzaktır.

3.5. 1964 YILI ORTAOKUL I. SINIF TARİH DERS KİTABI

1964 yılında hazırlanan ortaokul Tarih I. sınıf ders kitabı Ekrem İNAL ve Nurettin ORMANCI tarafından yazılmıştır. Kitapta İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları kitabın üçüncü konusu olarak *“Türklerin Anayurdu ve Göçler”* başlığı altında ele alınmıştır. Konuya *“Türklerin Anayurdu”* yan başlığı ile başlanmış ve Orta Asya’nın sınırları kısaca anlatılmıştır. *“Orta Asya Eskiden Nasıl Bir Yerd, Bugün Ne Haldedir?”* yan başlığı ile Orta Asya’nın buzul devrinden başlayarak geçirdiği coğrafi değişim ve büyük bir denizden nasıl çöle döndüğü anlatılmıştır. Aynı bir başlık açılmadan aynı konu içinde Türklerin Orta Asya’dan göç nedenleri ele alınmıştır.

“Türk Medeniyetinin Eskiliği ve Büyüklüğü Hakkında Neler Biliyoruz?” başlığı altında Orta Asya’nın tarihi olarak çok eskiye dayandığı ve burada bulunun kurgan ve Türklere ait kalıntılardan anayurt olduğunun anlaşıldığı anlatılmıştır. *“Türkler Anayurttan Niçin Göç Etiler?”* yan başlığı ile Türklerin göç nedenleri anlatılmıştır. *“Türkler Hangi Yollardan Göç Etiler, Türk Medeniyeti Nerelere Yayıldı?”* başlığı ile maddeler halinde Türklerin göç yönleri ve Kavimler Göçü anlatılmıştır. “Kavimler Göçü” yerine “Kavimler Kapısı” kavramı kullanılmıştır. *“Göçlerin Orta Asya’da Kalan Türkler Üzerine Ne Gibi Etkileri Olmuştur?”* başlığı ile göçlerin etkileri anlatılmıştır. Konu *“Anayurtta Tarihi Eski Zamanlar Medeniyeti”* başlıklı bir okuma parçası ile sona erdirilmiştir. Bu konular anlatılırken herhangi bir görsel kullanılmamıştır.

Kitabın dördüncü konusu *“Göçlerden Sonra Anayurtta Kalan Türkler”* ana başlığını taşımaktadır. *“Hunlar”* başlığı ile de Hunların kuruluşu, Teoman dönemi, Çin Seddi’nin inşası, Mete Han’ın tahta geçişi, Yüeci ve Siyenpillerle mücadeleleri, Oğuz Kağan Destanı’na konu oluşu anlatılmıştır. *“Hun Devleti’nin Parçalanması ve Çökmesi”* başlığı ile Hunların Mete’den sonraki durumları, Kuzey ve Güney olarak ikiye ayrılımları, Güney Hunların Akhun Devleti’ni kuruluşu anlatılmıştır.

Konunun diğer bir yan başlığı *“Hun-Türk Medeniyeti”* adını taşımaktadır. Bu başlık altında yan başlıklar halinde devlet idaresi, askerlik, yaşayışları, din ve sanat

anlayışları anlatılmıştır. Konu Hunların Çinlilerle ve Hintlilerle ilişkilerinin anlatılması ile sona erdirilmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde 1964 yılı ortaokul Tarih I ders kitabında İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları yalnızca Orta Asya coğrafyası ve Hun Devleti çerçevesinde ele alınmıştır. Diğer Türk devletlerinden bahsedilmemiştir. Ayrıca görsel olarak da oldukça yetersiz kalmıştır. Kullanılanlar da siyah-beyaz ve anlaşılması zor görsellerdir. Kitap içerik olarak eksik kaldığı gibi görseller açısından da öğrencilerin dikkatini çekmekten uzaktır.

3.6. 1967 YILI İLKOKUL IV. SINIF TARİH DERS KİTABI

1967 yılı ilkokul Tarih IV. sınıf ders kitabı Ekrem İNAL ve Rakım ÇALAPALA tarafından yazılmıştır. İslamiyet öncesi Türk tarihi kitabın ikinci konusu olarak “*Türkler, Türk Uygarlığı, Türkler Dünyaya Nasıl Yayıldılar?*” ana başlığı altında ele alınmıştır. Konuya “*Türklerin Anayurdu: Orta Asya*” başlığı ile başlanmıştır. Konuya Orta Asya’nın coğrafi sınırları ve bizim anayurdumuz olduğu belirtilerek giriş yapılmış ve Orta Asya yaşam koşullarının zorlu oluşundan bahsedilmiştir. “*Orta Asya Eskiden Nasıl Bir Yerdi?*” başlığı ile buzul devrinden beri Orta Asya’nın ne durumda olduğu ve geçirdiği coğrafi değişimler anlatılmıştır. “*Türk Uygarlığının Büyüklüğü ve Eskiliği*” başlığı ile Orta Asya’da bulunan kurgan, kılıç, koşum eşyası, süngü, bıçak, balta, küpe ve bilezik gibi pek çok kalıntıdan yola çıkarak Türklerin köklü bir medeniyet sahibi olduğu anlatılmıştır.

Türk medeniyeti hakkında bilgi verilmesinin ardından Türklerin yaptıkları göçler konusuna giriş yapılmıştır. Göç eden Türkler konusu “*Batı Hunları*” ana başlığı ile devam etmiştir. “*Avrupa’ya Göç Eden Türklerden Batı Hunları*” başlığı ile Kavimler Göçü ve Batı Roma’nın yıkılışı anlatılmıştır. “*Attila, Ülküsü ve Savaşları*” başlığı ile Avrupa Hun tarihinin kuruluşuna değinilmeden Attila dönemi ele alınmıştır. Attila’nın Bizans seferi, Batı Roma seferi ve Papa ile ilişkileri anlatılmıştır. “*Batı Hun İmparatorluğu’nun Yıkılışı*” başlığı altında Attila’nın ölümü ve Hunların dağılışı anlatılmıştır.

Kitapta konu içeriğinde değişik bir kronolojik sıralama takip edilmiştir. Göçlerden sonra Avrupa Hun tarihi anlatılmış, ardından “*Hunlar*” ana başlığı ile

Asya Hun Devleti'ne geri dönmüştür. Önce Asya Hunları ardından Avrupa Hunlarının anlatılması daha mantıklı olacaktır.

“*Hunlar*” başlığı altında göçlerden sonra Orta Asya'nın ne durumda olduğu anlatılmıştır. Ardından Teoman döneminden başlayarak Hun siyasi tarihine giriş yapılmıştır. “*Mete'nin Hayatı*” başlığı ile Siyenpi ve Yüecilerle ilişkileri, Çin ile münasebetleri ve Mete'nin ölümü anlatılmıştır. Siyasi tarih içeriği Hunların parçalanması ve yıkılışı ile sona ermiştir. Hun tarihi “*Hun Uygarlığı*” konusu ile sona erdirilmiştir. Konular alt başlıklara ayrılmamış yönetim, askerlik, göçebe yaşam, ticaret ve sanat konuları bir konu başlığı altında anlatılmıştır.

Konunun üçüncü bölümü “*Gök-Türkler*” başlığını taşımaktadır. “*Gök-Türk Devleti'nin Kuruluşu*” başlığı ile başlayan konu Bumin Kağan'ın devleti kurması ve Akhunları ve Çinlileri yenmesi ile devam etmiştir. “*Gök-Türk Devleti'nin Parçalanışı*” başlığı ile devletin Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılışı anlatılmıştır. Doğu ve Batı Gök-Türkleri ayrı yan başlıklar halinde anlatılmıştır. Kutluk Devleti de yan başlık halinde kitapta yer almış, Bilge Kağan ve Kültigin dönemleri ve devletin yıkılışı ele alınmıştır.

“*Gök-Türklerde Uygarlık*” başlığı ile han ve hakan kavramları, kurultay, şamanlık ve yuğ törenleri ile Orhun Anıtları anlatılmıştır. Okuma parçası olarak Ergenekon Destanı'ndan bir kesit verilerek konu sonlandırılmıştır.

“*Uygurlar*” başlığı altında Uygur siyasi tarihi anlatılmış ancak devletin kurucusundan bahsedilmeden özet halinde anlatılmıştır. “*Uygurlukları*” yan başlığı ile kültür tarihi anlatılmıştır. “Uygurluk” sözcüğünün Uygurlardan türediği, yazılı belgeleri, Buda dinine mensup oldukları, 14 harfli bir alfabe kullandıkları, çiftçilikte ileri bir millet oldukları anlatılmıştır. Konu, “*Uygurların Göç Destanı*” başlıklı okuma parçası ile sona erdirilmiştir.

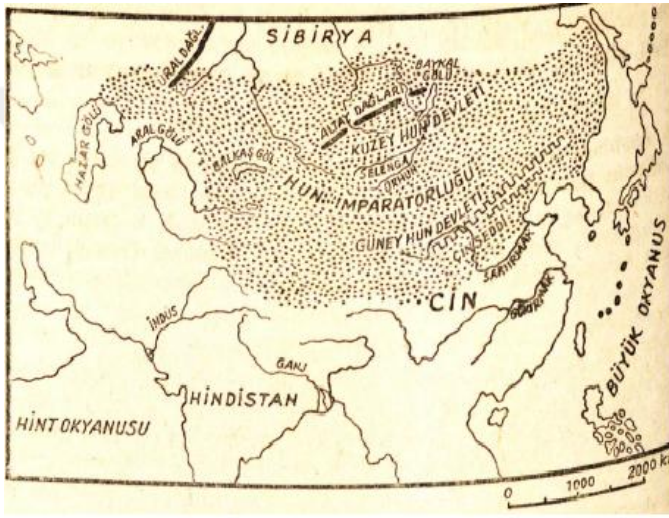
3.7. 1975 YILI İLKOKUL IV. SINIF SOSYAL BİLGİLER DERS KİTABI

1975 yılı IV. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı Ferruh SANIR, Tarık ASAL ve Niyazi AKŞİT tarafından hazırlanmıştır. İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları IV. ünite içerisinde “*Türklerin Anayurdu Büyük Göçler ve Sonuçları*” ana başlığı altında ele alınmıştır. Ünitenin birinci bölümü “*İç Asya ve Büyük Göçler*” başlığını taşımaktadır. İçerikte “*Orta Asya*” tabiri yerine “*İç Asya*” tabiri kullanılmıştır.

Konuya İç Asya'nın sınırları ve coğrafi özellikleri anlatılarak başlanmıştır. “*Tarihten Önceki Çağlarda İç Asya*” başlığı altında tarih öncesi devirlerde bu coğrafyada nasıl bir yaşam sürüldüğü kısaca anlatılmıştır. “*Büyük Göçler*” başlığı altında Türklerin bu bölgeden göç etme nedenleri anlatılmıştır.

Ünitenin ikinci bölümü “*Anayurtta Kalan Türkler ve Türk-Hun İmparatorluğu*” ana başlığını taşımaktadır. “*Hunlar*” başlığı altında Asya Hun Devleti anlatılmıştır. Konuya Hun Devleti haritasının verilmesiyle başlanmıştır.

Şekil 12. Asya Hun Devleti Haritası

Harita incelendiğinde Hun Devleti sınırlarının noktalarla verildiği ve Çin Seddi'nin de yer aldığı görülmektedir. Haritanın renksiz oluşu ve zayıf çizim tekniği dikkat çekiciliğini azaltmıştır. Ancak açık tonlarda çizilmesi devlet sınırlarının anlaşılmasını sağlamıştır.

Devlet haritası verildikten sonra “*Türk-Hun İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve Teoman*” başlığı ile devletin kuruluşu ve Teoman'ın faaliyetleri kısaca anlatılmıştır. “*İmparator Mete (Oğuz Kağan)*” başlığı altında da tek bir paragrafta Mete Han dönemi anlatılmıştır. “*Hunlar ve Çin*” başlığı altında Çinlilerle yapılan mücadeleler ve Çin Seddi'nin yapımı ele alınmıştır. Bölüm, “*Türk-Hun İmparatorluğu'nun Parçalanışı*” başlığı ile sona erdirilmiştir. Bölümde devlet sınırlarını gösteren harita haricinde herhangi bir görsel kullanılmamıştır.

Ünitenin üçüncü bölümü “*Batı Hunları ve Avrupa’da Türk-Hun İmparatorluğu*” ana başlığını taşımaktadır. “*Batı Hunları*” başlığı ile Türklerin Avrupa’da yayıldıkları saha anlatılmıştır. Kavimler Göçü ile Türklerin buraya gelişi ve Balamir Kağan önderliğinde devletin kuruluşuna yer verilmiştir. “*Attila*” başlığı ile de Attila’nın siyasi faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Görsel olarak Attila’yı temsil eden bir büst resmi kullanılmıştır.

Şekil 13. Attila’yı Temsil Eden Büst

Ünitenin dördüncü bölümü “*Hun Uygarlığı*” ana başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Hun Türklerinin kültür ve medeniyet özellikleri yer almıştır. Bu bölüm, “*Hunlarda Devlet Yönetimi*”, “*Ekonomik Yaşayış*”, “*Ordu ve Askerlik*”, “*Din*” ve “*Sanat*” yan başlıklarından oluşmuştur. Kullanılan görseller renksiz ve belirgin olmayan şekildedir.

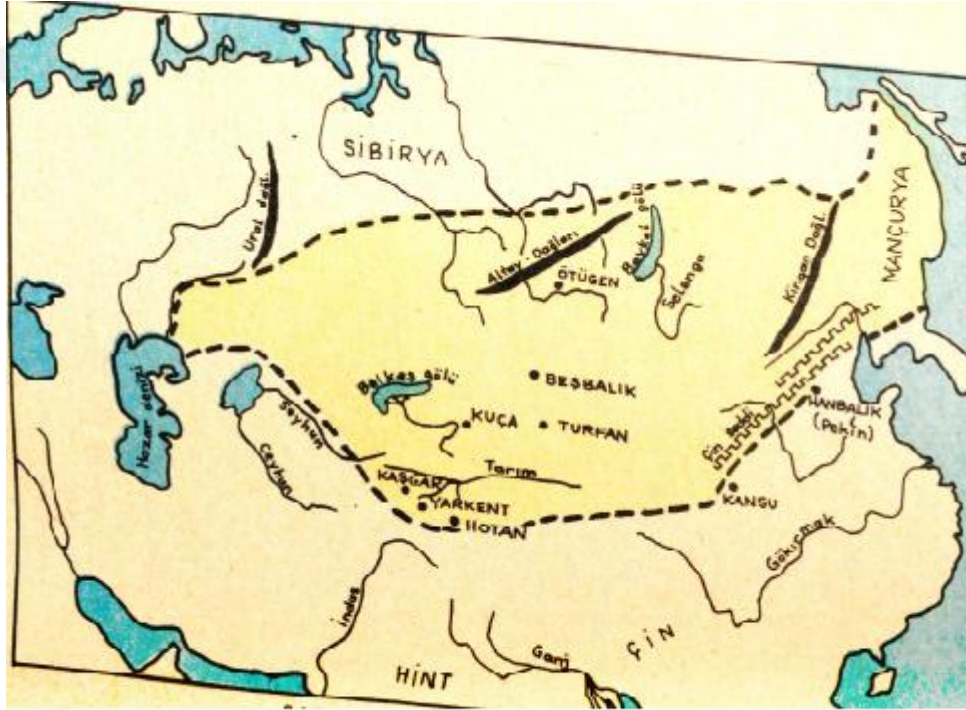
Ünitenin geneline bakıldığında konu içeriğinin özet şeklinde fazla detaya girmeden verildiği görülmektedir. Görseller de yetersiz ve ilgi çekici olmaktan uzak kalmıştır.

3.8. 1981 YILI ORTAOKUL I. SINIF SOSYAL BİLGİLER DERS KİTABI

1981 yılı Ortaokul I. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı Kazım SAYMALI tarafından yazılmıştır. İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları kitabın 5. ünitesinde “*Türkler Orta Asya’da Büyük Uygarlıklar Geliştirdiler*” ana başlığı altında anlatılmıştır. Üniteye “*Orta Asya Önemli Sıradağlarla Kuşatılmış Yüksek ve Geniş Bir Ülkedir*” yan başlığı ile başlanmış ve Orta Asya’yı çevreleyen dağlar ve diğer

coğrafi özellikleri anlatılmıştır. Ardından “Orta Asya’da Binlerce Yıl Önce İklim Bugünkü Kadar Kurak Değildi” yan başlığı ile Orta Asya’nın geçmişten o güne kadarki iklim değişimleri ve özellikleri ele alınmıştır. “Göçlerden Sonra Orta Asya’da Kurulan İlk Türk Devleti Büyük Hun İmparatorluğu’dur” başlığı altında Hun Devleti’ne giriş yapılmıştır. Bu başlık altında devletin kuruluşu, Mete Han dönemi, Türklerin atlı göçebe yaşam tarzı ve savaşçı kişiliği anlatılmıştır. Bu başlıklarla ilgili herhangi bir görsel kullanılmamış yalnızca Asya Hun Devleti haritası kullanılmıştır.

Şekil 14. Asya Hun Devleti Haritası

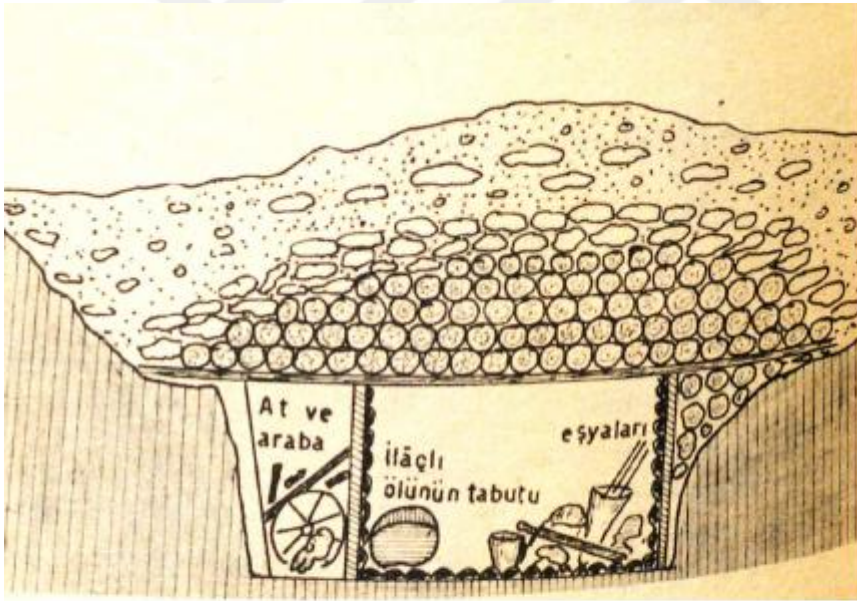
Haritaya bakıldığında devletin sınırlarının kesik çizgilerle belirlendiği görülmektedir. Renkli harita kullanılması öğrencilerin ilgilerini çekmekte fayda sağlamaktadır. Şehir isimlerinin o dönemdeki isimleriyle gösterilmesi de öğrencilerin konuyu öğrenmesine katkı sağlamaktadır. Konu sonunda okuma parçası olarak “Oğuz Kağan Destanı” verilmiş ve konu sonlandırılmıştır.

Okuma parçasından sonra ayrı bir başlık açılmadan yine “Türk Adını İlk Kez Gök- Türkler Kullandı” yan başlığı ile Gök-Türk uygarlığına geçiş yapılmıştır. Gök-Türklerin kuruluşu, ikiye ayrılması ve yıkılması anlatıldıktan sonra “Ergenekon

Destanı” başlıklı okuma parçasına geçilmiştir. “*Kutluk Devleti Çin Boyunduruğu Kırılarak Kuruldu*” yan başlığı ile Kutluk tarihi anlatılmaya başlanmıştır. Ardından “*Orhun Anıtları*” okuma parçası verilmiştir.

Ünitenin ikinci bölümünde “*Eski Uygarlıklardan Birisi Orta Asya Türklerince Yaratılmıştır*” ana başlığı yer almıştır. Konuya Türklerin bir kısmının yerleşik yaşama geçtiği, bir kısmının ise göçebe hayat sürdüğü anlatılarak başlanmıştır. İkinci paragraf Türk devletlerinin konfederasyon sistemiyle yönetildiğinin anlatımından oluşmuştur. Türklerde kadın ve erkek ilişkileri, aile kurumu ve inandıkları dini inançlar da aynı konu başlığı altında verilmiştir. Yazı, dil ve edebiyat hakkında da bilgi verildikten sonra Çin hileleri ve devletlerin yıkılışı anlatılarak konuya son verilmiştir. Konu içeriğinde kullanılan tek görsel aşağıdaki resimdir:

Şekil 15. Bir Kurgan (Orta Asya Türk mezarı)

Görselde tipik Türk mezarı olan kurgan Türk kültürü ve medeniyeti konusunu temsilen konu içeriğinde yer almıştır. Çizim şeklinde olan görsel öğrencilerin kurgan tipi mezarı anlamaları açısından faydalı bir görsel olmuştur.

Ünitenin üçüncü bölümünde Avrupa Hun Devleti anlatılmış ancak Kavimler Göçü'ne yer verilmemiştir. Avrupa Hun tarihi Attila'nın faaliyetleri üzerinden ele alınmıştır. Ardından yan başlıklar halinde Akhunlar, Avarlar, Hazarlar, Bulgarlar, Macarlar, Peçenekler ve Oğuzlar anlatılmıştır.

3.9. 1988 YILI ORTAOKUL I. SINIF MİLLİ TARİH DERS KİTABI

Ortaokul I. sınıf öğrencileri için hazırlanan 1988 yılının Milli Tarih ders kitabı Niyazi AKŞİT tarafından yazılmıştır. İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları kitabın üçüncü ünitesinde “*Orta Asya Türkleri ve Göçler*” ana başlığı ile başlamıştır. Bu başlık altında Orta Asya'nın coğrafi sınırları, Türklerin bu coğrafyadan göç etme nedenleri ve göç yolları ve göçlerin sonuçları anlatılmıştır. Konu içeriğinde şu görsel kullanılmıştır:

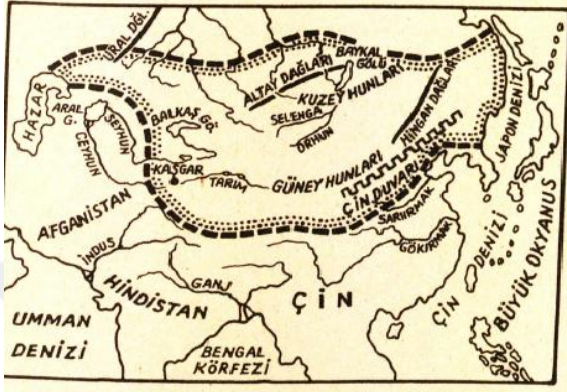
Şekil 16. Hunlardan Kalan Altın Kemer Tokası

“*Orta Asya Türkleri ve Göçler*” konu başlığı altında kullanılan tek görsel olan bu resim Türklerin güzel sanatlardaki ve madencilikteki becerisini gösterse de konu içeriği ile uyumsuz olmuştur.

Ünitenin ikinci bölümü “Göçlerden Sonra Orta Asya’da Kurulan İlk Türk Devletleri” başlığını taşımaktadır. Konuya “Hun İmparatorluğu” alt başlığı ile giriş yapılmıştır. Teoman ve Mete Han dönemi anlatılmış ve Hun sınırlarını gösteren haritaya görsel olarak yer verilmiştir.

Şekil 17. Hun İmparatorluğu Haritası

Görsel incelendiğinde Hun sınırlarının kalın çizgilerle belirtildiği görülmektedir. Ayrıca haritada belli başlı yeryüzü şekilleri de yer almaktadır. Çin Seddi de harita üzerinde yer almaktadır. Ancak haritanın renksiz oluşu dikkat çekiciliğini azaltmıştır.

Hunların yıkılışının anlatılmasından sonra “İskitler” başlığı ile yeni içeriğe geçilmiştir. İskit coğrafyası ve İskit tarihi hakkında kısaca bilgi verilmiştir. İskit tarihinden sonra “Gök-Türkler” başlığı ile Gök-Türk tarihine geçiş yapılmıştır. Gök-Türklerin Bumin Kağan tarafından kuruluşu, Avarlar ile mücadeleleri Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılışları özet halinde anlatılmıştır. “Kutluk Devleti” başlığı ile de II. Gök-Türk tarihi anlatılmıştır. Uygur Devleti’nden de kısaca bahsedildikten sonra Türk kültür tarihine geçilmiştir. Konu içeriğinde herhangi bir görsel kullanılmamıştır.

“Orta Asya’da Türk Kültürü ve Medeniyeti” başlığı altında devlet yönetimi, askerlik ve ordu, din ve törenler, yazı ve edebiyat, ticaret ve sanat, Türklerin günlük yaşamı anlatılmıştır. Konu içeriğinde Türk resim sanatına örnek olarak aşağıdaki görsel yer almıştır:

Şekil 18. Uyğurlardan Kalma Resimlerden Bir Örnek

Türk kültür tarihi konusu içerisinde kullanılan görsellerden biri olan resmin renksiz oluşu dikkat çekiciliğini azaltmıştır. Ancak Türklerin fiziki özelliklerini ve giyim şekillerini göstermesi açısından iyi bir örnek olmuştur.

Orta Asya’da kalan Türklerin anlatılmasının ardından Avrupa Hun Devleti’ne geçilmiştir. Konu girişinde Attila’nın temsili bir görseli paylaşılmıştır.

Şekil 19. Avrupa Hun İmparatoru Attila

Attila'yı temsil eden görselde Attila'nın kostüm ve fiziki özelliklerinde Roma etkisi görülmektedir. Bu nedenle görselin ne oranda gerçeği yansıttığı kesin değildir. Konu içeriğinde Attila'nın Galya ve İtalya seferleri, Papa ile olan münasebetleri ve ölümü özet şeklinde anlatılmıştır. Attila'dan sonra Hunların yaşam şekli de kısaca anlatıldıktan sonra “*Avrupa'ya Yürüyen Diğer Türk Kavimleri*” başlığı ile Avarlar, Bulgarlar, Macarlar, Peçenekler, Oğuzlar, Kumanlar kısaca anlatılmıştır. Görsel olarak yalnızca Avar haritası kullanılmıştır. Konu Attila ile ilgili verilen bir okuma parçası ile bitirilmiştir.

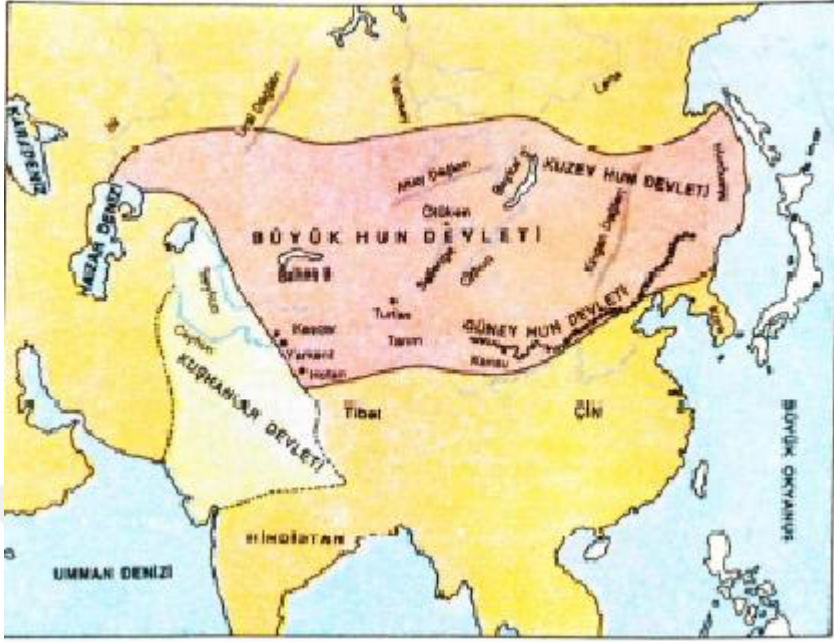
Kitaba genel olarak bakıldığında İslamiyet öncesi Türk tarihinin tüm yönleriyle özet şeklinde verildiği görülmektedir. Ancak görseller hem renksiz hem de konu içeriklerini yansıtmada yetersiz kalmıştır.

3.10. 1996 YILI ORTAOKUL I. SINIF MİLLİ TARİH DERS KİTABI

1996 yılı Ortaokul I Milli Tarih Ders Kitabı Niyazi AKŞİT tarafından yazılmıştır. İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları kitabın I. ünitesinde “*Orta Asya Türkleri ve Göçler*” ana başlığını taşımaktadır. Konu içeriği “*Orta Asya'nın Yeri*” yan başlığı ile başlamıştır. Konuda Orta Asya'nın hangi sınırları kapsadığı bir paragrafla anlatılmıştır. Ardından göçler, göç yolları ve göçlerin sonuçları yan başlıklar halinde anlatılmıştır. Bu başlık altında herhangi bir görsel ya da harita kullanılmamıştır.

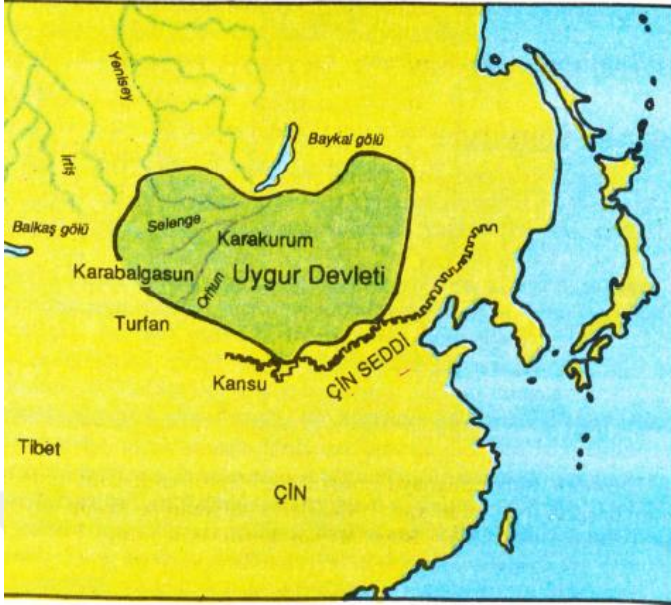
Konunun ikinci bölümü “*Göçlerden Sonra Orta Asya'da Kurulan İlk Türk Devletleri*” başlığını taşımaktadır. Asya Hun Devleti kurucusu Teoman ve Mete Han dönemleri ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Görsel olarak Asya Hun Devleti renkli haritası kullanılmıştır. Devletin adı “*Büyük Hun Devleti*” adını taşımaktadır.

Şekil 20. Büyük Hun Devleti Haritası

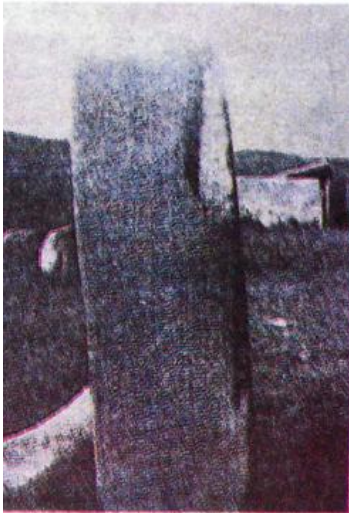
Hun Devleti'nin parçalanışı da kısaca anlatıldıktan sonra Gök-Türk tarihine geçilmiştir. Bumin Kağan ile kurulan devletin kuruluş, gelişme ve yıkılış dönemi özet halinde anlatılmıştır. Doğu ve Batı Gök-Türk devletleri ayrı ayrı ele alınmıştır. Gök-Türklerden sonra Uygur tarihine geçilmiş ve konuya Uygur haritası ile başlanmıştır. Renkli olarak verilen harita hem ilgi çekicidir hem de Uygur sınırlarını ve belli başlı şehirleri göstermesi açısından faydalıdır.

Şekil 21. Uygur Devleti Haritası

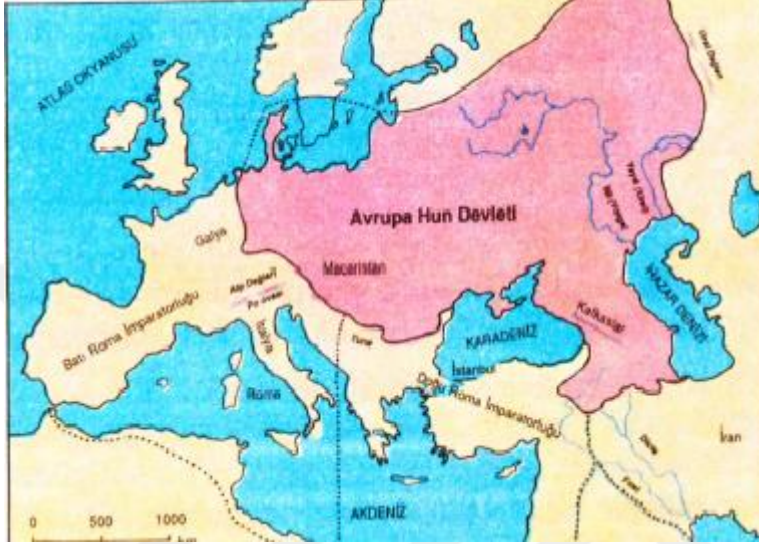
Uygur tarihinin anlatılmasından sonra “Orta Asya Türk Kültür ve Medeniyeti” başlığı ile kültür ve medeniyet konularına geçilmiştir. Konu içeriği devlet yönetimi, askerlik ve ordu, din ve törenler, yazı ve fikir hayatı, ticaret ve sanat yan başlıklarından oluşmuştur. Görsel olarak Orhun Yazıtlarının gerçek bir fotoğrafı konulmuştur. Ancak çekim kalitesinin düşük oluşu görselin öğrenci açısından anlaşılmasını zorlaştıracak türdendir.

Şekil 22. Orhun Yazıtları

Ünitenin ikinci bölümü “*Türklerin Avrupa’ya Göçleri*” ana başlığını taşımaktadır. Konuya Avrupa Türk Devleti ile başlanmıştır ve içeriğe Kavimler Göçü’nün anlatılmasıyla giriş yapılmıştır. Ardından Attila ve yaptığı seferler anlatılmış ve görsel olarak Avrupa Hun Devleti haritası verilmiştir.

Şekil 23. Avrupa Hun Devleti

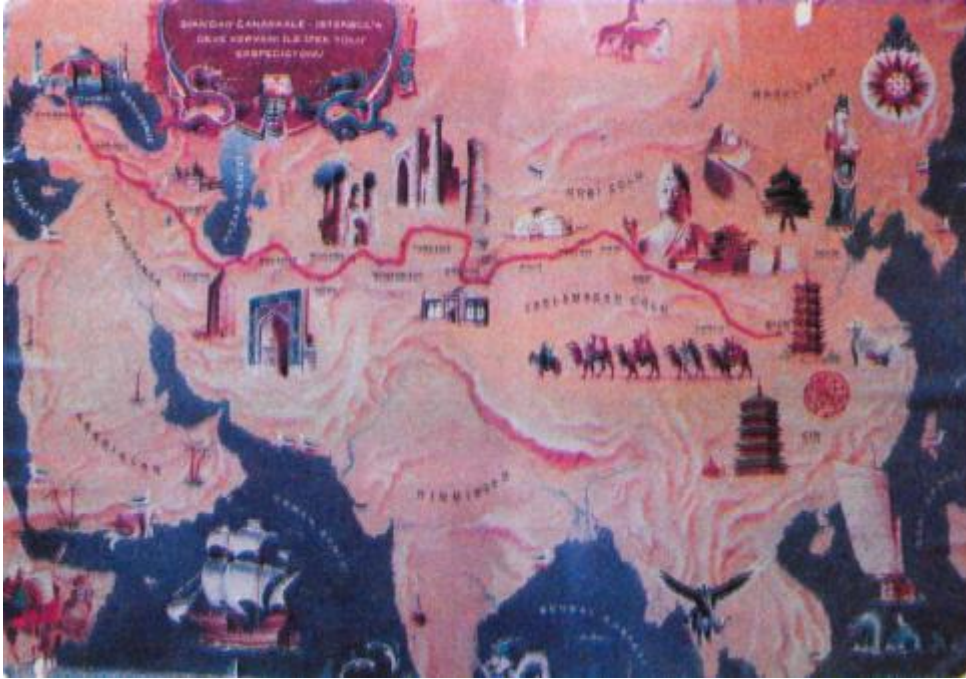
Görsele bakıldığında Avrupa Hun Devleti’nin büyük bir imparatorluk seviyesinde olduğu görüldüğü gibi sefer yaptığı devletlerin sınırlarını göstermesi açısından da faydalı bir harita olduğu anlaşılmaktadır.

Hunların yaşam şeklinin de kısaca anlatılmasından sonra “*Avrupa’ya Göç Eden Diğer Türk Kavimleri*” başlığı ile Avarlar, Bulgarlar, Macarlar, Peçenekler, Oğuzlar ve Kumanlar ile ilgili birer paragraf uzunluğunda kısa bilgi verilmiştir. Konu “*Avrupa’ya Yapılan Türk Göçlerinin Sonuçları*” başlığında Türklerin Avrupalılar üzerindeki etkileri anlatılarak sona erdirilmiştir.

3.11. 2006 YILI İLKÖĞRETİM II. KADEME 6. SINIF SOSYAL BİLGİLER DERS KİTABI

2006 yılı Sosyal Bilgiler ders kitabı Emine GENÇ, Mecit Mümin POLAT, Samettin BAŞOL, Niyazi KAYA, Hikmet AZER, Sevil GÖKÇE, Miyase KOYUNCU, Abdülcelil GÖK, Abdullah YILDIZ, Dilek YILMAZ, Adem ÖZCAN tarafından yazılmıştır. İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları kitabın 5. Ünitesi olan “İpek Yolu’nda Türkler” ünitesinde ele alınmıştır. Ünitenin ilk konusu “Doğu ile Batı Arasındaki Köprü” başlığını taşımaktadır. Konuya doğrudan İpekyolu’nu anlatmak yerine Bursa’daki Koza Han’dan örnek vererek ipek böceği ve ipek üretimi anlatılmıştır. Ardından ülkemizde İpek Yolu’nun önemine dikkat çeken bir proje gazete haberi olarak verilmiştir. Sonunda da İpekyolu’nun tarihçesi ve haritası verilmiştir. Görsel olarak İpek Yolu haritası kullanılmıştır.

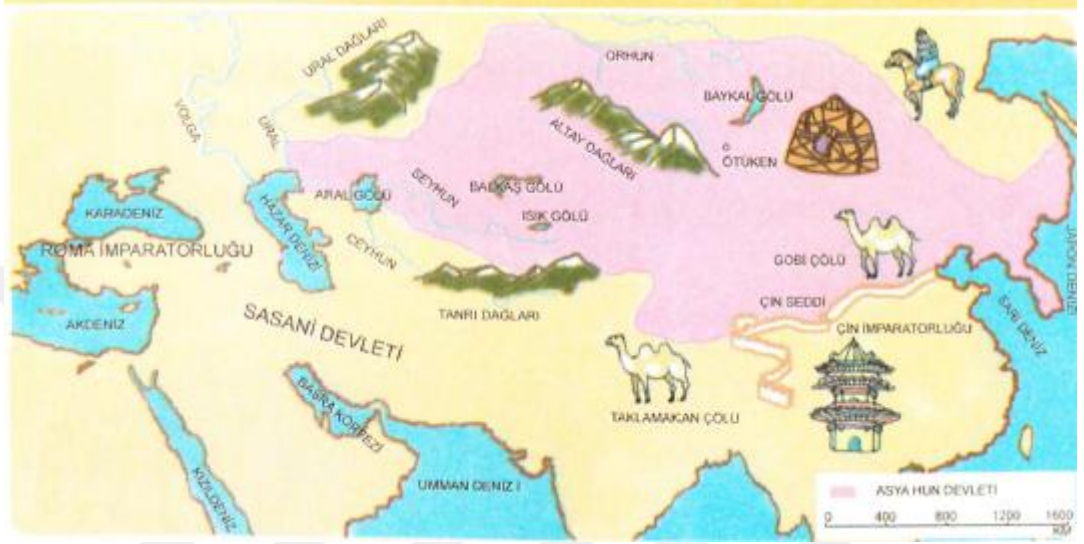
Şekil 24. İpek Yolu Haritası

Görsele bakıldığında hem coğrafya hem de tarih bilgisini arttıran ve öğrenci dikkatini çekici bir yapıda olduğu görülmektedir. Ayrıca üç boyutlu görüntüsü veren haritada sadece İpek Yolu’nun geçtiği şehirler değil bu şehirleri temsil eden tarihi yapıların yer alması da görseli faydalı hale getiren bir diğer özellik olmuştur.

Konunun ikinci kısmı “İlk Türk Devletleri” başlığını taşımaktadır. Konuya kısaca Asya Hun Devleti’nden bahsedilerek giriş yapılmış ve Oğuz Kağan Destanı’ndan kesit verilmiştir. Görsel olarak yine resimlerle süslenmiş bir Asya Hun haritası kullanılmıştır.

Şekil 25. Asya Hun Devleti Haritası

Görselde Asya Hun haritası hem önemli gölleri hem dağları hem de temsili görsellerle gösterilmiştir. Ayrıca komşuları ve Asya kıtasının belirli fiziki özellikleri de haritada yer almıştır. Harita hem renkli hem de dikkat çekicilik açısından oldukça etkili olmuştur. Ancak içerik olarak bakıldığında Asya Hun Devleti oldukça sade anlatılmış Mete Han gibi önemli bir Türk hakanında neredeyse hiç bahsedilmemiştir. Görsellerin aksine içerik yetersiz kalmıştır.

Asya Hun Devleti anlatıldıktan sonra Türk ordusunu anlatmak için bir başlık açılmış ve “Bozkırın Süvarilerinden Çağdaş Türk Ordusuna” başlığı ile Türklerin atlı birlikler olduğu, Metehan’ın onluk sistemi, Türk Silahlı Kuvvetleri’ndeki belli başlı rütbeler anlatılmıştır. Aynı başlık altında Türklerin Orta Asya’dan göç etme nedenleri de ele alınmıştır. Türk göçleri aşağıdaki görselle anlatılmıştır;

Kuzey Denizi

Doğu Denizi

Karadeniz

Akdeniz

Kızıl Deniz

Fars Denizi

Aral Gölü

Balkas Gölü

Isık Gölü

Baykal Gölü

Gari Denizi

Atatürk Devletleri

0 200 400 600 800

Ünitenin ikinci ana başlığı “*Yazıtlardaki Uygarlık*” adını taşımaktadır. Konuya Bilge Kağan’ın Moğolistan’da bulunan hazinesinin gazete haberi verilerek giriş yapılmıştır. TİKA’nın “*Türk Anıtları Projesi*” anlatılarak Gök-Türkler ile ilgili çağrıştırmacı bilgi verilmiştir. Ancak konuya Gök-Türk siyasi tarihi ile değil Orhun Yazıtları hakkında bilgi verilerek başlanmıştır. Ardından Gök-Türk başkenti Ötüken hakkında bilgi verilmiş ve Ergenekon Destanı’ndan kesitler verilmiştir. Bizans ile Gök-Türk ilişkilerinin de ele alındığı içerikte Gök-Türk yazısından da örnek resim paylaşılmıştır.

Şekil 27. Orhun Alfabetinden Bazı Harfler

Gök-Türk tarihi anlatıldıktan sonra “*Uygarlığa Adını Verenler*” başlığı ile Uygur tarihine geçilmiştir. Konuya Londra’da açılan “*Türkler Bin Yılın Yolculuğu, 600-1600*” konulu sergi ile ilgili verilen gazete haberi ile başlanmıştır. Siyasi tarihten önce Uygurlarda ata verilen önem ve yetiştirilen diğer hayvan türlerinin anlatılmasıyla başlanmıştır. Ardından da Uygurların günlük yaşam özellikleri ve sonunda da Kırgızlara yenilip göç etmeleri anlatılmıştır. Ünitenin İslamiyet öncesi Türk tarihi konusu Uygurlarla sona erdirilmiştir.

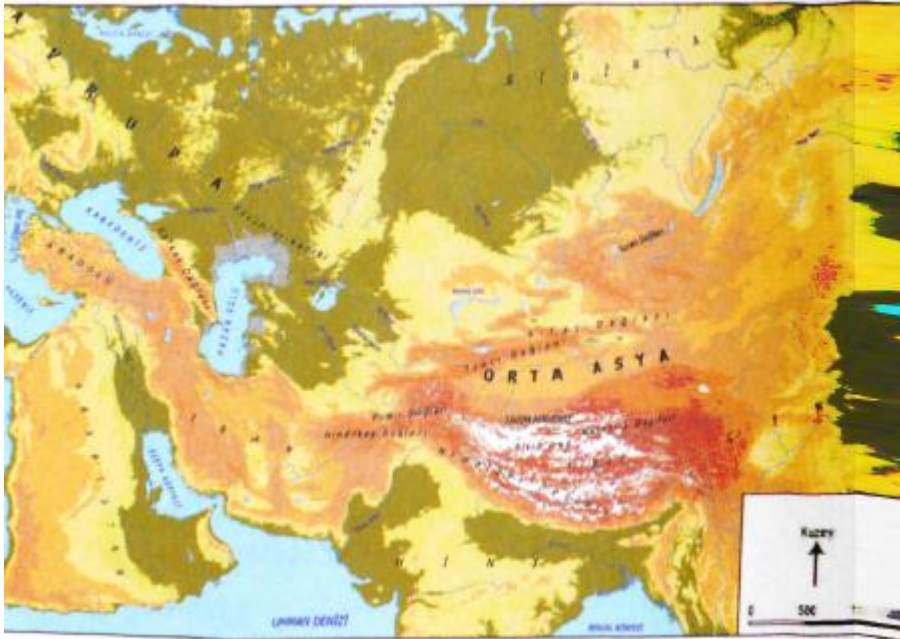
2006 yılı 6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında İslamiyet öncesi Türk tarihinin işlenişine genel olarak bakıldığında eski dönemlere göre büyük değişiklikler olduğu görülmektedir. Görsellerin kalitesi ve dikkat çekiciliği oldukça etkilidir. Ancak görseller içeriğin önüne geçmiş ve konular anlatılırken içerikten çok

görseller yer almıştır. İçerik olarak bakıldığında Asya Hun, Gök-Türk ve Uygur tarihi ele alınmış ancak içerik konuyu anlatmada yetersiz kalmıştır. Siyasi tarih neredeyse hiç yer almamış kültür tarihine ağırlık verilmiştir. Konular arası geçişler bir anda olmuştur. Bu durum öğrencinin bilgileri karıştırmasına neden olma ihtimali oluşturmaktadır. Ayrıca Kavimler Göçü, Avrupa Hun Devleti ve diğer Türk boyları içeriğe alınmamıştır.

3.12. 2014 YILI İLKÖĞRETİM II. KADEME 6. SINIF SOSYAL BİLGİLER DERS KİTABI

2014 yılı 6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı komisyon tarafından yazılmıştır. İslamiyet öncesi Türk tarihi kitabın üçüncü ünitesi olan “İpek Yolu’nda Türkler” ünitesinde işlenmiştir. Üniteye “Anayurttan Anadolu’ya” başlığı ile başlanmıştır. Konuya Orta Asya’nın uydu görüntülerini andıran bir haritası ile giriş yapılmıştır.

Şekil 28. Orta Asya Fiziki Haritası

Konu içeriğine Orta Asya’nın sahip olduğu zorlu şartlar anlatılarak başlanmıştır. Ardından Türklerin göç nedenleri anlatılmıştır. Göçlerin nedenlerinden sonra Türklerin aile yaşamı ve boylar hakkında bilgi verilmiştir. Türk oba yaşamı ve

atın Türk hayatındaki önemi üzerinde de durulmuştur. Türklerin yaşam şeklini anlatan aşağıdaki görsel konu içeriğini doğru bir şekilde yansıtmıştır.

Şekil 29. Türklerde Çadır Kültürü

Türklerin günlük yaşamını anlatan görsele bakıldığında Türklerin çadırlarda yaşam sürdüğü, çadır tipleri, öküz, deve, koyun ve at gibi hayvanları besledikleri ve günlük giyim tarzları hakkında bilgi verdiği görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında görsel hem dikkat çekici hem de öğretici bir görsel olarak nitelenebilir.

“İlk Türk Devleti Tarih Sahnesinde” başlığı ile Asya Hun Devleti’ne geçilmiştir. Teoman ve Mete Han’ın akınları ve Çin Seddi’nin yapılışı anlatılmıştır. Mete Han dönemi anlatıldıktan sonra Oğuz Kağan Destanı’ndan bir kesit verilerek Türklerde devlet yönetimi ve kurultay hakkında bilgi verilmiştir. Bir paragraf halinde Türklerin Orta Asya’dan göç nedenleri ve Kavimler Göçü anlatılmıştır. Görsel olarak Kavimler Göçü haritası paylaşılmıştır.

Şekil 30. Kavimler Göçü Haritası

Görsele bakıldığında Türklerin göç yönleri renkli çizgilerle gösterilmiş, öğrencinin gidilen yönü kavraması için görsel üzerine pusula da yerleştirilmiştir. Ayrıca harita üzerinde Türk göçleri sırasında hangi coğrafyada hangi toplulukların yaşadığı da yer almıştır. Göç yönlerini göstermesi açısından oldukça etkili bir harita kullanılmıştır.

Asya Hun Devleti'nden sonra "*Türk Adıyla Kurulan İlk Devlet*" adıyla Gök-Türk tarihine geçilmiştir. Devletin Bumin Kağan tarafından kuruluşu anlatıldıktan sonra Türk-Çin ilişkileri Orhun Yazıtları'ndan bir kesit alınarak anlatılmıştır. Ancak Gök-Türk tarihi I. ve II. Gök-Türkler olarak ayrıca anlatılmamış tek bir konu içeriği içerisinde anlatılmıştır. Ardından Orhun Müzesi ve Ergenekon Destanı hakkında bilgi verilmiştir.

Türk kültür ve medeniyet tarihi konuları yine Orhun Yazıtları üzerinden alınan kesitlerle anlatılmıştır. Kut anlayışı, töreler, yönetici ve halk arasındaki ilişkiler ve kurultay anlatılmıştır. Kurultay ile ilgili aşağıdaki görsel paylaşılmıştır.

Şekil 31. Kurultaydan Bir Kesit

Konunun devamında Türklerde maden işçiliği ve madenciliğe dayalı sanat eserleri anlatılmıştır. Ardından ünitenin diğer bir konusu olan “*Uygarlığa Adını Verenler*” başlığı ile Uygurlar anlatılmıştır. Konuya Uygurların kuruluş tarihi ve kurulduğu coğrafya anlatılarak başlanmıştır. Uygurların boylar halinde yaşaması ve Kırgızlar tarafından yıkılış anlatılarak Uygur siyasi tarihi sona ermiştir. Uygur kültür ve medeniyeti konuları halkın günlük yaşamının anlatılmasıyla başlamıştır. Görsel olarak Uygur duvar resimleri örneklerinin bulunduğu Bezeklik kalıntılarında bir fotoğraf yer almıştır.

Şekil 32. Bezeklik Kalıntıları

Uygur kültürü anlatılırken gazete haberlerine de yer verilmiş ve matbaanın ilk mucitlerinin Türkler ve Çinliler olduğunu anlatan bir gazete haberi kullanılmıştır.

Uygur tarihi sona erdikten sonra Türklerde ordu sistemi ve orduya verilen değer için ayrı bir başlık açılmıştır. “*Atlı Askerlerden Modern Türk Ordusuna*” başlığı altında Mete Han’ın onluk sistemi ve Hun askerlerinin giyim tarzı ve kullandıkları silahlar anlatılmıştır.

Şekil 33. Hun Süvarisi

Hun askerlerini temsil eden bu görselde Hunların at üstündeki hareket kabiliyeti, yay ve okları, giyim şekli hakkında bilgi edinilebilmektedir. Konu içeriğine günümüzde ordu sisteminin nasıl olduğu ve rütbeler anlatılarak devam edilmiştir.

Ünitenin son bölümünde Gök-Türk, Uygur ve Hunların ticari ilişkileri ve İpek Yolu’nun önemi ile ilgili bilgiler verilmiştir. Kitap genel olarak değerlendirildiğinde siyasi tarih ve kültürel tarihi kritik noktaları ile yansıtmıştır. Görseller canlı, dikkat çekici ve etkili kullanılmıştır. Gazete haberler sayesinde eski Türk geleneğinin kalıntılarının hala var olduğu bilgisi verilmiştir. Ancak içerik olarak Avrupa Hun Devleti’nin ve diğer Türk boylarının adının geçmemesi büyük bir eksiklik olmuştur.

3.13. 2018 YILI 6. SINIF SOSYAL BİLGİLER DERS KİTABI

2018 yılı 6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı Faruk Gökalp YILMAZ, Hasan BAYRAKTAR, Mustafa Kemal ÖZDEN, Murat AKPINAR ve Ömer EVİN tarafından yazılmıştır. Yeni program çerçevesinde hazırlanan 6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları kitabın ikinci ünitesi olan “Kültür ve Miras” ünitesinde yer almıştır. Ünite “*Destan ve Yazıtlarda Türkler*” ana başlığı ile başlamıştır. Konuya Orta Asya’nın coğrafi sınırları anlatılarak başlanmış ve görsel olarak atlaslarda yer alan Orta Asya haritası kullanılmıştır.

Şekil 34. Orta Asya Fiziki Haritası

Konunun devamında Türklerin bozkır kültürü ve yaşam tarzı anlatılmıştır. Çadırın ve hayvancılığın bozkır yaşamındaki önemi anlatılmış ve görsel olarak çizim yerine bozkır hayatından bir kesit sunan fotoğraf tercih edilmiştir.

Şekil 35. Konargöçer Yaşamdan Bir Kesit

Konu içeriğine kültür ve medeniyet bilgilerinin verilmesiyle devam edilmiş ve kurgan tipi mezar, kilim ve halı dokumacılığı, Altın Elbiseli Adam eseri, atın Türk yaşamındaki önemi Kaşgarlı Mahmut'tan örnekler ve gazete haberleri ile anlatılmıştır. Türklerde aile ve boy birliği, töre kavramı ve kurultayın görevi de uzun bir paragraf şeklinde anlatılmış ve kurultayı temsilen aşağıdaki görsel kullanılmıştır.

Şekil 36. Temsili Kurultay Resmi

Kurultayın temsil edildiği bu görselde Türk kilim sanatı, eski Türklerde giyim şekli, kurultayda hatunun varlığına bağlı olarak kadına verilen değer etkili bir şekilde çizilmiştir.

“Orta Asya Türk Devletleri” başlığı ile Asya Hun Devleti’nin kuruluş alanı, kurucusu, Çin Seddi’nin yapılış nedeni ve Çin ile olan mücadeleler, Mete Han dönemi, Oğuz Kağan Destanı ve Hunların yıkılışı anlatılmıştır. Aynı içerik dâhilinde Türklerin konargöçer yaşam şekli ve bu yaşam şeklinin gerekleri de anlatılmıştır. Ayrıca Türklerde maden işçiliği ve el sanatları da aynı içerikte yer almıştır. Türk sanatını temsilen “Tuva Cumhuriyeti’nin Yenisey Nehri Kıyılarında Hun Kadın Savaşçılara Ait 2200 Yıllık Mücevherler Bulundu” başlıklı haber kullanılmıştır.

Ana başlığa bağlı olarak ikinci yan başlık “Kök-Türk Devleti” olmuştur. Konu içeriği devletin Ötüken merkezli kuruluşu, Bumin Kağan dönemi, “Türk” adının anlamı ve devletin yıkılışı ve Çin esareti altına girişi anlatılmıştır. Kutluk Devleti ise ayrıca konu başlığı olmamış aynı konu içinde Çin’e karşı ayaklanma, Kutluk Kağan’ın devleti kuruşu, Bilge Kağan ve Kültigin dönemi anlatılmıştır. Konu sonunda Ergenekon Destanı’ndan kısa bir parça verilmiştir. Ardından Orhun Yazıtları’nın bir görseli paylaşılarak yazıtta yer alan öğütlerden parça paylaşılmıştır.

Şekil 37. Kök-Türk Kitabeleri

Orhun Yazıtları'nın fotoğrafı olan görsel hem renklerinin canlı oluşu hem de Gök-Türk alfabesinin nasıl bir alfabe olduğunu göstermesi açısından etkili bir görsel olmuştur.

Kök-Türk tarihinden sonra “*Uygurlar*” yan başlığı ile Uygur Devleti'ne geçilmiştir. Devletin Kutluk Bilge Kül Kağan tarafından kuruluşu, tarımsal faaliyetleri, kâğıt kullanmaları ve Mani dinine girişleri, matbaa kullanmaları anlatıldıktan sonra Kırgızlar tarafından yıkılışları da anlatılarak konu sona erdirilmiştir. Okuma parçası olarak Göç Destanı'ndan kesit verilmiştir. Ünite sonunda öğrencilerin bilgilerini pekiştirmesi için bulmaca etkinliği konulmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

SONUÇ

İlkokul Programları

1924 Tarihli İlk Mektep Müfredat Programı

İslamiyet öncesi Türk tarihi ile ilgili araştırmalar, 1931 yılında Türk Tarih Kurumu'nun kurulması ile ağırlık kazanmıştır. Türklerin Osmanlı ve Selçuklu devletlerinden önce de var olduğu tezinden hareketle yapılan çalışmalar sonucunda Orta Asya'daki ve Avrupa'daki Türk tarihi ve Türk izleri ortaya çıkarılmıştır. Dolayısıyla 1931 öncesinde tarih konuları yalnızca Selçuklu ve Osmanlı tarihini kapsamaktadır. 1924 programında İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları yer almamaktadır.

1930 Tarihli İlk Mektep Müfredat Programı

1930 İlk Mektep Programı'nda İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları Orta Asya'nın coğrafi konumu ve Türklerin buradaki yaşamı ile bugün dağıldıkları saha çerçevesinde ele alınmıştır. Program, siyasi tarihten ziyade kültür tarihini ön planda tutmuştur. Programda Asya Hun, Uygurlar, Gök-Türkler ve Avrupa Hun Devleti gibi programda yer alması gereken temel devletler yer almamıştır.

1948 Tarihli İlkokul Programı

1948 programında İslamiyet öncesi Türk tarihi iki ana başlık altında incelenmiştir. Bunlar, *“Türklerin Anayurdu”* ve *“Anayurtta Kalan Türkler”* başlıklarıdır. Konular Türklerin Orta Asya'dan göçleri ve Asya Hun, Gök-Türk ve Uygur devletlerinin siyasi ve kültür tarihi çerçevesinde ele alınmıştır. İlkokul dördüncü sınıfa göre detaylı işlenen konu içeriğinde diğer Türk kavimleri yer almamıştır. Bu durum öğrenci yaş ve seviyesi düşünüldüğünde doğru bir tercih olmuştur.

1956 Tarihli İlkokul Programı

1948 programının aksine 1956 ilkokul programında İslamiyet öncesi Türk tarihi tek bir ana başlıkta toplanmıştır. “ *Türkler, Türk Uygarlığı, Türkler Dünyaya Nasıl Yayıldılar?*” başlığı ile tüm Türk tarihi tek bir başlığa sığdırılmıştır. Bu başlığın içeriği Türklerin Orta Asya’dan göç etme nedenleri ve göç yönleri ile ilgili verilmiştir. Ardından Mezopotamya, Anadolu ve Avrupa’ya göç eden Türkler konusu ele alınmıştır.

Programın dikkat çeken diğer bir özelliği ise Türk göçleri konusu anlatılırken konunun dağılarak İyon ve Roma tarihine de yer verilmesidir. Bu durum öğrencilerde bilgi karmaşasına neden olacağı gibi konu içeriğinin de fazlasıyla dağınık olmasına neden olmuştur. Konu içeriği Hun, Gök-Türk ve Uygur tarihinin anlatılması ile sona erdirilmiştir. Ancak diğer Türk boyları programda yer almamıştır.

1961 Tarihli İlkokul Programı

1961 programı da 1956 programında olduğu gibi “ *Türkler, Türk Uygarlığı, Türkler Dünyaya Nasıl Yayıldılar?*” başlığı ile İslamiyet öncesi Türk tarihine giriş yapılmıştır. Program 1956 programının içeriği ile aynı hazırlanmıştır. 1956 programında yer alan Sümerlerin ve Etilerin Türk soyundan olduğu bilgisi 1961 programında da aynı şekilde yer almıştır. Bu durum göstermektedir ki iki program arasında herhangi bir tarihi araştırma incelenmemiştir. Asya Hun, Gök-Türk ve Uygur tarihi de 1956 programı ile aynı şekilde alınmış ve diğer Türk boyları yine bu programda yer almamıştır.

1968 Tarihli İlkokul Programı

1968 programında İslamiyet öncesi Türk tarihi konularının anlatıldığı ünite “*Türkiyemiz*” başlığını taşımaktadır. Programda konu içerikleri oldukça kısaltılmıştır. Türkiye’ye nereden geldik?, Türklerin anayurdu ve göçler ile Oğuz Kağan Destanı, Ergenekon Destanı ve Orhun Yazıtları çerçevesinde Asya Hun, Gök-Türk ve Uygur devletleri ele alınmıştır. Programın dikkat çeken en önemli kısmı ilk kez Türk destanları ve Orhun Yazıtlarından bahsedilmesidir. Önceki programlarda destan ve yazıtların adı geçmemişken 1968 itibarıyla destanlar siyasi ve kültürel tarih konularının önüne geçmiştir. Programda yer alış şekline

bakıldığında Kavimler Göçü, Avrupa Hun Devleti ve diğer Türk devletleri ile ilgili herhangi bir bilgi yer almamıştır. Kavimler Göçü gibi hem Türk hem Avrupa tarihini etkileyen bir olayın yer almaması büyük bir eksiklik olmuştur.

1971 Tarihli İlkokul Programı

1971 programında İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları 1968 programı ile aynıdır. 1968 programının eksiklerinin 1971 programında da giderilmediği görülmektedir. Program genel anlamda İslamiyet öncesi Türk tarihini özet halinde anlatsa da önemli konuların göz ardı edilmesi programın en büyük eksikliği olmuştur.

1989 Tarihli İlkokul Programı

1989 programında da 1968 ve 1971 programları ile aynı şekilde İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları ele alınmıştır. “*Türkiyemiz*” ana başlığı altında Türkiye’ye nereden geldik?, Türklerin anayurdu, uygarlıkları ve göçler, Oğuz Kağan, Ergenekon Destanı ve Orhun Yazıtları çerçevesinde İslamiyet öncesi Türk tarihi ele alınmıştır. 1968 programı ile 1989 programı arasında yirmi bir yıllık fark olması ve yeni tarihi araştırmalar olmasına rağmen program içeriği aynı kalmıştır. 1968 programındaki eksiklikler, 1989 programında da devam ettirilmiştir.

1995 Tarihli İlkokul Sosyal Bilgiler Programı

1995 programına bakıldığında İslamiyet öncesi Türk tarihi konularının daha detaylandırıldığı ve dört başlık halinde ele alındığı görülmektedir. Türklerin Orta Asya’dan göçleri ile başlatılan konu Asya Hun, Gök-Türk ve Uygur siyasi tarihi ile devam etmiştir. Destanlar ve yazıtlar ayrı bir başlık halinde verilmiştir. Daha önceki programlarda siyasi tarih ve kültür tarihi konuları da destanlar üzerinden ele alınırken bu programda ayrı olarak ele alındığı görülmüştür. Son başlık ise “*Türkler eski ve köklü bir tarihe sahiptir*” başlığını taşımaktadır. Programın genel hatlarıyla İslamiyet öncesi Türk tarihini sınıf seviyesine uygun olarak ve özet şeklinde ele aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak Kavimler Göçü ve Avrupa Hun Devleti’nin anlatılmaması konu içeriği bakımından eksik kalmıştır. Çünkü Türk göçleri programda varken göç eden Türklerin durumu hakkında bir bilgi verilmemesi konu bütünlüğünü bozmuştur. Program sadece geride kalan Türkleri ele almıştır. Bu da Türk tarihinin anlatımında ve anlaşılmasında önemli bir eksiğe yol açmıştır.

1997 Tarihli İlkokul Sosyal Bilgiler Programı

1997 programında İslamiyet öncesi Türk tarihi konularının 1995 programı ile aynı olduğu görülmüştür. Konuya Orta Asya'nın coğrafi konumu ve Türklerin buradan göç etme nedenleri anlatılarak giriş yapılmıştır. Ancak bir önceki programda olduğu gibi göç eden Türklerin meydana getirdiği Kavimler Göçü ve bu olaydan sonra kurulan Avrupa Hun Devleti'nin programda yer almadığı görülmüştür. Anayurtta kalan Türkler Asya Hun, Gök- Türk ve Uygur devletleri başlıkları altında ele alınmıştır. Ancak program siyasi tarih ve kültür tarihi hakkında detay vermemiştir.

1997 yılından sonra çıkarılan programlarda İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları ilköğretim II. kademedeki okutulmaya başlanmıştır.

Ortaokul Programları

1930 Orta Mektep Müfredat Programı

1930 yılı orta mektep müfredat programında İslamiyet öncesi Türk tarihi, Orta Asya'nın tanıtılması ile başlamıştır. Programda dikkat çeken kısım ise Asya Hunları'nın adının Çin kaynaklarında geçtiği isim olan Hyung-nu'lar şeklinde yer almasıdır. Hunlar hakkındaki bilgilerin çoğunlukla Çin kaynaklarından alınması nedeniyle bu isim kullanılsa da öğrencilerin telaffuz etmesi ve konuyu algılamasının zor olabileceği söylenebilir. Ayrıca ilköğretim programlarında adı geçmeyen ama Hunların yoğun bir şekilde iletişimde bulunduğu Yüeyiler (Yüe-çi) de bu programda yer almıştır. Ardından Eftalitler (Akhun), Tukyular ve Uygurlar programda yer almıştır. Gök-Türkler için de yine eski ismi olan “Tukyu” adının geçtiği görülmüştür. Programda Türk göçleri başlığı ve bu göçlere bağlı olarak gerçekleşen Kavimler Göçü'nün yer almadığı görülmüştür. Ancak Şarki Hun Devleti başlığı ile Avrupa Hun Devleti ele alınmıştır. Program Türklerin İslamiyet'ten önceki medeniyetlerinin yer alması ile sona erdirilmiştir. Programa bir bütün olarak bakıldığında eski Türk tarihinin parça parça ele alındığı görülmüştür. Asya Hun, Gök-Türk ve Uygurlara ek olarak Akhun Devletinin de içeriğe dâhil edildiği görülmüştür. Ancak diğer Türk kavimleri hakkında bilgi verilmemiştir. Buradan şu sonucu çıkarabiliriz: Orta Asya Türk tarihi konusu Türk Tarih Kurumu'nun

kuruluşuna kadar üzerinde araştırma yapılan bir konu alanı olmamıştır. Bu nedenle bu programda sadece elde bulunan bilgiler ışığında İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları anlatılmaya çalışılmıştır.

1931 ve 1938 Yılı Orta Mektep Müfredat Programı

1931 ve 1938 programlarının tüm programlar içinde İslamiyet öncesi Türk tarihi konularını en detaylı ele alan programlar olduğu sonucuna varılmıştır. 1932 Türk Tarih Tezi'nin etkileri bu programda kendini göstermiş ve Türk Tarih Tezi'nde detaylı bir şekilde tartışılan İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları bu programlarda ayrıntılı bir şekilde yer almıştır. 1931 ve 1938 programları ortaokul I. sınıfta Asya Hun Devleti ile başlamış ve devletin kuruluş ve yıkılışı detaylı bir şekilde verilmesiyle ve Topa Devleti ile sona erdirilmiştir. Konuların yoğun olmasından dolayı ortaokul II. sınıfta tekrardan İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları ele alınmıştır. Konuya Avrupa Hun Devleti ve Attila'nın faaliyetleri ile başlanmış, ardından da Akhunlar anlatılmış ve Kavimler Göçü'ne geçilerek bu göçün hem Türkler hem de Avrupa topluluklarına etkisi anlatılmıştır. Ardından Avar, Tukyü (Gök-Türk), Türkeş (Türgeş), Karluk ve Uygur devletleri programda yer almıştır. Son olarak da Hazar, Bulgar, Macar, Peçenek, Oğuz ve Kumanlar anlatılarak konuya son verilmiştir.

İki programa da genel olarak bakıldığında içeriğin İslamiyet öncesi Türk tarihi konularının tümünü kapsadığı görülmüştür. Ancak konu içeriklerinin fazlasıyla detaylı ele alınması nedeniyle ortaokul seviyesinin üzerine çıkıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

1949 Tarihli Ortaokul Programı

1949 ortaokul programında İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları ortaokul I. sınıfta yer almıştır. Program konu içeriğini oldukça detaylı bir şekilde ele almıştır. İlk kez bir programda Türklerin Çinlilerle ve Hintlilerle ilişkileri yer almıştır. Aynı ünite içinde ilk çağlarda Anadolu ve Roma tarihi konuları da anlatılmıştır. Bu durum hem konu içeriğinde bulunması gerekenlerle uyumsuz olmuş hem de konunun fazlasıyla dağılıp karmaşıklaşmasına neden olmuştur. İslamiyet öncesi Türk tarihi konularına ortaokul II. sınıfta yeniden devam edilmiştir. II. sınıfta hem Ortaçağ tarihi, hem papalık ve derebeylik kavramları hem de Gök-Türk ve Uygur

devletlerinin ele alındığı görülmüştür. Bu durumun İslamiyet öncesi Türk tarihi konularının anlaşılmasında konu bütünlüğünü bozduğu görülmüştür.

1951 Tarihli Ortaokul Programı

1951 programında İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları ortaokul I. ve II. sınıfın konuları içinde yer almıştır. Ortaokul I. sınıfta konuya Orta Asya coğrafyası ve Türk göçleri konusu ile başlanmıştır. Ardından Asya Hunları ve İskitler üzerinden anayurtta kalan Türkleri akıbeti anlatılmıştır. Ortaokul II. sınıfta “*Doğuda Ortaçağ*” ana başlığı ile ilgili konuya giriş yapılmıştır. Batı Hunları, Gök-Türk ve Uygurlar bu başlık altında anlatılmıştır. Ancak başlık ile konu içeriklerinin programda uyumsuz olduğu görülmüştür.

1970 Tarihli Ortaokul Programı

1970 tarihli ortaokul programında İslamiyet öncesi Türk tarihi konularının 1951 programı ile aynı olduğu görülmüştür. Konular Orta Asya’dan göçler, Asya Hunları, Gök-Türkler, Uygurlar ve Avrupa Hunları çerçevesinde anlatılmıştır. Programa 1951’den farklı olarak eklenen ya da çıkarılan herhangi bir konu olmamıştır.

1995 İlköğretim II. Kademe Programı

1995 yılı ilköğretim II. kademe programında Milli Tarih dersi içerisinde İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları ele alınmıştır. Programda ilgili araştırmanın kapsaması gereken içeriğin tam olarak yansıtıldığı görülmüştür. Konular seçilirken mantıksal açıdan uyumlu ve başka konulara bölünmeden verilmesi gereken bilginin verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Orta Asya’nın yeri ve Türk göçleriyle başlayan konu, başlıca Türk devletlerinin siyasi ve kültürel tarihinin anlatılması ile devam etmiştir. 1995’ten önceki programlarda üzerinde fazla durulmayan hatta bazı programlarda yer almayan diğer Türk kavimleri bu programda ayrı başlık altında ele alınmıştır. Bu içerik sayesinde Türklerin sadece belli başlı devletler kurmayıp Asya ve Avrupa’nın pek çok yerinde farklı uygarlıklar kurup farklı devletlerle iletişim kurdukları ve yayıldıkları coğrafya olması gereken şekilde ele alınmıştır. Program 6. sınıf öğrencilerinin hem konuyu tüm hatlarıyla öğrenmesi hem de kolay bir şekilde kavramasına izin verecek şekilde hazırlanmıştır.

2005 İlköğretim II. Kademe Programı

2005 ilköğretim II. kademe programı kendinden önce hazırlanan tüm programlardan farklıdır. Öğrenci merkezli ve yapılandırmacı öğrenme kuramı çerçevesinde hazırlanan programda ünite ya da konuların yerini kazanımlar almıştır. Yeni programla öğrenciye öğretilmesi gereken içerikler kazanımlar halinde ders öğretmenine sunulmuştur. Bu programda İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları “*İpek Yolu’nda Türkler*” ünitesi içinde dört kazanım şeklinde yer almıştır. 2005 programında konu içerikleri doğrudan verilmeyip destan ve yazıtlardan yola çıkarak öğrencinin konuyu kendi akıl yürütmesi ile elde etmesi amaçlanmıştır. Bu nedenle kazanımlar Oğuz Kağan Destanı, Ergenekon Destanı, Türeyiş Destanı ve Orhun Yazıtları çerçevesinde yazılmıştır. Yine bu programda ilk kez İpek Yolu konusu üzerinde özellikle durulmuş hatta üniteye “*İpek Yolu*” adı verilmiştir. Daha önceki programlarda adı geçmeyen bu önemli tarihi ticaret yolu ilk kez bu programla ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca bu program ile daha önce kültür ve medeniyet konuları içinde yer alan ordu-millet anlayışı ve Türklerde askerliğe verilen önem artık başlı başına bir konu başlığı olmuş ve kazanım olarak programda yerini almıştır. Programdaki en büyük eksik Kavimler Göçü, Avrupa Hun Devleti ve diğer Türk kavimlerine yer verilmemiş olmasıdır.

2017 İlköğretim II. Kademe Programı

2017 yılı programında da 2005 programında olduğu gibi yapılandırmacılık ve öğrencinin bilgiye kendi becerisiyle öğretmen rehberliğinde ulaşması anlayışı devam etmiştir. Ancak yeni programda İslamiyet öncesi Türk tarihi konularının dört kazanımdan tek bir kazanıma düşürüldüğü görülmüştür. Kazanım cümlesi olarak “*Orta Asya’da kurulan ilk Türk devletlerinin coğrafi, siyasal, ekonomik ve kültürel özelliklerine ilişkin çıkarımlarda bulunur.*” cümlesi yer almıştır. Bu kazanım içerik için yetersiz kalmıştır. Çünkü yoğun bir içeriğe sahip olan konu tek bir kazanıma sığdırılmak için fazla detaylıdır. Ayrıca bu kazanım ilk bakışta konu içeriğini de belirsiz hale getirmiştir. “*Destan, yazıt ve diğer kaynaklardan yararlanır.*” kazanımı ile de içeriğin öğretiminde yine 2005 programında olduğu gibi destan ve yazıtların ön planda olduğu görülmüştür.

Ders Kitapları

1938 yılı ilkokul IV. sınıf Tarih ders kitabında İslamiyet öncesi Türk tarihi konularına Orta Asya'nın coğrafi sınırları ile giriş yapılmıştır. Orta Asya'nın coğrafi sınırlarını belirtmek yeterli olacakken bölgenin tarihi çağlar öncesi durumundan başlanması konunun gereksiz yere uzamasına neden olmuştur. Ayrıca bölgenin coğrafi sınırları verilmesine karşın hiç harita kullanılmamıştır. İlkokul IV. sınıf öğrencisinin harita kullanılmadan hiç görmediği bir coğrafyanın sınırlarını kafasında canlandırması mümkün değildir. Türklerin anayurttan çıkışı konu olarak yer alırken giden Türk boyları hakkında bilgi verilmemiş, sadece kalanların durumu kısa bir paragrafla anlatılmıştır. Konu anlatılırken ne görsel ne de harita kullanılmamıştır. Bu durum öğrenci seviyesi düşünüldüğünde kitabı sıkıcı hale getirmiştir. Ayrıca Orta Asya Türk tarihi geniş bir içeriğe sahipken kitapta sadece Asya Hun, Kök-Türk ve Topa Devleti anlatılmıştır. Bu durumdan ilgili konuda henüz yeterince araştırma yapılmadığı düşünülebilir.

1939 ortaokul I Tarih ders kitabında ilgili konu “Büyük Türk Tarih ve Medeniyetine Kısa Bir Bakış” başlığı altında ele alınmıştır. Kitapta konu içeriği paragraflar halinde anlatılmış ve görsel yok denecek kadar az kullanılmıştır. Kullanılan görseller de renksiz ve belirginlikten uzaktır. Kitapta dikkat çeken bir diğer nokta da Orta Asya tarihi ile konuya giriş yapılmasına rağmen Çin siyasi ve kültür tarihine geçilmiştir. Bu da konunun dağılmasına ve amacını yerine getirmekten uzaklaşmasına neden olmuştur. Türk devletleri içinde de sadece Hun Devleti ve Topa Devleti geçmektedir. Diğer Türk devletlerinin öğretim programına alınmama nedeni kitabın hazırlandığı dönemde Türk tarihi ile ilgili yeterli bilgiye sahip olunmaması olsa gerektir.

1945 yılı ilkokul IV. sınıf Tarih ders kitabında İslamiyet öncesi Türk tarihi konularına Türklerin anayurdunun incelenmesi ile başlanmıştır. Ancak içerik daha da derinleştirilerek Orta Asya tarihi ve coğrafyası ilkçağlara kadar indirilmiştir ve tarihsel gelişimine göre Asya Hunları dönemine kadar geçirdiği değişim anlatılmıştır. Bu derece detaylı bir anlatım IV. sınıf öğrencilerinin seviyeleri için uygun olmamıştır. Konu sonlarında mutlaka özet ve soru kısımları yer almış böylece öğrencilerin öğrendikleri konuyu tekrar etmesi ve pekiştirmesi sağlanmıştır. Türk

göçleri anlatılırken de tarihi kesinliği olmayan Sümerlerin kökeni “Türk” olarak ele alınmış ve Sümer tarihi de detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Tüm İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları oldukça detaylı şekilde anlatılmasına karşın kitapta kullanılan görsellerin ve haritaların hem sayıca az hem de tamamının siyah beyaz olması dolayısıyla dikkat çekicilikte ve anlaşılabilirlikten uzak olduğu görülmüştür.

1953 ortaokul I. sınıf Tarih ders kitabında ilgili konu özet şeklinde fazla detaya girilmeden olması gerektiği gibi verilmiştir. Ancak kitapta kullanılan haritalar hem renksiz hem de kullanılan çizgilerden dolayı anlaşılmalıdır. Kitapta eski Türk devletlerinden sadece Asya Hun Devleti anlatılmıştır. İskitler de kitapta yer almıştır.

1964 ortaokul IV. sınıf Tarih ders kitabında ilgili konuya hazırlık soruları ile başlaması öğrenciyi konuya dikkat çekmesi açısından faydalı olmuştur. Ancak ilgili konu sadece Orta Asya’nın tanımı ve Asya Hun Devleti ile sınırlı kalmıştır. Oysaki ortaokul seviyesindeki öğrenciye daha detaylı ve kapsamlı bir bilgi içeriği sunulması gerekmektedir. Kitap, görseller açısından da yetersizdir. Kitap için ilgili konuyu anlatmada yetersiz ve oldukça eksik kaldığı yorumu yapılabilir.

1967 yılı ilkokul IV. sınıf Tarih ders kitabında ilgili konuya hazırlık soruları ile başlanmış ve ardından Orta Asya ve Türk göçleri ile ilgili özet bilgi verilmiştir. Konu anlatımında kullanılan harita da hem renkli hem de anlaşılır olması açısından öğrenci yaş ve seviyesine uygundur. Bu ders kitabında Kavimler Göçü, tek bir cümle halinde geçmiş ve Avrupa Hun Devleti’ne giriş yapılmıştır. Oysaki Kavimler Göçü başlı başına önemli ve ayrı bir başlık altına alınması gereken bir olaydır. Asya Hun, Gök-Türkler ve Uygurlar olması gerektiği gibi özet halinde verilmiştir. Ancak kitap görsel açıdan yetersiz kalmıştır.

1975 yılı ilkokul IV. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında dördüncü ünite İslamiyet öncesi Türk tarihine ayrılmıştır. Ünite girişinde konu başlıkları verilerek öğrencilerin konuya ilgileri çekilmeye çalışılmıştır. Kitapta İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları özet şeklinde anlatılmıştır. Ancak neredeyse hiç görsel ve harita kullanılmamıştır. Kullanılan görseller de renksiz ve belirgin olmayan şekilde seçilmiştir. Kitap, hem içerik hem de görseller açısından ilkokul IV. sınıf öğrencisi için uygun özellikler barındırmamaktadır.

1981 yılı ortaokul I. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında İslamiyet öncesi Türk tarihi konularına başlı başına bir ünite ayrılmıştır. Üniteye de hazırlık soruları ile giriş yapılmış böylece öğrencilerin ünite ile ilgili merakları canlandırılmak istenmiştir. Ancak konu içerikleri ele alınırken ana başlıklar değil yan başlıklar kullanılmıştır. Bütün konuların yan başlıklardan oluşması içeriklerin birbirinin içine geçmesine ve karışık olarak algılanmasına neden olduğu gözlemlenmiştir. Kitapta destan ve yazıtlar ön plana alınmamış yalnızca okuma parçası olarak verilmiştir. Oysaki destan ve yazıtlar Türk tarihi ile ilgili bilgi edinmeden önemli birer kaynaktır. Kitap, görseller açısından yetersizdir. Konularda görsel olarak haritaya ağırlık verilmiştir. Kullanılan diğer görseller ise renksiz ve bazıları fazlasıyla koyu tonlarda olmuştur. Bu da kitaptaki görsellerin dikkat çekiciliğini azaltılmıştır.

1988 yılı ortaokul I Milli Tarih ders kitabında ilgili konuya hazırlık soruları sorularak giriş yapılmıştır. Kitapta İslamiyet öncesi Türk siyasi ve kültür tarihi kısaca ana başlık ve yan başlıklarla anlatılmıştır. Ancak görsel açıdan yetersiz kalmıştır. Tüm harita ve görseller siyah beyaz olarak kullanılmıştır.

1996 yılı ortaokul I. sınıf Milli Tarih ders kitabında İslamiyet öncesi Türk tarihi konularının tüm ana hatlarıyla ve fazladan detaya girilmeden anlatıldığı görülmüştür. Her konu sonunda konuyla ilgili tekrar amaçlı sorular yer almıştır. Kitapta kullanılan haritalar renklendirilmiş ve belirgin çizgilerle çizilmiştir. Birçok programda ve ders kitabında yer almayan Türk kavimleri bu ders kitabında birer paragraf halinde anlatılmıştır. Ancak kitap, görseller açısından yetersiz kalmıştır. Görseller renksiz ve belirsiz olarak basılmıştır.

2006 yılı ilköğretim Sosyal Bilgiler 6 ders kitabında ünite başlangıcında içerikte yer alan konular ve hazırlık soruları toplu olarak verilerek öğrenciler konuya hazırlanmaya çalışılmıştır. Kitap, görseller açısından dikkat çekici olsa da içerik karışık olarak verilmiş ve konular arasında düzenli bir geçiş olmadığı görülmüştür. Özetle kitabın görsel ve güncel bilgiler açısından ideal olup içerik olarak karmaşık ve yetersiz hazırlandığı sonucuna varılmıştır.

2014 yılı Sosyal Bilgiler 6 ders kitabında İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları “İpek Yolu’nda Türkler” ana başlığı altında ele alınmıştır. Ünite girişinde konu içeriğini anlatan görseller ve hazırlık soruları yer almıştır. Bu da kitabın

konuya öğrencileri hazırlama noktasında etkili olduğunu göstermektedir. Konu içerikleri anlatılırken bol miktarda renkli görsel kullanılması kitabın öğrenci açısından dikkat çekiciliğini büyük ölçüde sağlayabilmesini sağlamıştır. Kitap görseller ve içerik açısından öğrenci seviyesine uygun olarak hazırlanmıştır. Ayrıca kitapta güncel haberlerin ve fotoğrafların kullanılması da geçmişe ait konuların günümüzle özdeşleştirilmesine katkı sağlamıştır.

2017 yılında yeni eğitim programı uygulanmaya başlamış ve bu doğrultuda 2018 yılı ders kitapları yenilenmiştir. Yeni program doğrultusunda hazırlanan *2018 yılı Sosyal Bilgiler 6 ders kitabında* İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları “*Kültür ve Miras*” ünitesi içinde yer almıştır. Konuya girişte Orta Asya’nın hem coğrafi sınırları anlatılmış hem de renkli ve büyük bir harita kullanılmıştır. Kullanılan görseller konu içeriği ile uygun olup eski Türk yaşamını öğrencilerin hayalinde canlandırmasını sağlayacak kalite ve renklerde hazırlanmıştır. Konuya diğer kitaplardan farklı olarak siyasi tarih değil kültür tarihi ile başlaması diğer kitaplardan en büyük farkı olmuştur. Ancak diğer kitaplarda olduğu gibi bu kitapta da Orta Asya tarihi Asya Hun, Gök-Türk ve Uygur devletleri çerçevesinde ele alınmıştır. Ancak yenilenen program ve ders kitabında da Kavimler Göçü, Avrupa Hun Devleti ve diğer Türk kavimleri (Avarlar, Hazarlar, Peçenekler, Kıpçaklar, Oğuzlar, vb.) gibi mutlaka yer alması gereken konuların yer almadığı görülmüştür.

Sonuç itibarıyla genel olarak değerlendirildiğinde programlarda ve bu doğrultuda hazırlanan ders kitaplarında İslamiyet öncesi Türk tarihi konularının ele alınmasında bir düzen oturtulamadığı söylenebilir. Bazı program ve kitaplarda konu içeriği öğrenci yaş ve seviyesine göre gereksiz detaylara sahipken bazı programlarda ise içerik oldukça eksik kalmıştır. Kitaplarda kullanılan görsellerde de aynı durum söz konusudur. Görsel içerik uyumunun en doğru yansıtıldığı ve dikkat çekiciliği yüksek olan ders kitapları 2005 ve 2017 programları doğrultusunda hazırlanırken, içeriğin olması gerektiği gibi verilen program ise 1995 ilköğretim II. kademe programı olduğu sonucu elde edilmiştir.

ÖNERİLER

- Türkler, tarihin en eski devirlerinden beri var olan ve geniş bir coğrafyaya yayılan, bunu yaparken de birçok milletle etkileşime girmiş bir millettir. Ancak İslamiyet öncesi Türk tarihi konusunda yapılan araştırmalar yeterli değildir. Türk tarihinin daha az bilinen kısmını oluşturmamasından dolayı eğitim programlarında yeterince kendine yer edinememiştir. İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları tarihçiler tarafından daha detaylı bir şekilde incelenmelidir.

- İslamiyet öncesi Türk tarihinin programlarda ele alınışında tutarsızlıklar bulunmaktadır. Örneğin, 1931 Orta Mektep Müfredat Programı'nda konu içeriği tüm detaylarıyla yer alırken 1970 Ortaokul Programı konuyu sadece genel hatlarıyla ele almıştır. Türk tarihinin en temel konusu olan İslamiyet öncesi Türk tarihi konuları tüm yönleriyle eğitim programlarında yer almalıdır.

- Eğitim programında yer alan kazanım ile ders kitabındaki içerik arasında uyum sağlanmalıdır. Örneğin, 2017 yılında hazırlanan yeni eğitim programında İslamiyet öncesi Türk tarihi, *“Orta Asya’da kurulan ilk Türk devletlerinin coğrafi, siyasal, ekonomik ve kültürel özelliklerine ilişkin çıkarımda bulunur”* ve *“Destan, yazıt ve diğer kaynaklardan yararlanır”* şeklinde iki kazanım yer alırken ders kitabında detaylı bir içerik hazırlanmıştır. Bu durum eğitim programı ile ders kitabı arasında uyumsuzluğa neden olmuştur.

- Eğitim programları ve ders kitapları hazırlanırken Cumhuriyet döneminden başlanarak hazırlanan tüm program ve ders kitapları incelenip, eksiklikleri belirlenerek yeni program ve ders kitapları hazırlanmalıdır.

- Ders kitapları hazırlanırken içerikte yer alan bilgilerin güncelliği ve doğruluğu dikkatli bir şekilde incelenmelidir.

- Eğitim programdaki kazanımların uygulayıcısı olan öğretmenler, kitaplarda eksik gördükleri noktaları haftalık ders saati ve diğer kazanımların yetiştirilmesini de göz önüne alarak öğrencilere sunmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ahmetbeyoğlu, A. (2016). Türk Tarihinin İlk Dönemleri. A. Ahmetbeyoğlu, (Ed.), *Orta Asya Türk Tarihi* (3-21). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2016). Doğu Avrupa Türk Devlet ve Boyları. A. Ahmetbeyoğlu, (Ed.), *Orta Asya Türk Tarihi* (48-71). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- Akşit, N. (1988). *Milli Tarih Ana Ders Kitabı I*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Akşit, N. (1996). *Milli Tarih I*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Akyüz, Y. (2009). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000 – M.S. 2009*, Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Pegem Akademi.
- Çıkkılı, Y. (2005). Eğitimle İlgili Temel Kavramlar. K. Keskinçilic, (Ed.), *Öğretmenlik Mesleğine Giriş* (60-88). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Demir, Ö. ve Acar, M. (2005). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Ankara: Adres Yayınları.
- Duman, R. (2011). *Demokrat Parti Dönemi'nde (1950- 1960) Sosyal Bilgiler Eğitimi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Genç, E., Polat, M., Başol, S., Kaya, N., Azer, H., Gökçe, S., Koyuncu, M., Gök, A., Yıldız, A., Yılmaz, D. ve Özcan, A. (2006). *İlköğretim Sosyal Bilgiler 6 Ders Kitabı*, Milsan Basın Sanayi A.Ş.
- İnal, E. ve Ormancı, N. (1953). *Tarih Ortaokul I*, İstanbul: Atlas Yayınevi.
- İnal, E. ve Ormancı, N. (1964). *Tarih Ortaokul I*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- İnal, E. ve Çalapala, R. (1967). *Tarih İlkokul IV*, İstanbul: Atlas Yayınevi.
- Kafesoğlu, İ. (2017). *Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülâhazalar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kafesoğlu, İ. (2018). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken NeşriyatKayapınar, A. (2015). Bizans ve Kuzeyli Türk Komşuları (4-14. Yüzyıl). L. Kayapınar, (Ed.), *Bizans Tarihi* (79-103). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.

- Kurat, N. (1937). *Peçenek Tarihi*, İstanbul: Devlet Basımevi.
- Kurat, N. (2014). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MEB. (1930). *İlk Mektep Müfredat Programı*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- MEB. (1930). *Orta Mektep Müfredat Programı*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- MEB. (1931). *Orta Mektep Müfredat Programı*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- MEB. (1938). *Ortaokul Programı*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- MEB. (1948). *İlkokul Programı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB. (1949). *Ortaokul Programı*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB. (1951). *Ortaokul Programı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB. (1956). *İlkokul Programı*. İstanbul: Maarif Basımevi.
- MEB. (1961). *İlkokul Programı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB. (1962). *Ortaokul Programı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB. (1968). *İlkokul Programı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB. (1970). *Ortaokul Programı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB. (1971). *İlkokul Programı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB. (1989). *İlkokul Programı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB. (1995). *İlköğretim Okulu Programı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- MEB. (1995). *İlköğretim Okulu II. Kademe Programı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- MEB. (1997). *İlköğretim Okulu Programı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- MEB. (2005). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu*, Ankara: Milli Eğitim Yayınları.
- MEB. (2017). *Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar)*, (b.t.), 2 Aralık, 2018, <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=354>

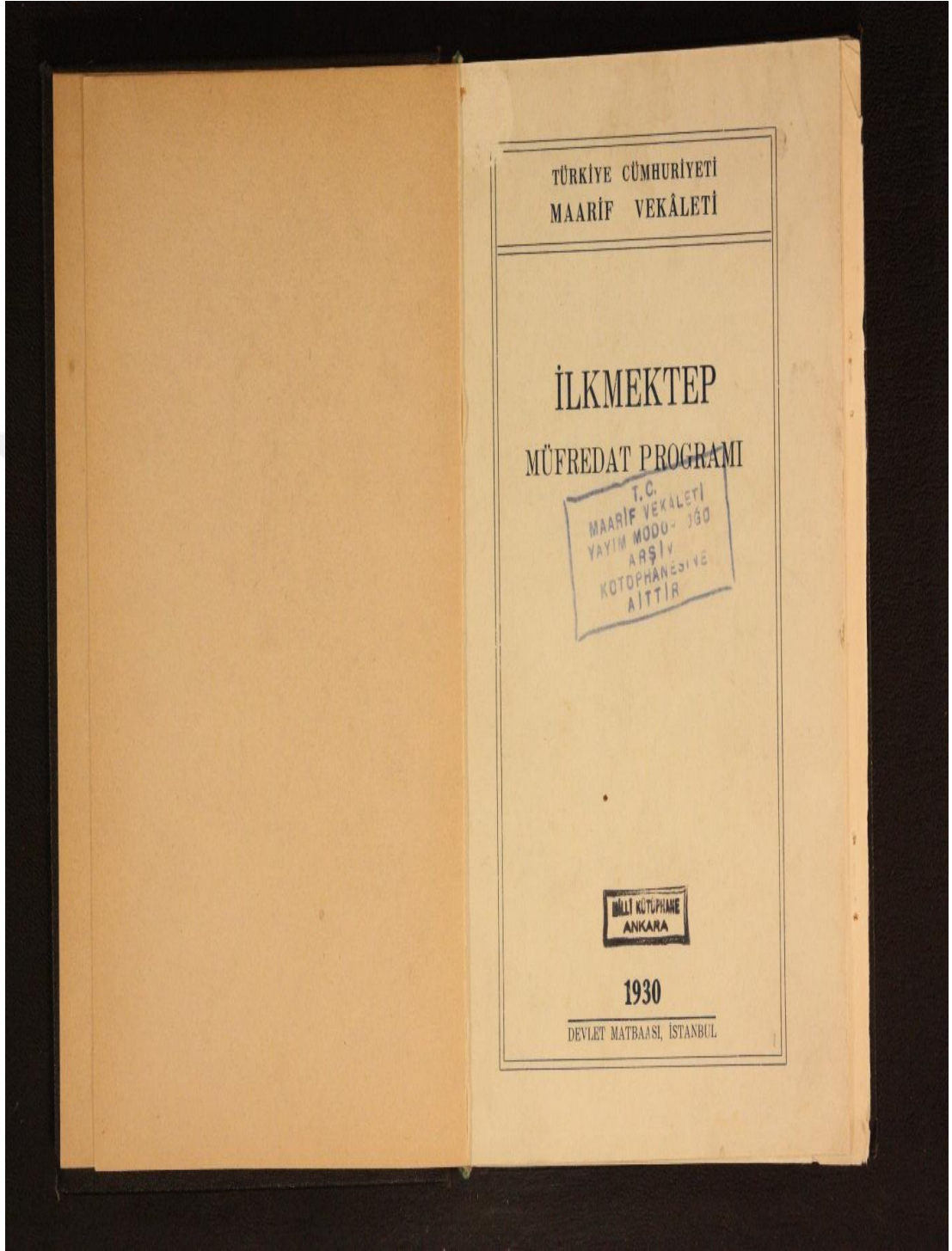
- Ögel, B. (2001). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları I*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Özkan, M. (2010). *Türk Devletleri*, İstanbul: Kalipso Yayınları.
- Sanır, F., Asal, T. ve Akşit, N. (1975). *Sosyal Bilgiler IV. Sınıf*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Saymal, K. (1981). *Sosyal Bilgiler I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sosyal Bilgiler 6. (2014). İlköğretim Ders Kitabı, Ankara: Saray Matbaacılık.
- Tarih IV. (1938). *İlkokul Ders Kitabı*, İstanbul: Devlet Basımevi.
- Tarih I. (1939). *Ortaokul Ders Kitabı*, İstanbul: Maarif Matbaası.
- Taşagıl, A. (2018). *Gök- Türkler I- II- III*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Unat, F. ve Su, K. (1945). *Tarih IV. Sınıf*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Yakar, H. (2013). *Cumhuriyet'ten Günümüze Uygulanmış Olan İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarında Seyahatnamelerin İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Yalçın, A. (2016). *Cumhuriyet'ten Günümüze Sosyal Bilgiler Programlarının Sosyal Bilgiler Öğretim Yaklaşımlarına Göre İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2007). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yıldırım, K. (2016). Uygur Kaganlığı ve Türk Boyları. A. Ahmetbeyoğlu, (Ed.), *Orta Asya Türk Tarihi* (27-47). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- Yılmaz, F., Bayraktar, H., Özden, M.K., Akpınar, M. ve Evin, Ö. (2018). *Sosyal Bilgiler Ders Kitabı 6*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

EKLER DİZİNİ

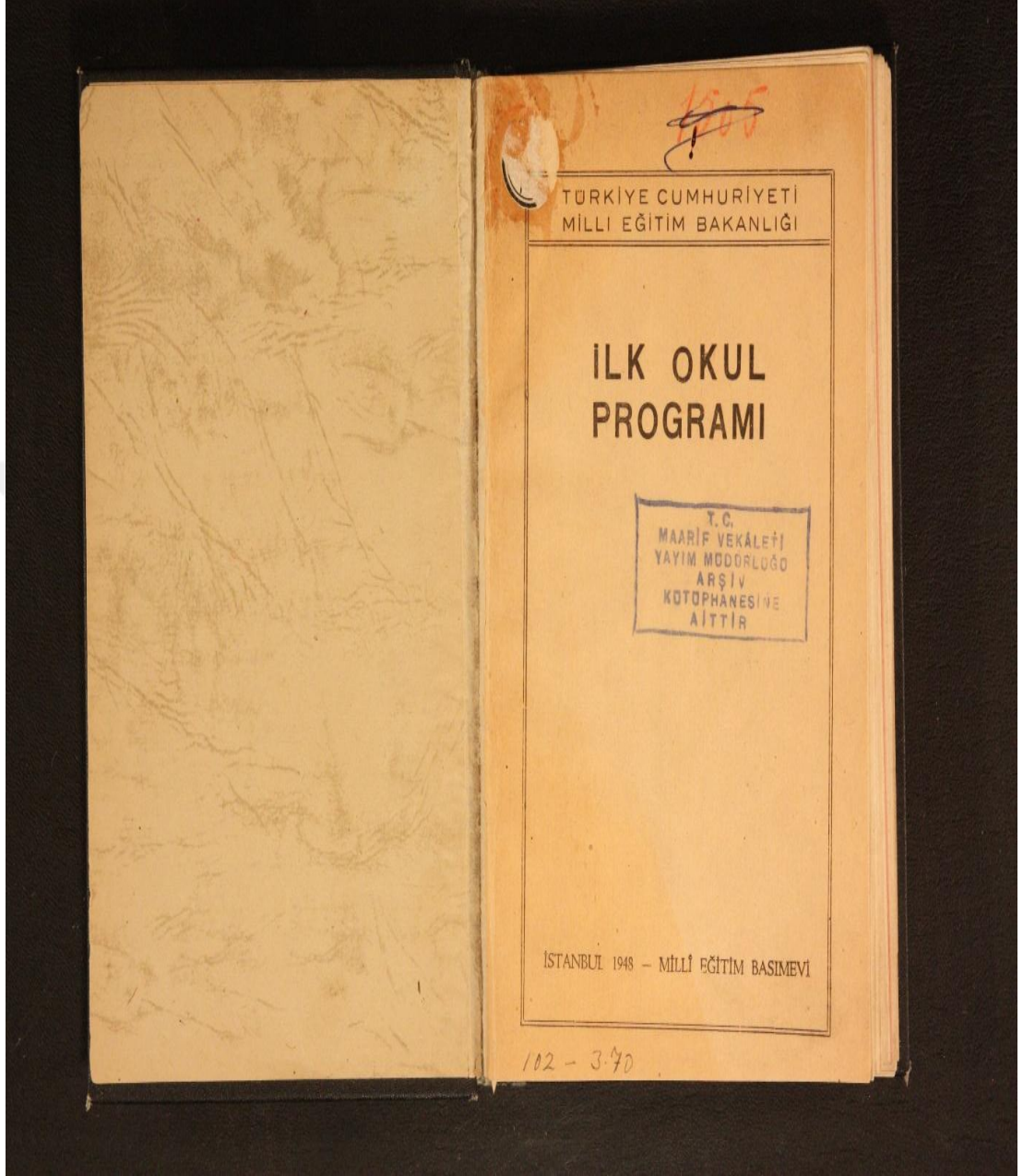
Sayfa

Ek 1: 1930 İlk Mektep Müfredat Programı Kapak.....	170
Ek 2: 1948 İlkokul Programı Kapak.....	171
Ek 3: 1956 İlkokul Programı Kapak.....	172
Ek 4: 1961 İlkokul Programı Kapak.....	173
Ek 5: 1968 İlkokul Programı Kapak.....	174
Ek 6: 1995 İlkokul Programı Kapak.....	175
Ek 7: 1930 Orta Mektep Müfredat Programı Kapak.....	176
Ek 8: 1962 Ortaokul Programı Kapak.....	177
Ek 9: 1995 İlköğretim Okulu II. Kademe Kapak.....	178
Ek 10: 1938 Yılı İlkokul Tarih IV. Sınıf Ders Kitabı Kapak.....	179
Ek 11: 1945 Yılı İlkokul Tarih IV. Sınıf Ders Kitabı Kapak.....	180
Ek 12: 2006 Yılı 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı Kapak.....	181
Ek 13: Mustafa Kemal ATATÜRK Orta Asya Haritası Önünde.....	182

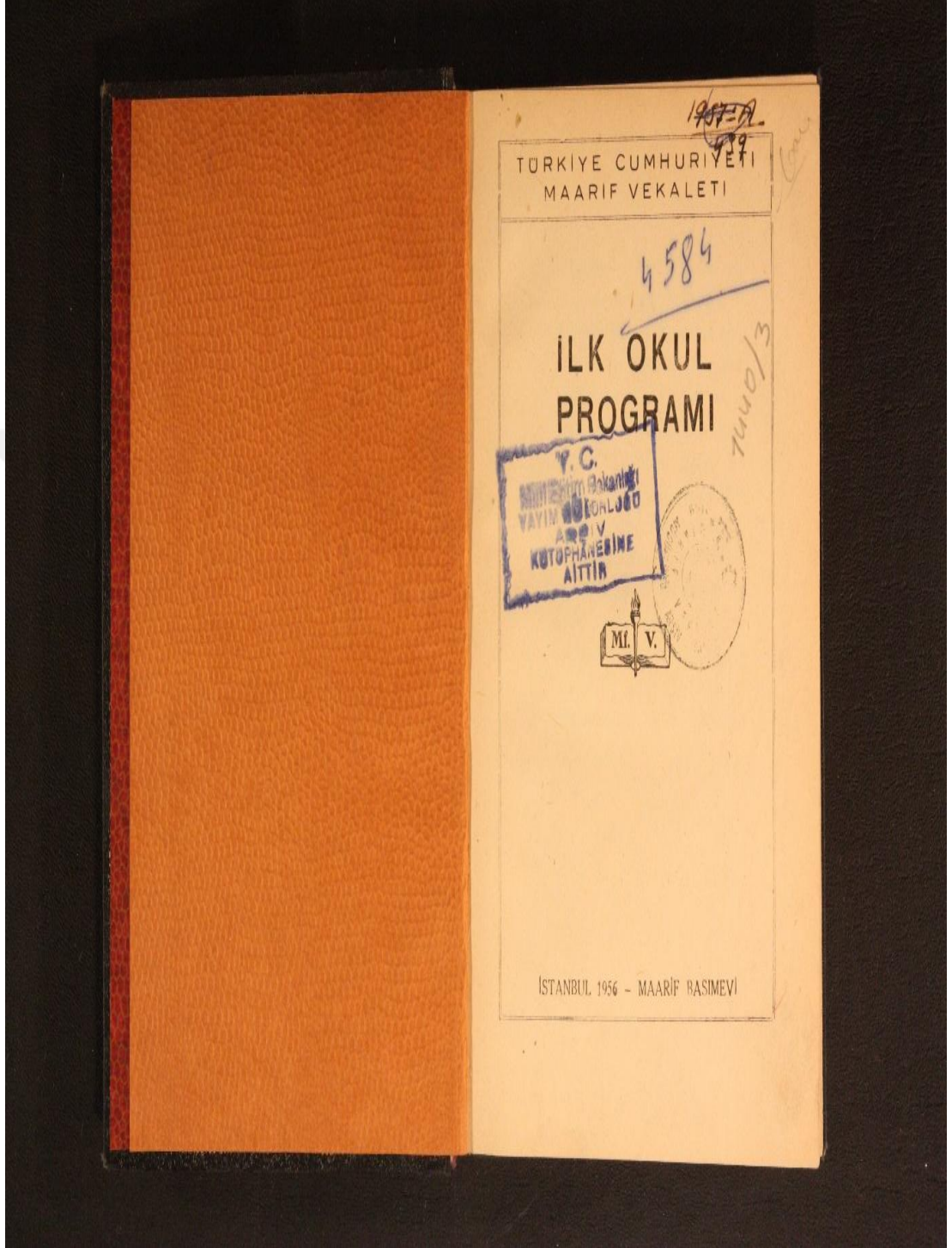
EK 1: 1930 İlk Mektep Müfredat Programı Kapak

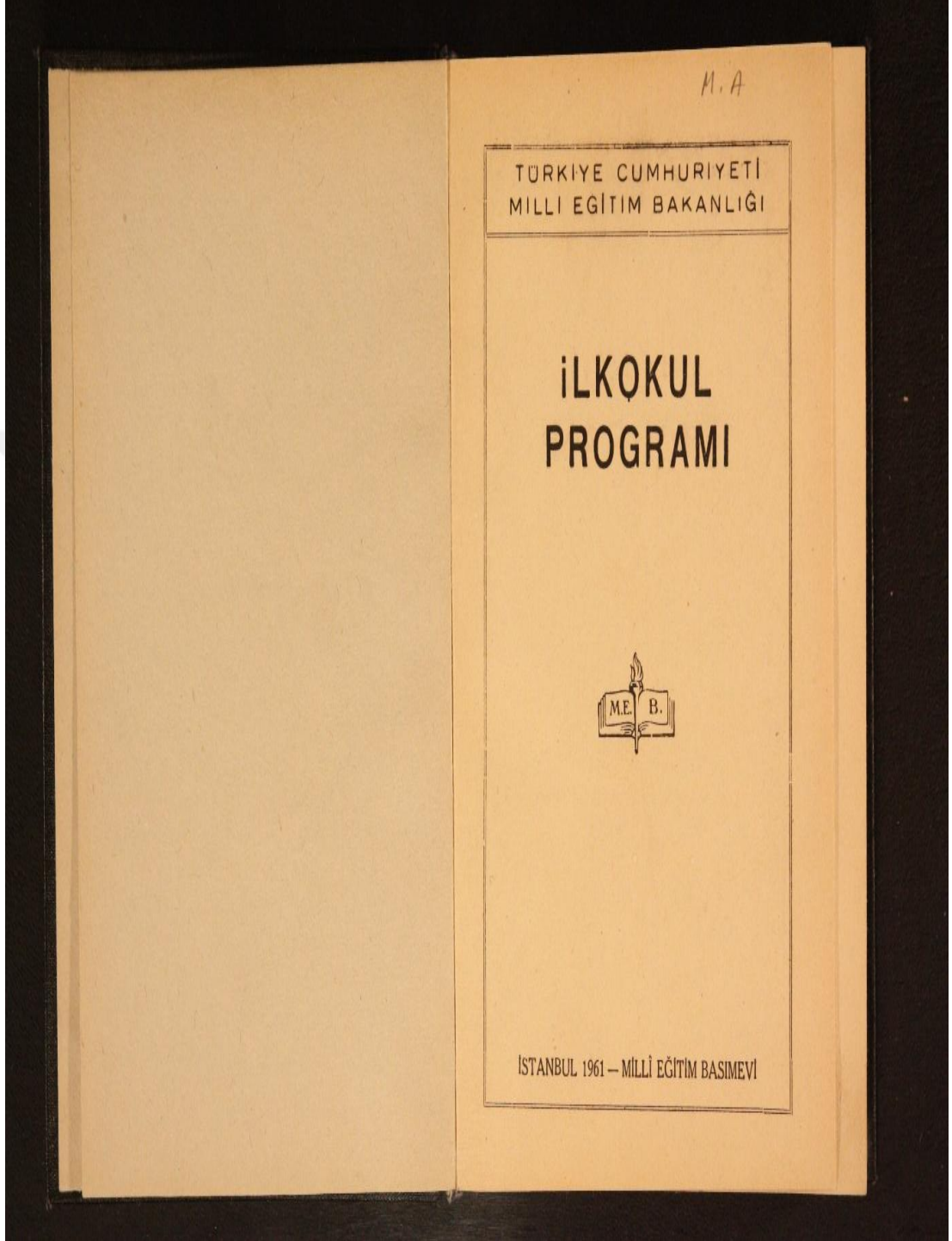
EK 2: 1948 İlkokul Programı Kapak

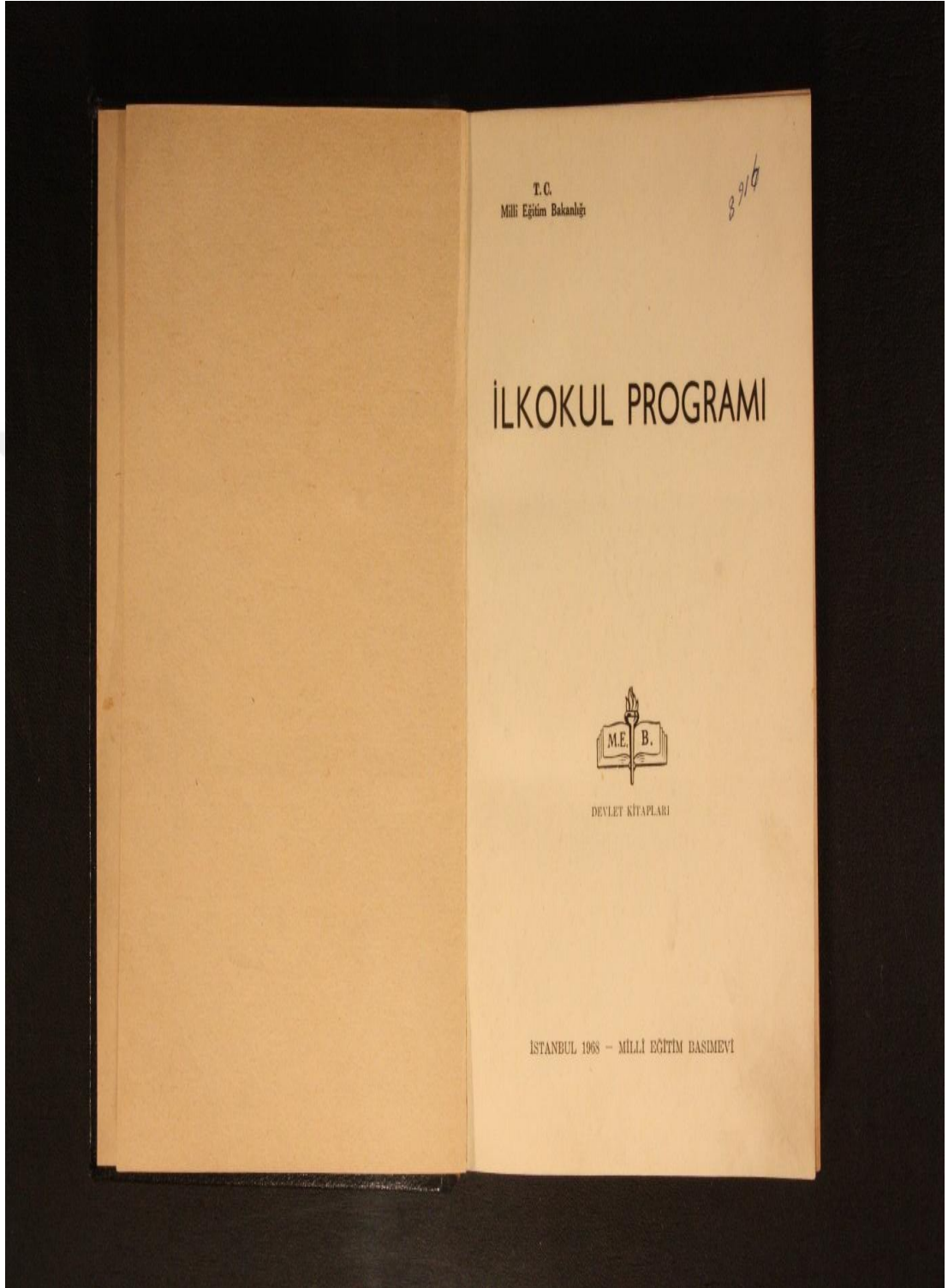
EK 3: 1956 İlkokul Programı Kapak

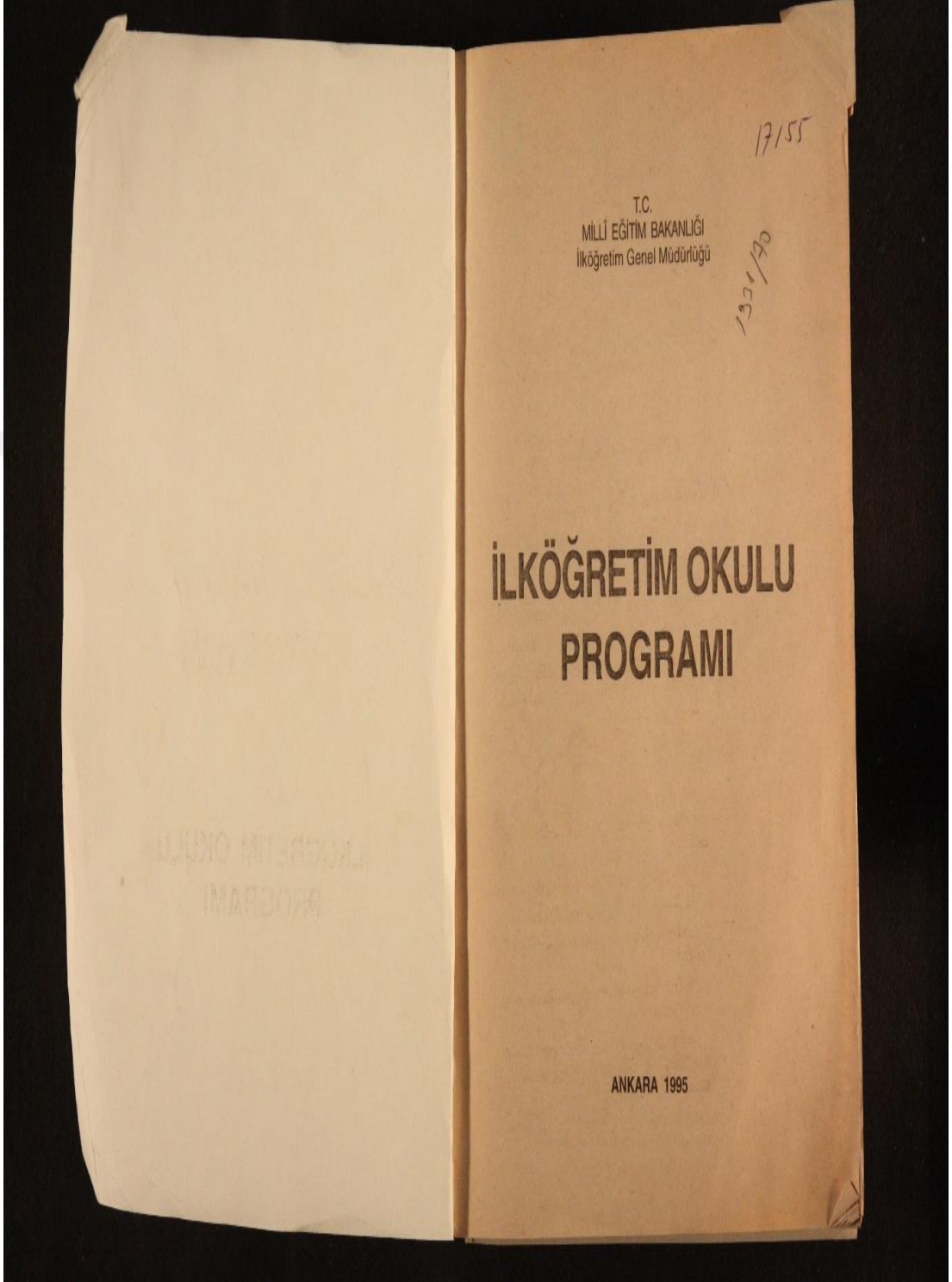
EK 4: 1961 İlkokul Programı Kapak

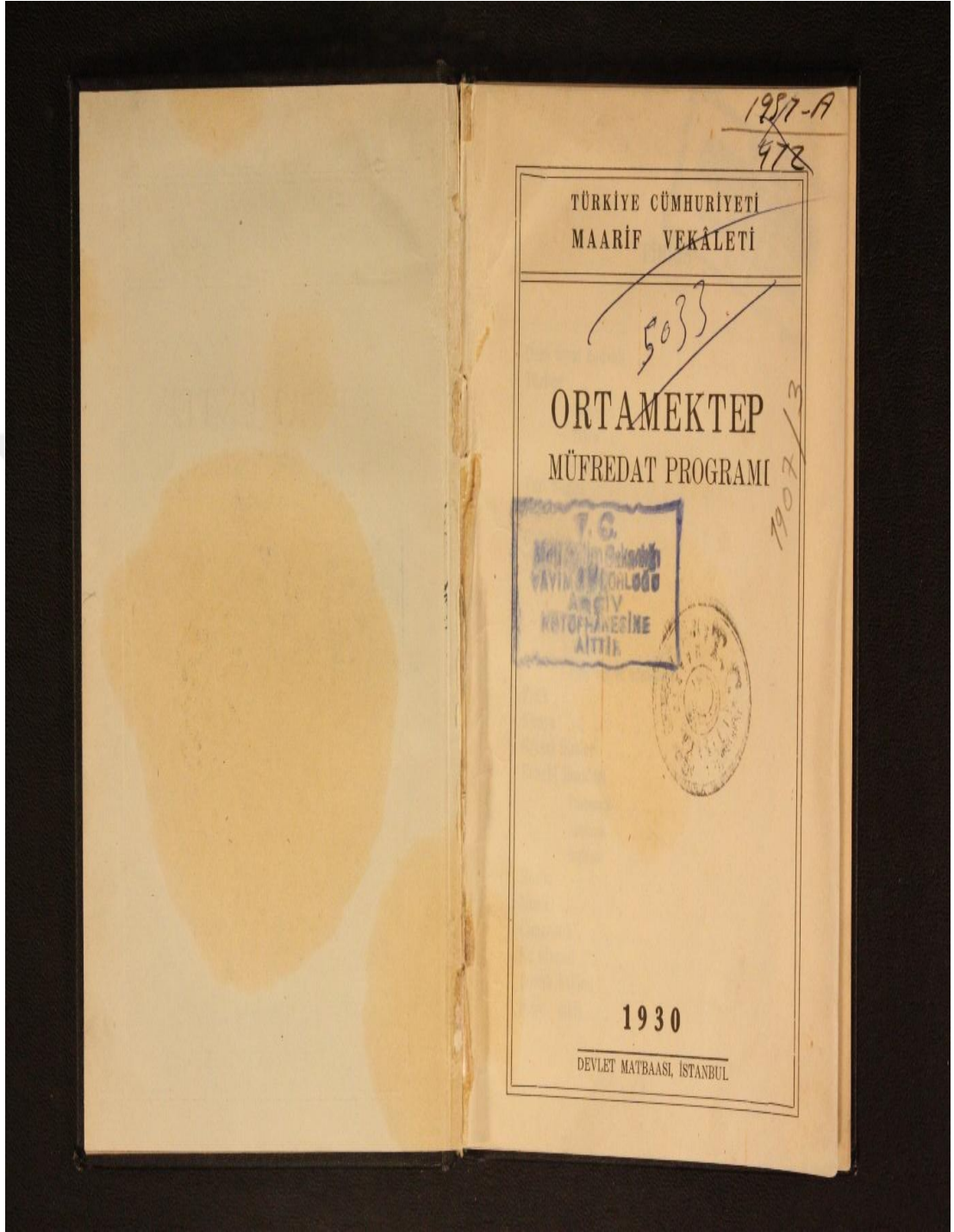
EK 5: 1968 İlkokul Programı Kapak

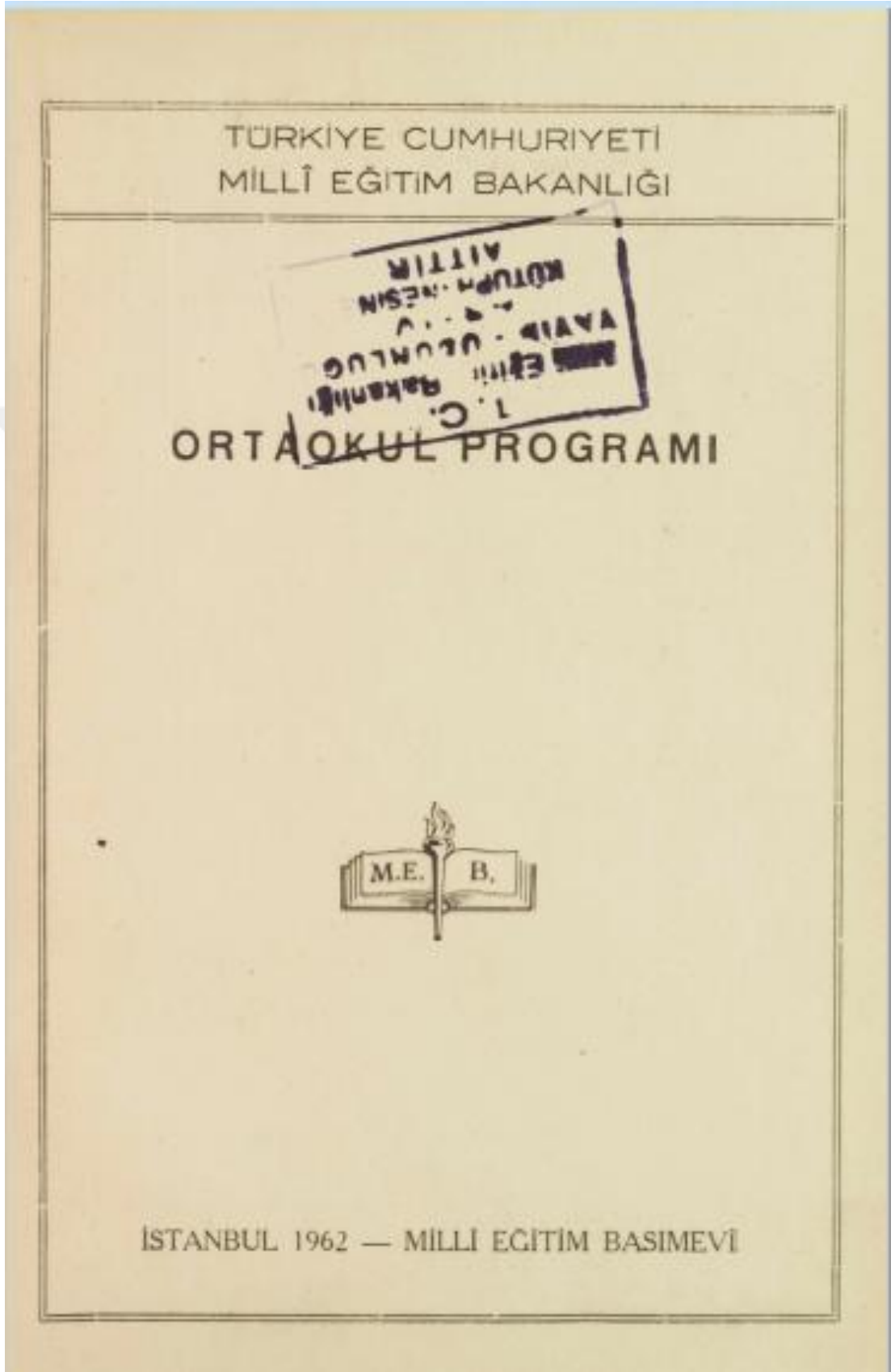
EK 6: 1995 İlkokul Programı Kapak

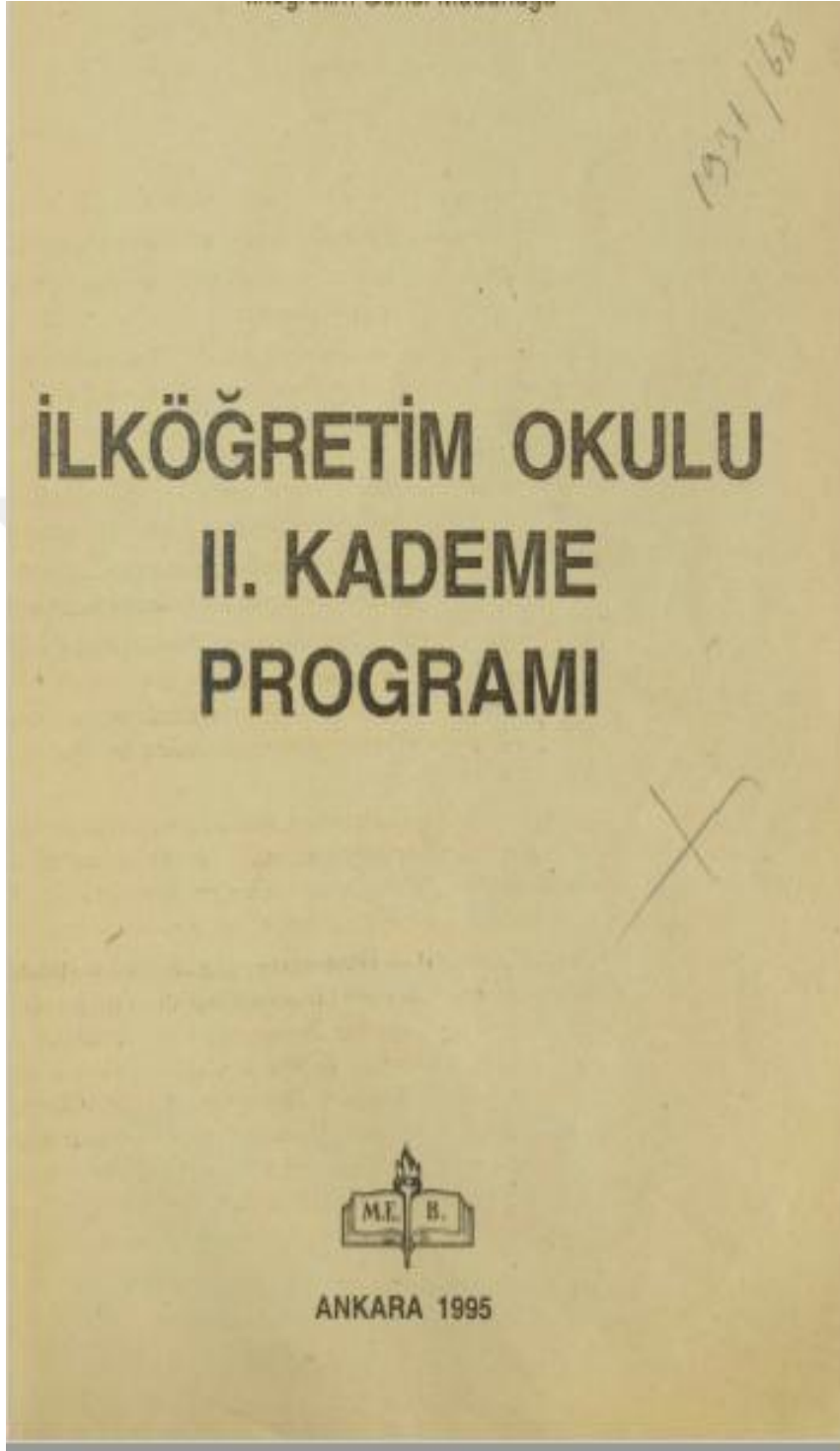
EK 7: 1930 Orta Mektep Müfredat Programı Kapak

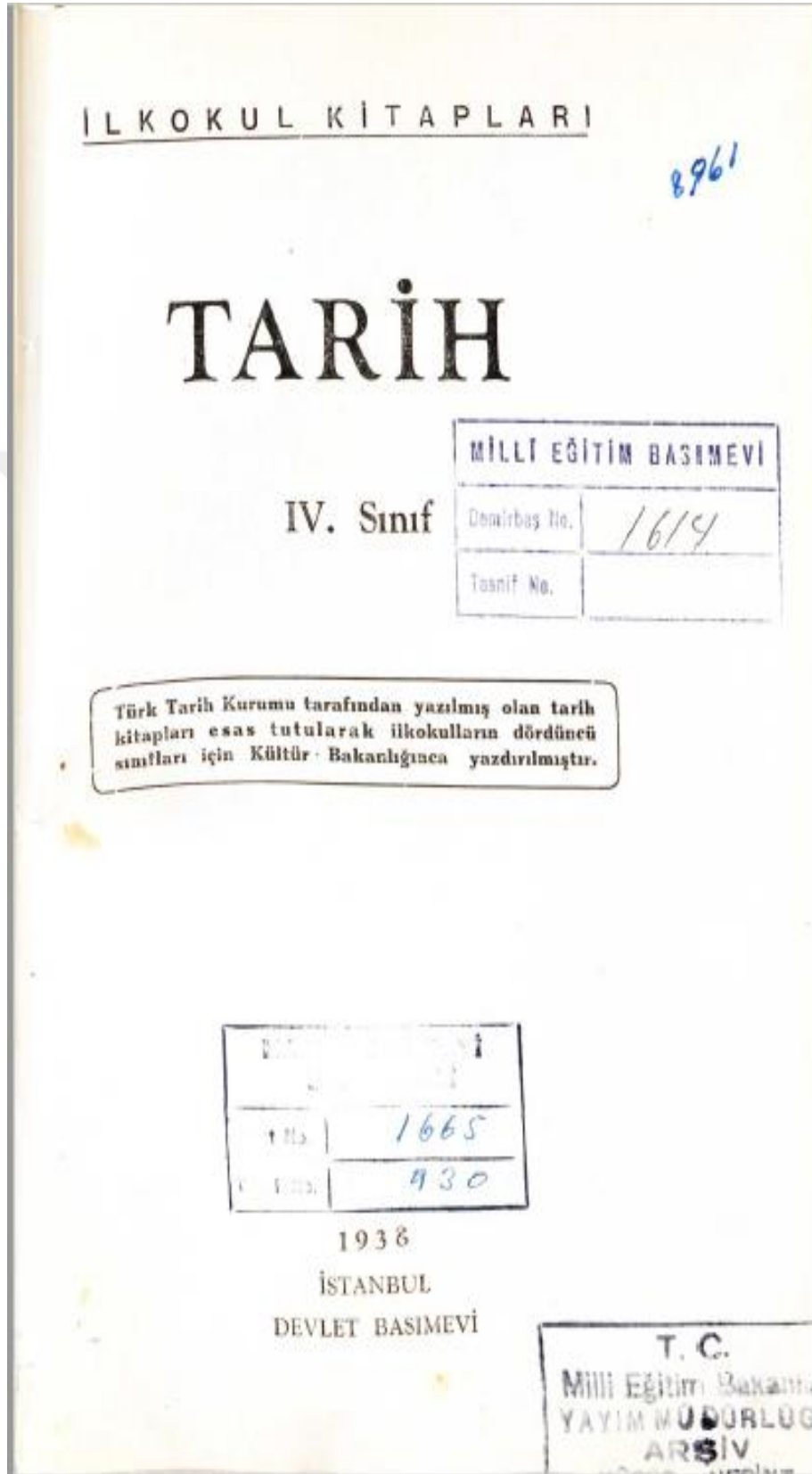
EK 8: 1962 Ortaokul Programı Kapak

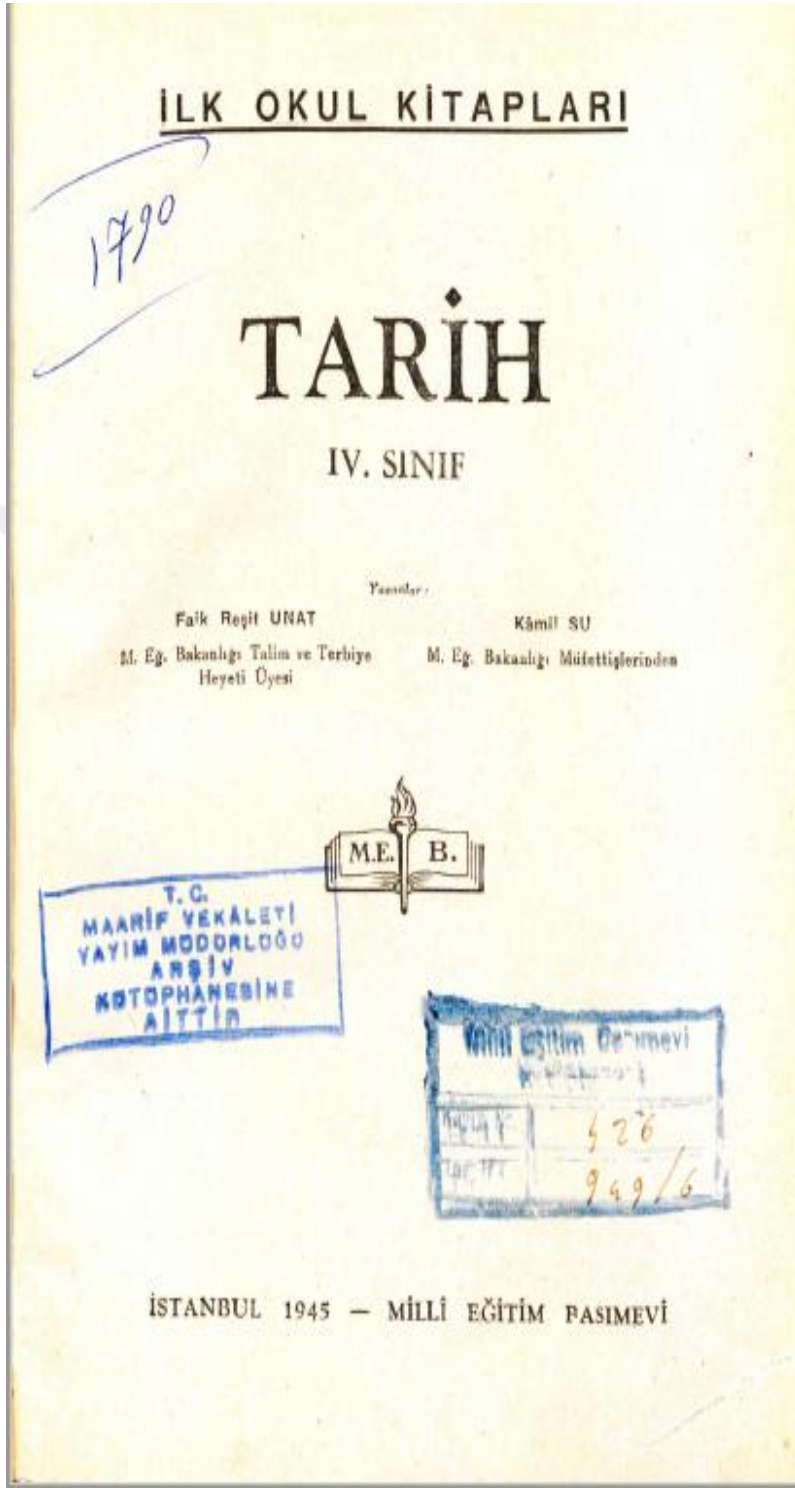
EK 9: 1995 İlköğretim II. Kademe Programı Kapak

EK 10: 1938 Yılı İlkokul Tarih IV. Sınıf Ders Kitabı Kapak

EK 11: 1945 Yılı İlkokul Tarih IV. Sınıf Ders Kitabı Kapak

Ek 13: Mustafa Kemal ATATÜRK Orta Asya Haritası Önünde

